

સૌરાષ્ટ્રમાં કાઠી કોમના પ્રવેશ વિશે ઇતિહાસમાં ઘણી બધી અનિશ્ચિતતા પ્રવર્તે છે. પણ તેમ છતાં કાઠીઓનો સૌરાષ્ટ્રનો પ્રવેશ એક મતે એક હજાર વર્ષ પહેલાં અને બીજા મતે સાતસો એક વર્ષ પહેલાનો માનવામાં આવે છે. જે કે કદાચ કાઠીઓ સૌરાષ્ટ્રમાં બે કાફલામાં આવ્યા હોવા જોઈએ. કાઠીઓના પ્રથમ કાફલો કચ્છમાંથી ઈ.સ. ૧૦૦૦ આસપાસ સૌરાષ્ટ્રમાં પ્રવેશ્યો અને તેણે પોતાનું શાસન કાળા માંજરિયા દ્વારા સ્થાપ્યું છે. જ્યારે કાઠીઓનો બીજો કાફલો સૌરાષ્ટ્રમાં ૧૩મી ૧૪મી સદીમાં પ્રવેશ્યો તે પછી કચ્છમાં બહુ જ ઓછા કાઠીઓ રહ્યા છે. આમ કચ્છમાંથી લગભગ સંપૂર્ણપણે બધા જ કાઠીઓ સૌરાષ્ટ્રમાં પ્રવેશી ગયા અને પોતે કચ્છમાં પણ શાસનકર્તા અને રાજકીય ક્ષેત્રે જોડાયેલા હોવાથી અને પોતાના હૃદયમાં હામ અને શૂરવીરતા તથા મજબૂત મનના હોવાથી તેણે સૌરાષ્ટ્રમાં પણ પ્રવેશીને રાજકીય ક્ષેત્રે માથુ મારીને સૌરાષ્ટ્રમાં ધીરે ધીરે પોતાની સત્તાનો પગદંડો જમાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં સફળ રહ્યા હતા. એટલે સ્વાભાવિક છે કે આ સૌરાષ્ટ્રમાં બધાજ રાજકુળો સાથે અને વડોદરાના ગાયકવાડ અને અંગ્રેજો સાથે પણ સંઘર્ષમાં આવવું પડ્યું હોય એ જ રીતે સૌરાષ્ટ્રનાં અન્ય રાજકુળો સાથે તેણે સામાજિક સંબંધો પણ વિકસાવ્યા હતા.

કાઠીઓએ સૌરાષ્ટ્રમાં સ્થાન જમાવ્યું તેમાં નવાઈની બાબત એ છે કે, આ કચ્છમાંથી આવેલાં સોરઠમાં વચ્ચોવચ્ચ પોતાનું સ્થાન જમાવ્યું અને એ કાળનાં જોરાવર મરાઠાઓની સામે ટક્કર લીધી અને સૌરાષ્ટ્રનો ઘણો બધો વિસ્તાર કબ્જે કરી લીધો. પરંતુ તેના સામાજિક રિવાજની અન્ય શાસનકર્તા પક્ષોની સરખામણીમાં ખામી એ હતી કે કાઠીઓમાં ટીલે રાજ નહીં પણ ભાઈએ ભાગનો રિવાજ હોવાથી કાઠિયાવાડમાં જૂનાગઢ, જામનગર, ભાવનગરની સરખામણીમાં કોઈ મોટું કાઠી રાજ્ય બની શક્યું નહીં, પણ તેમ છતાં આઝાદીના કાળ સુધી ઘણા ખરા કાઠીઓ મૂળ ગરાસિયા સ્વરૂપે રહ્યા હતા.

આ રીતે કાઠીઓ સૌરાષ્ટ્રમાં પોતાનું આગવું સ્થાન જરૂર જમાવી શક્યા પરંતુ કોઈ મોટા રાજ્ય ન ઉભા કરી શક્યા તેમ છતાં તેણે સૌરાષ્ટ્રનાં જેઠવા, ચુડાસમા, ઝાલા, ગોહિલ, જોજી, બાબી અને ગાયકવાડની સાથે એક યા બીજી રીતે કોઈને કોઈ ક્ષેત્રે સંબંધો બાંધ્યા હતા અને સતત સંઘર્ષો પણ કર્યા હતા. તે બાબતનો ઉલ્લેખ કરીને કાઠિયાવાડના રાજકીય ઇતિહાસમાં કાઠીઓએ શું ભાગ ભજવ્યો તેની વિગતે અહીં ચર્ચા કરવામાં આવી છે. સાથે સાથે જ્યારે ૨૦મી સદીનાં કાળમાં આઝાદીની ઉપા પ્રગટી અને હિન્દુસ્તાનને સ્વતંત્રતા તરફ ડગ માંડ્યા ત્યારે આ જ્ઞાતિએ પણ તેમાં કંઈક અંશે પોતાનો ફાળો નોંધાવ્યો હતો તેની પણ અહીં ચર્ચા કરવામાં આવી છે.

૩.૧ જેઠવા રાજવીઓ સાથેના સંબંધો

સૌરાષ્ટ્રનાં સૌથી જૂના રાજકુળોમાં યાવડા અને જેઠવાનો સમાવેશ કરી શકાય. સૌરાષ્ટ્રનાં આ જૂના અને પ્રખ્યાત રાજકુળની સાથે પણ કાઠીઓને સારો એવો સંબંધ રહ્યો છે. આ જેઠવા કુળમાંથી કાઠી જ્ઞાતિમાં બે શાખાઓ ઉતરી આવી છે. (૧) વડ્ડ (૨) વાંક. બારોટોનાં ચોપડા એવો ઉલ્લેખ કરે છે કે, હલામાળ જેઠવાનો દીકરો મેક માલા નામની બાબરિયાની કન્યા સાથે પ્રેમમાં પડ્યો^૧ તેથી તેણે રાજ્ય છોડવું પડ્યું ત્યારે તે માલાને લઈને માલેક ડુંગર (નાગકા પાસે જી. પોરબંદર) ઉપર આવતો રહ્યો. જ્યાં તેણે પોતાની કુળદેવી ભૂતભવાનીનું સ્થાનક પણ સ્થાપ્યું. પછીથી આ મેક અને માલાના સંતાનો વડ્ડ શાખાનાં બાબરિયા તરીકે ઓળખાયા.

જ્યારે બીજો એક ઉલ્લેખ એવો મળે છે કે, ધુમલીના શાસક ગજકરાળ જેઠવાના પુત્ર કુમાર મેહ જેઠવાના લગ્ન બાબરિયાની પુત્રી માલબાઈ સાથે થયા હતા^૨ પરંતુ બાબરિયા જાતિબહારથી આવેલો હોય તેની સાથે લગ્ન સંબંધ બાધી શકાય નહીં. તેથી આ મેહ જેઠવાએ તે ધાખડાની જાતિ સાથે જ ભળી જવાનું નક્કી કર્યું. પછીથી આ જેઠવા કુમાર અને ધાખડાના લગ્ન સંબંધોથી ચાર સંતાનો થયા. (૧) વડ્ડ (૨) પોપટ (૩) વાંક (૪) રાવત. આ ચાર સંતાનોમાં પોપટએ આહીરોમાં ભળી ગયા જ્યારે રાવતનાં કોઈ ઉલ્લેખો મળતા નથી, વડ્ડ અને વાંક કાઠીમાં રહ્યા છે.

જ્યારે વાંક માટે બીજો ઉલ્લેખ એવો મળે છે કે, નાગાર્જુન જેઠવા વાળા કાઠીમાં પરણ્યા હતા, તેને પાંચ પુત્રો હતા તેમાં પકીયાજીનાં વંશમાં વાંક કાઠી થયા, પોપટનાં વંશમાં પોપટ કાઠી થયા આ બાબતનો એક દુહો પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

જેઠવાથી જુજવા વસે બાબરિયાવાડ

કહેવાયા કાઠીયુ કરમી ભડા કમાડ^૩

આ જેઠવા શાસકોની સાથે કાઠીઓ લગ્ન સંબંધોથી પણ બંધાયેલા હતા તેના ઉલ્લેખો મળે છે, જેમ કે ધુમલીનાં ભાણ જેઠવા ઈ.સ. ૧૩૦૭માં ધુમલીની ગાદીએ બેઠા હતા, જેણે થાનગઢનાં મિયાત બાબરિયાની બહેન સુરજદેવી^૪ સાથે લગ્ન કર્યા હતા. આ બાબરિયાણીનો ભત્રીજો રાખાયત બાબરિયાનું ધુમલીમાં પોતાના કુઈબાને ત્યાં એવું બધું સ્થાન થઈ પડ્યું હતું અને એવો જોરાવર બનીગયો હતો કે ત્યારે એક કહેવત પ્રચલિત બની ગઈ હતી કે “બાંધે છોડે બાબરિયો”^૫

કાઠીઓ અને જેઠવાને ઘણી બધી જગ્યાએ લગ્નસંબંધો બંધાયા હોવાનું જાણાય છે, જેમ કે ધુમલીના નાગભાણજીએ પ્રેહ પાટાણની કાઠિયાણી સાથે લગ્ન કર્યા અને તેના ફળ સ્વરૂપે તેમને પોતાનું ધુમલીનું રાજ્ય પણ છોડવું પડ્યું, ત્યારે તેણે પોતાના મોટા પુત્રને ગાદી સોંપી દીધી અને તેઓ કાઠિયાણી સાથે નીકળી જઈને આવેચના ડુંગરમાં રહેવા માંડ્યા. આ નાગભાણજીને કાઠિયાણીથી નાગાર્જુન^૬ નામે પુત્ર પણ થયો હતો.

જેઠવાઓ અને કાઠીઓને લગ્ન સંબંધ હોવાના અન્ય આધારો આપણને એ મળે છે કે પોરબંદરમાં આજે પણ દરબારગઢમાં કાઠિયાણીમાંના ઓરડા તરીકેનો વિસ્તાર ઓળખાય છે^૭ અને બરડા ડુંગરમાં એક ઝર કાઠિયાણી ઝરના નામે ઓળખાય છે.

કાઠીઓ અને જેઠવાઓને માત્ર લગ્ન સંબંધો હતા એવું નથી પરંતુ કાઠીઓ જેઠવાના લશ્કરમાં પણ સામેલ હતા અને ધુમલીની જે વિખ્યાત લડાઈ ઈ.સ. ૧૨૬૨માં થઈ ‘તેમાં કાઠીઓ પણ મરાયા છે. ધુમલીમાં રામપોળના દરવાજાની બહાર આજે ૩૯ જેઠવા પાળિયાઓ ઉભા છે તેમાં એક પાળિયો ધાધલનો^૮ છે અને તેના ઉપર બે ચાર લીટીમાં લેખ પણ કોતરાયેલા છે. પરંતુ આજે હવે ધાધલ અને સાલ, સંવત સિવાય તેમાંથી બીજું કશું જાણવા મળતું નથી.

આ બંને વચ્ચે આવા લગ્ન સંબંધો બંધાયા તેથી એકબીજા જોરાવર પણ બન્યા અને એકબીજાને થોડું નુકસાન થયું પણ જાણાય છે. કારણ કે આવા લગ્ન સંબંધોથી રાજ્યમાં ફાટકુટનું પ્રમાણ વધ્યું હતું અને એકબીજા એકબીજાની ઉપર દોષારોપણ કરતા અને દગા ફટકા પણ થતા રહેતા હતા.

જ્યારે આ બંનેના લગ્ન સંબંધોથી જે વડ્ડ અને વાંક અસ્તિત્વમાં આવ્યા તેમણે કે પછી તેમના વડવાઓએ આગળ ઉપર શું કાંઈ રાજ્ય વિસ્તાર મેળવ્યો હતો કે કેમ ? તેની બાબતો બહુ પ્રકાશમાં આવી નથી અને જે કદાચ ક્યાંય બારોટોનાં ચોપડામાં આ વાતો આલેખાય હોય તો હજુ ક્યાંય કોઈ બહાર આવી શક્યું નથી કે એ કાળનાં ચોપડાઓ જ મળતા નથી. વળી એ પણ ખરૂં કે બારોટોનાં ચોપડાઓએ વધુ પ્રમાણભૂત વિગતો છેલ્લા ૪૦૦ વર્ષથી જ આપે છે. એ દષ્ટિએ બારોટોના ચોપડાઓ ઉપર પણ જાજી આશા રાખવા જેવું નથી.

૧૩મી સદી પછી કાઠીઓ અને જેઠવાઓ વચ્ચે શું સંબંધો રહ્યા છે તેની વિગતો પછી છોક ૨૦મી સદીથી જ જાણવા મળે છે. આ વચ્ચેના સમયગાળા દરમ્યાન કાઠીઓ અને જેઠવાઓ વચ્ચે રાજકીય કે સામાજિક વ્યવહારો થયા હોય તે જાણી શકાતું નથી.

જેઠવાઓમાંથી કાઠી જ્ઞાતિમાં બે અટકો ઉતરી આવી તેણે પોતાના પૂર્વજોની જોરાવરીને ધ્યાનમાં રાખીને સૌરાષ્ટ્રનો થોડોક વિસ્તાર કબ્જે કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો અને એ જેઠવાઓમાંથી ઉતરી આવેલા વડ્ડએ નાગેશ્રી, જફરાબાદ આસપાસનો વિસ્તાર કબ્જે કર્યો પરંતુ આખરે તેણે જૂનાગઢનાં નવાબને તાબે થઈ રહેવું પડ્યું. બાબરિયાઓની સ્વતંત્રતાનો અંત જૂનાગઢ રાજ્યે ઈ.સ. ૧૭૮૨માં આણ્યો ત્યારબાદ બાબરિયાઓ છુટાછવાયા હતા અને ઈ.સ. ૧૮૬૪માં બાબરિયાવાડ પ્રાંત જૂનાગઢ રાજ્યમાં ભેળવી દેવાયો.

પરંતુ તેમ છતાં મૂળ ગરાસિયા સ્વરૂપે બાબરિયાવાડની હકુમત આઝાદી સુધી ભોગવતા રહ્યા હતા. અને ભારત પાકિસ્તાનનાં ભાગલા સમયે જૂનાગઢને પાકિસ્તાનમાં નવાબ મહાબતખાનજી ત્રીજાએ ભેળવ્યું ત્યારે આ જેઠવાઓના

VISIT...

LANZAROTE
Caliente.COM

વશંજ દેવાયતભાઈ અને સુરગભાઈ વડ્ડેએ સમગ્ર બાબરિયાવાડનાં રાતોરાત મૂળ ગરાસિયાઓની સહી કરાવીને ^{૧૦} પોતાના બાબરિયાવાડને ભારતમાં ભેળવવાનું સમર્થન આપ્યું.

આ જેઠવાઓમાંથી ઉતરી આવેલ કાઠી જ્ઞાતિની બીજી અવરતિયા શાખા વાંક છે, તેણે જૂનાગઢ જીલ્લાનાં ખારચિયા ગામે પોતાની ચોવીસી મેળવી હતી.

પોરબંદર રાજ્યને કાઠીઓ સાથે છેલ્લે સુધી સારા એવા સંબંધો જળવાયા રહ્યા હતા. પોરબંદર રાજ્યમાં બે કાઠીઓ ઉંચા હોદ્દા ઉપર પાણ આવ્યા હતા. જેમા પ્રથમ હડાળા દ.શ્રી વાજસુરવાળા વાલેરાવાળા ઈ.સ. ૧૮૦૮-૧૦થી ૧૮૧૨-૧૩ ^{૧૧} સુધી એ સમયગાળા દરમ્યાન પોરબંદર રાજ્યનાં વહીવટદાર તરીકે રહ્યા હતા અને તેમણે મહારાણા નટવરસિંહજીનાં બાલ્યકાળ દરમ્યાન પોરબંદરનું રાજ્ય ચલાવ્યું હતું.

ત્યારબાદ પોરબંદર રાજ્યનાં બીજા કાઠી દીવાન તરીકે બગસરાના દ.શ્રી વીરાવાળા મૂળુવાળાએ તા. ૨૮-૬-૧૮૨૦નાં રોજ હોદ્દો સંભાળ્યો હતો અને જ્યારે મહારાણા નટવરસિંહજી જ્યારે યુરોપના પ્રવાસે ગયા ત્યારે એ સમયગાળા દરમ્યાન વીરાવાળાએ પોતાના હાથમાં રાજ્યની લગામ રાખી હતી, ત્યારે વળી ભારતમાં અશાંતિનો કાળ પ્રવર્તતો હતો. ગાંધીજીએ અસહકારની ચળવળ શરૂ કરી હતી ત્યારે શું બનશે એ નક્કી ન હતું. આવા સમયે વીરાવાળાની દીર્ઘદષ્ટિને હિસાબે પોરબંદર રાજ્યમાં અન્ય રાજ્ય જેવો રાજ્ય અને પ્રજા વચ્ચે કોઈ સંઘર્ષ કે અનિચ્છનીય બનાવ બન્યા ન હતા. આથી મહારાણાએ યુરોપનાં પ્રવાસેથી આવીને વીરાવાળાને રૂ. પાંચ લજરનું ઈનામ આપ્યું હતું. ^{૧૨}

મહારાણા નટવરસિંહજી અને વીરાવાળાને એ પછી સારા એવા સંબંધો જળવાઈ રહ્યા હતા અને જ્યારે વીરાવાળાએ બગસરા (જી. અમરેલી)ની પાસે એક નવું ગામ વસાવ્યું તેનું નામ નટવરસિંહજી ઉપરથી નટવરનગર રાખ્યું અને ઈ.સ. ૧૮૨૪માં ત્યાં મહેલ બાંધ્યો તેનું નામ પાણ નટવર પેલેસ રાખ્યું હતું.

કાઠી રજવાડા સાથે અન્ય ગરાસિયા રાજપૂતોને પાણ ખૂબ જ ગાઢ અને સારો એવો સંબંધ રહ્યો હતો. ઈ.સ. ૧૮૪૮માં બગસરા દ.શ્રી. ભાયાવાળા સાહેબે તેમના નાના ભાઈના પુત્ર મહેરામવાળાને દત્તક લીધા એ પ્રસંગે પાણ પોરબંદર મહારાણા નટવરસિંહજી ખાસ વિશિષ્ટ મહેમાન તરીકે ઉપસ્થિત રહ્યા હતા. ^{૧૩}

કાઠીઓ અને જેઠવાઓ વચ્ચે અંદાજે એકાદ હજાર વર્ષથી આ રીતેના સંબંધો બંધાયેલા જોવા મળે છે. આ સંબંધો બાબરિયાથી શરૂઆત પામ્યા છે પછી તો જેઠવામાંથી બે અટકો પાણ ઉતરી આવી છે. આ સિવાય પાણ તે બન્નેની વચ્ચે રાજકીય અને સાંસ્કૃતિક સંબંધો જળવાઈ રહ્યા હોવા જોઈએ. પરંતુ પુરતા પ્રમાણભૂત આધારો કે દસ્તાવેજો આપાણને પ્રાપ્ત થતા નથી તેથી આ બન્ને વચ્ચેના સંબંધો ની સૌરાષ્ટ્ર પર કે સૌરાષ્ટ્રનાં રાજકીય ઇતિહાસ પર શું અસર પડી કે કેવા કેવા તેના હિસાબે પરિવર્તનો થયા તે આપાણે ચોક્કસ કહી શકવાને માટે શક્તિમાન બન્યા નથી.

૩.૨ ચુડાસમા રાજવીઓ સાથેનો સંબંધો

ચુડાસમા રાજકુળએ પાણ સૌરાષ્ટ્રનું જૂનું રાજકુળ ગણાય છે અને ઈ.સ. ૮૭૫માં ચુડાચંદ્રએ આ રાજવંશની સ્થાપના કરી હતી. ^{૧૪} જે ચુડાચંદ્રએ વામનસ્થલીનાં (વંથલી)વાળા રામનો ભાણેજ હતો અને વાળા રામનાં અવસાન બાદ ચુડાચંદ્ર વંથલીની ગાદીએ બેઠો હતો. વાળા રામ એ ચુડાચંદ્રનો મામો થતો હતો પાણ તે ગાદીનો હકદાર કેવી રીતે બન્યો તેના વિશે બે ત્રણ બાબતો જાણવા મળે છે. એક મત એવો છે કે વાળા રામને મારીને ચુડાચંદ્ર ગાદીએ બેસી ગયો, બીજો મત એમ કહે છે કે વાળા રામને કોઈ પુત્ર હતો નહીં તેથી તેની ગાદી આ ભાણેજને મળી હતી. ત્રીજો મત એવો છે કે, વાળા રામને પુત્ર હતો પરંતુ તે કુસંગે ચડેલ હોવાથી તેને દેશવટો મળ્યો હતો, ^{૧૫} આથી ચુડાચંદ્ર ગાદીએ આવ્યો.

આ વાળા રામનો ઇતિહાસ દંતકથામાંથી જ પ્રાપ્ત થાય છે જે કે તે શીલાદિત્યનો વંશજ જરૂર હતો. પરંતુ ત્યારે હજુ આ વાળાઓ કાઠી તરીકે પ્રચલિત થયા ન હતા, તેમ છતાં વાળાઓ અને ચુડાસમાઓની વચ્ચે લગ્નસંબંધો રહ્યા હતા તે ચોક્કસ છે.

આ ચુડાસમા રાજવંશનાં સ્થાપક ચુડાચંદ્ર કે ચંદ્રચુડની રાણી કાઠીવંશની સૂર્યપૂજક સ્ત્રી હતી. આ ચંદ્રચુડનું મૂળ વતન

સિંધનાં નગરઠકામાં હતું તેથી કદાચ આ કાઠીરાણી કચ્છનાં કોઈ રાજવંશની પુત્રી હોવાની સંભાવના છે, વળી ત્યારે કાઠીઓ કચ્છમાં સત્તાધારી અને શક્તિશાળી હતા તેથી આ લગ્નસંબંધ બંધાયો હશે.

ચંદ્રચુડને હમીર નામે એક પુત્ર હતો. પરંતુ તે ચંદ્રચુડની હયાતીમાં મૃત્યુ પામ્યો હતો, ત્યારે ચંદ્રચુડના અવસાન પછી હમીરનો પુત્ર અને ચંદ્રચુડનો પૌત્ર મૂળરાજ વંથલીની ગાદીએ બેઠો. આ ચંદ્રચુડને કદાચ એક જ રાણી હોય તે હમીર કાઠીઓનો ભાણેજ હોવો જોઈએ.

ઈ.સ. ૮૪૦માં વંથલીની ગાદીએ રા' ગ્રહરીપુ આવ્યો તેને ચાર કુંવરો હતા, જેમાં રા' કવાટ પહેલો તેનો સૌથી મોટો પુત્ર હતો અને તે તળાજનાં વાળા વંશનો ભાણેજ હતો અને તળાજનાં ઉગાવાળા તેના મામા થતા હતા ત્યારે રા' કવાટ પહેલાએ પોતાના મામા ઉગાવાળાને પોતાના લશ્કરનાં સેનાપતિ બનાવ્યા ત્યારે ઉગાવાળાએ આબુરાજ કૃષ્ણરાજને દશવાર હરાવીને ઘાસનું તરણ મોમા લેવરાવી માફી મંગાવી. આથી સોરઠ પંથક અને રા'નાં દરબારમાં ઉગાવાળાની ખૂબ જ વાહવાહ થવા લાગી આથી માનવ સ્વભાવ મુજબ ઉગાવાળા દરબારીઓમાં ઈર્ષાનું પાત્ર બની ગયા ત્યારે દરબારીઓએ મામા ભાણેજ વચ્ચે ખટપટ ઉભી કરાવી ત્યારે રા' કવાટે તેને સેનાપતિ પદેથી દૂર કર્યા આથી તે પાછા તળાજ જતા રહ્યા.

પરંતુ જ્યારે રા' કવાટ પહેલાને શિયાળ બેટનાં અનંતસેને દગાથી કેદ કર્યો હતો ત્યારે મામાએ ભાણેજનાં આ આપતિકાળે પાછલી વાત ભૂલી જઈને તેને છોડાવ્યો. તે પછી રા' કવાટને મામાનું ખોટું લાગતા તેણે તળાજ ઉપર ચડાઈ કરી પોતાને જીવતદાન અપાવનાર મામા ઉગાવાળાને મારી નાખ્યા. જે ઉગાવાળાનો પાળિયો આજે પાણ ચિત્રાસર ગામે છે. ^{૧૬}

આ રીતે ચુડાસમા અને કાઠીઓ વચ્ચે લગ્ન સંબંધોનો પાણ વ્યવહાર હતો, તો બીજી બાજુ ચુડાસમા અને કાઠીઓને સામસામી ભયંકર દુશ્મનાવટ ઉભી થઈ હતી. રા'નવઘાણ (ઈ.સ. ૧૦૨૫થી ૧૦૪૪) પહેલાના લશ્કરમાં પાણ કાઠીઓ હતા અને તે લશ્કર જસલને છોડાવવા સિંધમાં પાણ ગયું હતું.

૧૩મી સદીમાં ઢાંકમાં કાઠીઓનું સારું એવું જોર હતું ત્યારે જૂનાગઢનાં રા' મહીપાલ ત્રીજાના લશ્કરમાં પાણ ઘણા કાઠીઓ સામેલ હતા. તેણે બળવો કર્યો હતો. એ બળવા વખતે જૂનાગઢનાં રા' મહીપાલનાં મિત્ર ઢાંકનાં અર્જુનસિંહ વાળા હતા, આથી અર્જુનસિંહએ કાઠીઓ વિરૂધ્ધ રા' મહીપાલને મદદ કરી ત્યારે કાઠીઓ હારી ગયા પરંતુ ત્યારે કાઠીઓ વેરવિખેર થઈ ગયા જ્યારે રા' મહીપાલ ત્રીજો પાછો ફરતો હતો ત્યારે તેને કાઠીઓના સરદાર એભલ પટગીરે ઈ.સ. ૧૨૫૩માં મારી નાખ્યો.

આ રીતે વંથલીના એક રાજવીનો કાઠીઓએ ભોગ લીધો, ત્યારબાદ રા' મહીપાલનો પુત્ર રા' ખેંગાર ત્રીજો ગાદીએ આવ્યો ત્યારે પાણ કાઠીઓ હજુ સોરઠની પ્રજાને હેરાન પરેશાન કરી રહ્યા હતા. આથી રા' ખેંગાર ત્રીજાએ પિતાના મિત્ર અર્જુનસિંહની મદદથી કાઠીઓ ઉપર જોરદાર હુમલો કર્યો ત્યારે કાઠીઓ પોતાની યુદ્ધ નીતિ મુજબ ભાગી ગયા અને ઓસમનાં ડુંગરમાં ભરાઈ ગયા ત્યારે ઢાંક અને જૂનાગઢની ફોજે એ ડુંગરને ઘેરી લીધો, આથી કાઠીઓની પાસે સમાધાન સિવાય કોઈ રસ્તો રહ્યો નહીં. ત્યારે કાઠીઓ અને રા' વચ્ચે સમાધાન થયું અને રાહે સોરઠની જનતાની શાંતિ માટે કાઠીઓને ઢાંકની આસપાસ જમીન જાગીરો આપી.

રા' ખેંગાર બીજાને ત્રણ વાળા રાણી અને બે બાબરિયાણી અને એક કચ્છની કાઠિયાણી રાણી હતી તે રા' ખેંગારની સાથે સતી થઈ હતી.

વાઘેલી જેઠું કાછવાડી કાઠિયાણી,
સોલંકાણી પરમાર મરે ગોહેલી મકવાણી,
બાબરિયાણી બેહ, ચિઆરે ચાહડી ચવિજે,
કાઈ અભિ કિસુરિ, ત્રણિ રાઠોડિ તવિજે,
ખેંગાર મરાણે પતિવ્રત ખરી, ચાલે અગ્નિ ઝાળા ચડી,
બાવીસ રાજકુંઅરિ સોત, કીધું જમહર દેવડી.

સૌરાષ્ટ્ર યુનિ.નાં ગુજરાતી ભાષાશાસ્ત્ર ભવનનાં હસ્તપ્રત ભંડારમાં સંગ્રહાયેલુ આ કવિત કહે છે કે રા'ખેંગાર બીજની સાથે કુલ બાવીસ રાણીઓ સતી થઈ છે, તેમાં બે બાબરિયાણી અને ત્રણ વાળાની અને એક કાઠિયાણી પણ રાણકદેવીની સાથે સતી થઈ છે. પરંતુ એ પ્રશ્ન ઉભો થાય કે શું સિદ્ધરાજ રાણકદેવીની સાથે આ બધી રાણીઓને પણ ભેગો લઈ ગયો છે કે પછી આ બધી જૂનાગઢમાં સતી થઈ છે.

રા'નવઘાણ પહેલાના મોટા પુત્ર રાયઘાણજી ^{૧૭} ઉર્ફે ભીમજીને ભડલીનો ગરાસ મળ્યો હતો, એ ભીમજીને બે કુંવરો હતા (૧) સુરસંગજી જે ભડલીની ગાદીએ બેઠા હતા તેમણે યુડાસમા શાખ ચાલુ રાખી હતી જ્યારે બીજા કુંવર સતરસાલજી જેને સરવાગામનો ગરાસ મળ્યો હતો અને તેણે યુડાસમા માંથી સરવાગામ ઉપરથી સરવૈયા અટક રાખી હતી.

ભડલીના સુરસંગજીની ૧૪મી પેઢીએ રાયસલજી (ઈ.સ. ૧૫૭૨થી ૧૫૮૫) ભડલીની ગાદીએ હતા પરંતુ તેમા એક વખત કરાણજીનાં (રોજકા) રાધામેર (કોળી) સાથે ઝઘડા વખતે આ ભડલીના રાયસાલજી ધંધુકા ઉપર ચડાઈ લઈને ગયા અને ધંધુકા ઈ.સ. ૧૫૭૨માં મહાવદી ૧૩ને બુધવારે જીતી લીધુ પણ જ્યારે રાયસલજી ધંધુકા ગયા ત્યારે ભડલીનાં રક્ષાણ માટે થોડીક ફોજ રાખી હતી. ^{૧૮} તે તકનો લાભ ખાચર કાઠીઓએ લઈને તેણે ભડલી ઉપર ચડાઈ કરી ભડલી જીતી લીધુ.

યુડાસમાઓ પાસેથી ખાચરોએ ભડલી મેળવ્યુ તે બાબતનો બીજો ઇતિહાસ એવો મળે છે કે ભડલીમાં રા'કાન નામે એક સરવૈયો મુખી શાસન કરી રહ્યો હતો અને ભડલી તે સમયે ખૂબ જ સમૃદ્ધ હોવાથી દેશખાચરના પ્રપૌત્રો ભોજખાચર અને હાથીખાચરને ભડલી જીતી લેવાનો વિચાર આવ્યો. ^{૧૯}પણ તે તેનાથી જીતી શકાય તેમ ન હતુ આથી તેમણે કાઠી કળા કરી પોતાના એક કામદારને ભડલીમાં નોકરીમાં રાખ્યો અને કામદાર દ્વારા તેણે રા'કાન અને કારડિયાઓ વચ્ચે એવી ખાઈ ઉભી કરી દીધી કે જે ભડલીમાં ૩૦૦ કારડિયા રજપૂતોનાં ઘર હતા તે કારડિયાઓએ ભડલી છોડયુ. આથી હાથીખાચરે આવા સમયે ઈ.સ. ૧૬૮૪માં ચડાઈ કરી જીતી લીધુ. આ ભડલી ખાચરોએ જીતી લીધુ એ બાબતનાં કવિતો પણ મળે છે જેમ કે

સવંત સતર ચાલીસ મે કારતક માસ કહાય

કાનરાયને કાઢ્યો રાજ હાથીરાય

ઘેલાણંદ રોજી લાણો ગઢાય ભડલી ગામ

સો માનવ સભાગિયા રાજ હાથી રામ

એક ભડલી આવાર હિંદુ વાંકો હાથીયો

અસુરે વરણ અઢાર વટલાઈ તુ વેલાઉત

ભોજે બંધ ભારા તાણા કાટયા કરમાળે

પુલા પથડે વેરાણીયા વેલવા ઉતરે. ^{૨૦}

આમ એક ઉલ્લેખ ખાચરોએ ભડલીને ઈ.સ. ૧૫૭૨માં મેળવ્યાનો છે પરંતુ ભડલી ખરેખર ઈ.સ. ૧૬૮૪માં હાથી ખાચર અને ભોજ ખાચરે મેળવ્યુ હોવુ જોઈએ. કારણ કે તેના સમર્થનમાં આ કવિત મળે છે તેમાં પણ સાલ સવંત આપેલા છે. નાગપાળનાં પુત્ર મોકા ખાચરે યુડાસમાઓ પાસેથી ખસ(તા. બોટાદ) જીત્યુ હતુ. ^{૨૧} અને તેને પોતાની રાજધાની બનાવી હતી. આ મોકાખાચર ઉપરથી ખાચરોમાં મોકાણી શાખ પડી છે.

એક રાયસિંહ યુડાસમા હતા કે જેણે કાઠીઓ સાથે ઘણી લડાઈઓ કરી હતી જેના રવા મોડે કવિતો બનાવ્યા છે જેમ કે,

યુડો આજ રાઈતના સોહ ચાડે,

વયે કાઠી આ સેન વંશ વિભાડે,

ચખ વિંધાણા કાઠીઆ મોટ યુડો,

નલે બાંધે એ નેત્ર માંઝી નકોડો. ^{૨૨}

પરંતુ આ કવિતમાં રાયસિંહ યુડાસમા કોણ હતા કે તેણે કયા ગામનાં કાઠીઓ સાથે લડાઈ કરી હતી તે જાણવા મળતુ નથી. યુડાસમા મઘાભાઈ અને રૂપસંઘ ઉર્ફે દાઝીભી યુડાસમા જેવો પણ કાઠીઓ સામે ખૂબ લડયા હતા. તેના ચારાણી

સાહિત્યનાં ગીતોમાં ઉલ્લેખ મળે છે.

આ રીતે ઇતિહાસમાંથી કાઠીઓ અને યુડાસમાઓ વચ્ચેના સંબંધો જાણવા મળે છે. આ બન્નેની વચ્ચે લગ્ન સંબંધો હતા અને કાઠીઓ આ યુડાસમાઓની ફોજમાં પણ સામેલ હતા અને રાહની સાથે વાંધો પડતા એક રાહને કાઠીએ લડાઈમાં મારી પણ નાખ્યા ત્યાર પછીના કાળમાં ભડલી અને ખસ યુડાસમાઓ પાસેથી કાઠીઓએ મેળવ્યા પણ ખરા. ટૂંકમાં કાઠીઓ અને યુડાસમાઓ વચ્ચે અન્ય રાજપૂતોમાં હોય તેવા લેતીદિતીનાં અને ગામ ગરાસ પડાવી લેવાના બનાવો બનતા રહયા છે.

૩.૩ ઝાલા રાજવીઓ સાથેના સંબંધો

સૌરાષ્ટ્રમાં ઝાલાઓ ઈ.સ. ૧૦૮૦માં પ્રવેશ્યા છે અને હરપાળ મકવાણાએ ઝાલા રાજવંશની સ્થાપના કરી હતી. અમુક વિદ્વાનો વિવિધ અટકળો કરીને હરપાળ મકવાણાએ ભીમદેવ બીજના રાજ્યકાળ દરમ્યાન ઈ.સ. ૧૧૮૫માં ઝાલા રાજવંશની સ્થાપના કરી હોવાનું જાણાવે છે. પરંતુ અમુક વિદ્વાનો એ અટકળોને કોઈ ઐતિહાસિક પ્રમાણભૂત સાધનોનો આધાર મળતો નથી, એમ તેમના સંશોધનને અંતે એવો મત તારવ્યો છે કે જ્યાં સુધી વિશ્વસનીય ઐતિહાસિક પુરાવો ન મળે ત્યાં સુધી હરપાળે ઈ.સ. ૧૦૮૦માં ઝાલા રાજ્યની સ્થાપના કર્યાની અનુશ્રુતિને ને સ્વીકારવી જોઈએ. ^{૨૩}આ રીતે ઝાલાઓ સૌરાષ્ટ્રમાં કાઠીઓનાં પ્રથમ કાફલાના આગમનની સાથે સાથે પ્રવેશ્યા જાણાય છે અને ત્યારથી જ તેઓ અને કાઠીઓ વચ્ચે જુદા જુદા પ્રકારનાં રાજકીય અને સામાજિક સંબંધો રહયા છે. ઝાલાઓમાંથી કાઠીઓમાં એક આખી અટક ઉતરી આવી છે તે છે ખવડ.

ઝાલા રાજવંશનાં સૌરાષ્ટ્રનાં સ્થાપક હરપાળ દેવજીનાં એક બીજા રાણી થરપારકરનાં સોઢાકુંવરીનાં પેટે ખવડજી નામે પુત્ર થયો હતો. ^{૨૪}તે ખવડજી કાઠીમાં પરણતા તેના વંશજો પછી બાપના નામે ખવડ શાખે કાઠી તરીકે જ ઓળખાયા. ^{૨૫}હરપાળ દેવજી ઈ.સ. ૧૧૩૦માં મૃત્યુ પામ્યા છે તેથી તેનો અર્થ એ પણ કરી શકાય કે સૌરાષ્ટ્રમાં ૧૨મી સદીમાં કાઠીઓ હોવા જોઈએ અને તો જ તેનો પુત્ર કાઠીમાં પરણ્યો હોય.

આ રીતે ઝાલાની એક શાખા કાઠીમાં ભળી અને તે ‘ખવડ’ નામે ઓળખાયા તેણે આગળ જતા સાયલા, સુદામડા, ધાંધલપુર અને સેજકપુર વગેરે ગામના ગરાસ મેળવ્યા અને છેક ઈ.સ. ૧૮૪૭ સુધી તે ગરાસદારો તરીકે રહયા હતા.

૧ વાંકાનેર રાજ્ય :

વાંકાનેરનાં ઝાલા રાજવંશની સ્થાપના સરતાનજીએ કરીહતી. વાંકાનેર રાજ્યને પંચાળના કાઠીઓ સાથે ખૂબ જ સંઘર્ષભર્યા સંબંધો રહયા હતા અને એ જ રીતે આણંદપુર (ભાડલા) સાથે સારા સંબંધો છેક ૧૮૪૭ સુધી જળવાઈ રહયા હતા.

વાંકાનેર રાજ્યનાં સ્થાપક સરતાનજીએ હળવદના રાજ સાહેબ મહારાણા ચંદ્રસિંહજી (ઈ.સ. ૧૫૮૪થી ૧૬૨૮)ના પુત્ર પૃથ્વીરાજજીનાં પુત્ર હતા. ^{૨૬} જ્યારે સરતાનજીનાં પિતાનુ અવસાન થયુ ત્યારે આ બાળ સરતાનજીને લઈ તેમની માતા તેમના દિયર જે થાન લખતર રાજ્યનાં સ્થાપક હતા , તે અભેસિંહજીનાં આશ્રયે આવ્યા પરંતુ ત્યારે હળવદના રાજસાહેબે આ સરતાનજી, રાજજી, બલુજી અને ઉદયભાણજી એ ચારેય કુમારો ભવિષ્યમાં હળવદ રાજ્યને નુકસાન કરશે એવી શંકાથી મોટી ફોજ થાનગઢ ઉપર ચડાઈ કરવા મોકલી, ત્યારે અભયસિંહજીએ ગભરાઈને પોતાના આ ભાભીને બીજે ઠેકાણે જતા રહેવાનું કહેવુ પડયુ ^{૨૭}ત્યારે એ રાણીએ એવા વચનો સાંભળીને ખૂબજ મુંઝાય ગયા પરંતુ ત્યાં તેને યાદ આવ્યુ કે તેણે કેટલાક સમય અગાઉ ચોટીલા આણંદપુરનાં મૂળજી ખાચરને રાખડી બાંધી ભાઈ બનાવ્યા હતા ત્યાં એક માણસ મોકલી પોતાની દુઃખમય દશાના સમાચાર મોકલાવ્યા. ત્યારે તુરત જ પળવારનો વિચાર કર્યા વિના મૂળજી ખાચરે પોતાના પુત્ર લખા મૂળ ખાચરને ૧૨૦૦ ઘોડેસવાર ^{૨૮} સાથે થાનગઢ મોકલી એ કુમાર સરતાનજી અને રાણી બન્ને તેમના મામાને ત્યાં જાંબુડા પહોચાડી દીધા. ^{૨૯}

આ રીતે રાણી સાહેબા અને વાંકાનેર રાજ્યનાં સ્થાપકને કાઠીઓએ હળવદના રાજસાહેબની ફોજથી બચાવીને જાંબુડા પહોચાડી દીધા પછી સરતાનજીએ મોટા થઈ હળવદ સામે બહારવટ ખેડયુ. ^{૩૦}અને નવા નગરના જામ લાખાજીની મદદ મળતા ગઢીયાના ડુંગરોમાં રહેતા મૈયાઓ અને બાબરિયાઓને હાંકી કાઢી વાંકાનેર રાજ્યની સ્થાપના કરી હતી. ^{૩૧} આ રીતે

વાંકાનેર રાજ્ય ઉભુ કરવામાં કાઠીઓનો મહત્વનો પરોક્ષ ફાળો રહ્યો છે.

વાંકાનેરનાં ઝાલા વંશનાં સાતમા શાસક ભારોજી (ઈ.સ. ૧૭૪૮થી ૧૭૮૪) હતા. તેમના સમયમાં વાંકાનેર અસલામત બની ગયું હતું અને ત્યારે કોઠી કુંદાણીનાં કાઠીઓ વાંકાનેર પંથકને ધમરોળી રહ્યા હતા આથી ભારોજીએ જૂનાગઢની સહાય માંગી દીવાન અમરજી તેઓની મદદે આવ્યા ત્યારે ભારાજી અને જૂનાગઢનાં લશ્કરે મળીને કાઠીઓને પાછા હરાવ્યા હતા. કાઠીઓ અને ભારાજીની વચ્ચે ભયંકર દુશ્મનાવટ હતી.

વાંકાનેર રાજ્યનાં ૮માં શાસક તરીકે ચંદ્રસિંહ બીજા ઉર્ફે ડોસાજી (ઈ.સ. ૧૭૮૭થી ૧૮૦૮) ગાદીએ બેઠા, તેઓને પગે જરાક ખોટ હતી, પરંતુ દુશ્મનોનાં હાજ ગગડાવી નાંખે તેવા શૂરવીર હતા.

સુદામડાનાં નાજા ધાધલે બે વખત વાંકાનેર ધમરોળ્યું હતું. આથી ડોસાજીએ તેનું સુદામડા ગામ લુંટ્યું હતું. આ ચંદ્રસિંહને ભીમોરાના તાલુકદાર નાજા ખાયર સાથે વાંધો પડતા તેમણે ભીમોરા ઉપર ચડાઈ કરી હતી. ભીમોરા ઉપર ચડાઈ કરવાનું કારણ એ હતું કે ભીમોરાના નાજા ખાયર એક વખત વાંકાનેર ધમરોળવા આવ્યા હતા, નાજા ખાયરની પાસે ખૂબ જ જાજા માણસ હતા અને કાઠિયાવાડમાં તે પંકાયા હતા પરંતુ વાંકાનેર ધમરોળવા તે આવ્યા તેનું વેર વાળવા માટે ચંદ્રસિંહજીએ ભીમોરા ઉપર ચડાઈ કરી અને ભીમોરાનાં ગઢને ઘેરી લીધો અને જબરી લડાઈ થઈ. આખરે નાજા ખાયરને એમ થયું કે હવે આને જીતી શકાશે નહીં ત્યારે તે ભાગીને રેશમિયા (તા.ચોટીલા)ના ચારાણોના આશ્રયે ગયા. આ બાબુ ડોસાજીએ ભીમોરાને ભાંગ્યું અને વિજયના પ્રતિક તરીકે ભીમોરાનાં કિલ્લાના કમાડ વાંકાનેર લઈ ગયા.^{૩૨} જે વાંકાનેરનાં દરબારગઢની ડેલીએ ચડાવ્યા હતા.

નાજા ખાયરની પાછળ ડોસાજી પાણ રેશમિયા ગયા પાણ ચારાણોએ નાજા ખાયરને સોંપવાની ના પાડી દીધી ત્યારે નાજા ખાયરે ચારાણોને મુશ્કેલીમાં ન મૂકવા જમનગરનાં મેરૂ ખવાસનાં આશ્રયે જતા રહ્યા અને મેરૂ ખવાસને પોતાનો આ વાંકાનેર રાજ્ય સાથેનો ઝઘડો પતાવવા વિનંતી કરી.

મધ્યકાળમાં કાઠિયાવાડનાં દરેક રાજવીઓ એક બીજાના રાજ્યમાં આવી લુંટફાટો કરતા જ રહેતા હતા જેવી રીતે નાજા ખાયરે વાંકાનેર લુંટ્યું તેવી રીતે વાંકાનેરના ડોસાજીએ ઈ.સ. ૧૮૧૨માં અમદાવાદ તરફનાં પ્રદેશમાં લુંટ ચલાવી હતી અને ઘણો બધો માલ લઈ આવ્યા હતા અને તેમા પછી ગાયકવાડ સરકારનાં માણસોને નુકશાન થયું હતું, તેથી તેના બદલામાં ડોસાજીને પોતાનું મેસરિયા ગામ આપી દેવું પડ્યું હતું.^{૩૩}

ડોસાજીને ઘણા કાઠીઓસાથે વેર હતું પરંતુ તેમાં આણંદપુર (ભાડલા)ના ખાયર રવાજી^{૩૪} કે રવુભાઈને ગોંડલ ઠાકોર સાહેબ કાનોજીએ^{૩૫} કેદ કર્યા હતા. તેમને ડોસાજીએ પોતાની વગ વાપરી કેદમાંથી છોડાવ્યા હતા. આમ છ પેઢી પહેલા જે આણંદપુરના ખાયર દરબારોએ પોતાના મૂળ પુરૂષને મદદ કરી હતી, તે ઉપકારનો બદલો વાળી આણંદપુરનાં ખાયરોનાં હિતરેફુ બન્યા હતા.

આણંદપુરનાં તાલુકદાર હાથીયાભાઈ દેશાભાઈ ખાયરને ગાદીએ બેસતી વખતે રૂ. ૧૮૮૨૫નો ખર્ચ થઈ ગયો હતો, ત્યારે તેના તાલુકાની વાર્ષિક આવક રૂ. ૭૦૦૦ હતી આથી તેમણે વાંકાનેરના રાજસાહેબ અમરસિંહજી પાસેથી રૂ. ૪૦૦૦૦ની વાર્ષિક ૫ ટકાના દરે લોન લીધી હતી, આ લોન ગવર્મેન્ટ ઓફ ઈન્ડિયાએ જ મંજૂર કરી હતી અને જેને વાર્ષિક રૂ. ૪૦૦૦ના હપ્તાથી ભરવાની હતી.^{૩૬}

વાંકાનેર રાજ્ય અને કાઠીઓને અન્ય સામાજિક સંબંધો પાણ રહ્યા હતા અને એકબીજાના પ્રસંગે હાજરી પાણ આપતા હતા. ઈ.સ. ૧૮૮૮માં મહારાણા રાજ અમરસિંહજી ગાદીએ બેઠા ત્યારે વડીયા દ.શ્રી. બાવાવાળા રાજ્યાભિષેક સમારોહમાં હાજર રહ્યા હતા અને તેઓના ખાસ મિત્ર પાણ હતા.^{૩૭}

કાઠીઓ અને વાંકાનેર રાજ્યનાં જૂના અનેક સંબંધ દાવે જ ઈ.સ. ૧૮૪૩માં નાના તાલુકદારોની જાગીરો મોટા રાજ્યમાં ભેળવી દેવાની એક યોજના કરવામાં આવી હતી ત્યારે વાંકાનેરે ચોટીલાનાં ખાયર તાલુકદારોનો ગરાસ પોતાના રાજ્યમાં ભેળવી દેવાની માંગણી કરી હતી પાણ પછી એ યોજના પૂર્ણ થઈ ન હતી.^{૩૮}

આ રીતે વાંકાનેર રાજ્ય અને કાઠીઓ વચ્ચેના અરસપરસનાં સંબંધો રહ્યા છે. વાંકાનેર રાજ્યનાં ત્રણ રાજવીઓ સાથે કાઠીઓને સારા નરસા બન્ને પ્રકારના સંબંધો રહ્યા છે અને કાઠીઓ અને ઝાલાઓ એકબીજાની રખાવટ અને દુશ્મનાવટમાં ઊણા ઉતર્યા નથી.

(૨) ચુડારાજ્ય

બીલખા જશવંતસિંહજી અને ચુડા ધર્મેન્દ્રસિંહજી

ચુડાએ ત્રીજા વર્ગનું ઝાલાઓની હકુમત ધરાવતું ૧૪ ગામડાઓવાળું રાજ્ય હતું.^{૩૯} ચુડાનો રાજવંશ એ મૂળમાં ધાંગધ્રાનાં ઝાલા વંશમાનો જ છે અને વઢવાણના શાસક અર્જુનસિંહજીનાં ભાઈ અભયસિંહજીએ ઈ.સ. ૧૭૦૭માં ચુડાની ગાદી સ્થાપી હતી.^{૪૦}

ચુડાના બીજા શાસક રાયસિંહજી (ઈ.સ. ૧૭૫૦ થી ૧૭૬૦) થયા ત્યારે તેમના સમયમાં પાણિયાદનાં (તા. બોટાદ) કાઠીઓએ ચુડાનાં પશુઓને વાળ્યા.^{૪૧} ત્યારે રાયસિંહજી તેને પાછા વાળવા ગયા અને કાઠીઓ અને રાયસિંહજી વચ્ચે જબરી લડાઈ થઈ તેમાં અસંખ્ય કાઠીઓ મૃત્યુ પામ્યા પાણ આખરે રાયસિંહજીને પાણ આ લડાઈમાં મારી નાખ્યા. તેમની સાથે સાથે રાણાવત, સજેજી, વાધેલા જીવાણજી અને ઝાલા કશળોજી પાણ આ લડાઈમાં મૃત્યુ પામ્યા આ લડાઈ ઈ.સ. ૧૭૬૦માં થઈ હતી.^{૪૨}

રાયસિંહજી પછી ચુડાની ગાદીએ ત્રીજા શાસક ગજસિંહજી (ઈ.સ. ૧૭૬૦થી ૧૭૮૦) આવ્યા, જેમણે પિતાનું વેર વાળવા કાઠીઓ સાથે લડાઈ ચાલુ રાખી. જેઓ પાણ પાણિયાદનાં ખાયરો સાથેની ચાચકા ગામે થયેલી લડાઈમાં મૃત્યુ પામ્યા અને થોડોક સમય તો પાણિયાદનાં ખાયરોએ ચુડા પાણ લઈ લીધું હતું.^{૪૩} પરંતુ પછીથી ચોથા શાસક જે હઠીસિંહજી (ઈ.સ. ૧૭૮૦ થી ૧૮૨૦) થયા તેમણે ખાયર દરબારો પાસેથી ચુડા પાછું મેળવી લીધું.^{૪૪}

આ રીતે ચુડાના બે શાસકોને પાણિયાદનાં કાઠીઓએ મારી નાખ્યા અને થોડો સમય ચુડા પોતાના હસ્તક પાણ લઈ લીધું હતું આ રીતે ઝાલાવાડમાં ચુડા, સાયલા, લીબડી વગેરે જગ્યાઓમાં કાઠીઓ ધમસાણ મચાવી રહ્યા હતા. ત્યારે કાઠીઓ અદારમી સદીના અંતમાં સારા એવા જોરાવર બની રહ્યા હતા. પાણ ભાવનગર સાથેની તેની ચિતલની લડાઈને હિસાબે તેઓનો ઉત્સાહ એક તરફ નબળો પાણ પડ્યો હતો અને બીજી તરફ કાઠીઓમાં એકતા પાણ આવી હતી.

(૩) ધાંગધ્રા રાજ્ય :

ધાંગધ્રા રાજ્ય સાથે કાઠીઓને બહુ જાજા સંઘર્ષમાં ઉતરવું પડ્યું નથી કે પછી તેની સાથે વધારે સારા સંબંધો પાણ બંધાયા હોવાનું દેખાતું નથી કાઠીઓ જેઓ ઉમરડા ગામમાં રહેતા હતા તે ગામ ધાંગધ્રા રાજ્યનું હતું, તે સરધારના કાઠીઓએ ભાંગ્યું હતું ત્યારે આ કાઠી સરદારને ભગાડવા માટે ધાંગધ્રાનું સૈન્ય પાછળ પડ્યું અને છોક સરધાર પહોંચી ગયું અને સરધારમાં યુદ્ધ થયું જે યુદ્ધમાં રાજસાહેબના સુભટ કેસરીસિંહ વીરાણી અને સાહેબજી સાહેબાણી કામ આવી ગયા.^{૪૫} ત્યારે ખુદ જાજીએ

સરધાર ઉપર ચડી આવ્યા હતા આવા ઉલ્લેખો માત્ર ચારણી સાહિત્યમાં મળે છે પરંતુ પછી તે લડાઈનું પરિણામ શું આવ્યું તે જાણવા મળતું નથી.

કદાચ ધાંગધ્રા રાજ્ય અને કાઠીઓ વચ્ચે કોઈપણ પ્રકારનાં સારા માઠા સંબંધોનો ઉલ્લેખ ન મળવાનું કારણ એ હોઈ શકે કે ધાંગધ્રા રાજ્યનાં કોઈપણ ગામો સાથે કાઠીઓના ગામો ધાંગધ્રા રાજ્યને સ્પર્શતાં ન હતા કે કાઠીઓને એ વિસ્તારમાં બહુ જવાનું પણ રણકાંઠા તરફ હોવાથી બનતું નહીં. ભૌગોલિક દ્રષ્ટિએ ધાંગધ્રા અનુકૂળ જગ્યાએ ન હોવાથી અને કાઠીઓને અને ધાંગધ્રાને બીજા રાજ્યો જેવા વિશિષ્ટ સંબંધો કેળવાયેલા નથી લાગતા. તેમ છતાં પાળિયાદનાં તાલુકદાર દાનાભાઈ જીવાભાઈ ખાયર (જન્મ સવંત ૧૯૩૧) મેટ્રીક પાસ થયા હતા અને ધાંગધ્રા રાજ્યમાં ઉચ્ચ હોદ્દે નોકરીમાં રહ્યા હતા.^{૧૧}

(૪) વઢવાણ રાજ્ય :

વઢવાણ એ બીજા વર્ગનું ઝાલાઓની હકુમત ધરાવતું ૪૦ ગામોવાળું રાજ્ય હતું. વઢવાણ રાજ્યના ખરા સ્થાપક પૃથ્વીરાજ ગાણાય પરંતુ કાયદેસર રીતે રાજેજીને વઢવાણ રાજ્યના સ્થાપક ગણવામાં આવે છે. ઝાલાઓનું આ એક જ રાજ્ય એવું સુરક્ષિત બચ્યું છે કે તેમાં કાઠીઓએ જરાપણ દખલગીરી કરી નથી કે ધમરોળ્યા નથી કે તેના ગામો પડાવી લેવાના પ્રયત્નો કર્યા નથી.

ઉલ્ટાના વઢવાણ રાજ્ય અને કાઠી જ્ઞાતિને તો એવા બધા સંબંધો રહ્યા છે કે જ્યારે ચિતલની લડાઈ વખતે કાઠીઓને દેશવટો દેવાનો ઠરાવ ભાવનગર રાજ્યમાં સૌરાષ્ટ્રનાં બધા રાજપૂતોએ મળીને કરવો હતો^{૧૨}ત્યારે વઢવાણ ઠાકોર સાહેબ પૃથ્વીરાજસિંહજીએ(ઈ.સ. ૧૭૭૮થી ૧૮૦૭) એ સભામાં કહ્યું હતું કે “શું એ શક્ય બને ? એ શું કામ લડે છે ? એ જાણો વળી એ કાંઈ સીધી રીતે ભાગી જાય એવા પોચટ નથી અને સૌરાષ્ટ્રની પ્રજા સાથે તેને પણ રખાવટનાં સંબંધો છે, લોકો તેને પણ મદદ કરશે, જો આપ તેમ કરશો તો હું મારા રાજમાં કાઠીઓને વસાવીશ પણ આવા કાર્યમાં સાથ તો નહીં જ આપુ”^{૧૩}

આવા વચનો વઢવાણ ઠાકોર સાહેબે ઉચ્ચારીને સભા છોડીને ચાલ્યા ગયા હતા, તેથી પછી કાઠીને દેશવટો આપવાની વાત પડતી મુકાઈ હતી. આવું બનવા પાછળનું કારણ શ્રદ્ધાળુ એમ માને છે કે પૃથ્વીરાજસિંહજીએ પાળિયાદનાં આપા વિસામણબાપુનાં મોટા ભક્ત હતા અને તેઓની પ્રેરણાથી કાઠીઓનો પક્ષ લીધો હતો.^{૧૪} એક ઉલ્લેખ મુજબ તેમને ભાવનગર બોલાવાયા જ ન હતા.

(૫) સાયલા :

સાયલા એ ત્રીજા વર્ગનું અને વખતસિંહજીના સમયમાં બીજા વર્ગનું ૪૫ ગામો ધરાવતું રાજ્ય હતું. શેષમલજી પહેલાએ ઈ.સ. ૧૭૫૧માં કરપડાઓ પાસેથી સાયલા જીતી લીધું હતું.^{૧૫}શેષમલજીએ જ્યારે ધાંગધ્રાની ગાદીનો કબ્જો કરી લીધો અને સાડા ત્રણ દિવસ સુધી કિલ્લેબંધી રાખી ત્યારે ધાંગધ્રાના રાણી જીજીબાઈએ વરસોડાથી આવીને રાધનપુરના બાબીઓ અને સાયલાઓના કરપડાઓ અને પેશવાના સેનાપતિ ભગવંતરાવની મદદ લઈ શેષમલજીને બહાર કાઢ્યા.

શેષમલજીએ કરપડા પાસેથી સાયલા મેળવવાનું કદાચ આ કારણ હોઈ શકે. કારણ કે આ કરપડાઓએ શેષમલજી વિરૂદ્ધ મદદ કરી હતી. શેષમલજીએ કાઠીઓને હરાવવાની યોજના મનોમન નક્કી કરી લીધી હતી અને તેણે કરપડાઓને હરાવી પોતાની સત્તા સ્થાપી.

સાયલાના મૂળ શાસકો કરપડાઓ હતા અને તેમની પાસેથી શેષમલજી પહેલાએ એ જીતી લીધું હતું પણ અમુક ગ્રંથોમાં સાયલાને ખવડનાં તાબાનું પણ બતાવવામાં આવેલ છે. પરંતુ સાયલામાં ઝાલા શાસકોની જે છતરડીઓ છે તેમાં શેષમલજી પહેલાની છતરડીમાં આવેલો શિલાલેખ કહે છે કે તેમણે કરપડાઓ પાસેથી સાયલા મેળવ્યું હતું.^{૧૬}આથી આપણે અભિલેખના પુરાવાને વધુ સચોટ અને મજબૂત માનવો જોઈએ.

આ રીતે ૧૮મી સદીમાં સાયલાના સ્થાપક રાજવીએ કાઠીનું એક મહત્ત્વનું સંસ્થાન છીનવી લીધું તે પછી તે બન્ને વચ્ચેનાં કોઈપણ પ્રકારનાં સારા કે ખરાબ સંબંધો બંધાયા હોય તે વિશે કશું જાણવા મળતું નથી.

(૬) લીંબડી રાજ્ય :

સૌરાષ્ટ્રનાં અન્ય ઝાલા રાજ્યોની સરખામણીમાં લીંબડી રાજ્યને કાઠીઓ સાથે ખૂબ જ તકરારો રહી હતી અને લીંબડી રાજ્ય અને કાઠીઓના સંબંધ મોટેભાગે લડાઈના રહ્યા છે. લીંબડીએ બીજા વર્ગનું ઝાલાઓની હકુમત ધરાવતું ૫૦ + ૩૪ ગામોવાળું રાજ્ય હતું. લીંબડી રાજ્યના સ્થાપક માંગુજીએ હરપાળ દેવના પુત્ર હતા. માંગુજીથી માંડીને ઈ.સ. ૧૯૪૭ સુધીમાં કુલ ૩૮ શાસકો થયા હતા. લીંબડી રાજ્યની શરૂઆતમાં રાજધાની જંબુમાં હતી, ત્યારે પાવરમાંથી આવેલા કાઠીઓએ જંબુના પ્રદેશમાં જબરી ધમાસાણ મચાવી હતી.^{૧૭} ત્યારે માંગુજીએ બધા કાઠીઓનો સંહાર કરી પોતાની પ્રજાને બચાવી હતી.

રાજ્યનાં ૨૮માં શાસક અદોજી બીજાનાં (ઈ.સ. ૧૭૦૭થી ૧૭૨૮) સમયમાં પાળિયાદનાં નાજા ખાયર ૧૦૦૦નું લશ્કર લઈ શિયાણી (તા. લીંબડી) ઉપર ચડી આવ્યા ^{૧૮}અને લીંબડીની સેના સાથે સારી એવી લડાઈ થઈ પરંતુ આખરે કાઠીઓ તેની સામે હારી જતા નાજા ખાયરને લીંબડીના લશ્કરે કેદ કરી લીધા અને નાજા ખાયર શિયાણીની જેલમાં જ મૃત્યુ પામ્યા.^{૧૯} આ લડાઈ ઈ.સ. ૧૭૨૪માં થઈ હતી.

લીંબડી રાજ્ય અને કાઠીઓ વચ્ચે વધારે ખરાબ સંબંધો થવાનું કારણ એ હતું કે પાળિયાદના નાજા ખાયર શિયાણીની જેલમાં જ મૃત્યુ પામતા કાઠીઓ ખૂબ જ ખીજ્યા હતા. અદોજી પછી લીંબડીની ગાદીએ વેરાજી બીજા આવ્યા તેના સમયમાં કાઠીઓ ચુપ રહ્યા હતા પરંતુ જેવા હરભમજી પહેલા ગાદીએ આવ્યા કે કાઠીઓએ પાછા લીંબડી ઉપર હુમલાઓ શરૂ કર્યા હતા.

અંકે વાળિયાના ઠાકોર વરસાજીને કાઠીઓ ખૂબ હેરાન કરતા હતા આથી વરસાજીએ હરભમજીને ફરિયાદ કરી. હરભમજી પહેલા અંબાજીની યાત્રાએ ગયા હતા ત્યારે કાઠીઓએ લીંબડી ઉપર હુમલો કર્યો અને એ હુમલામાં હરભમજીનાં નાના ભાઈ અમરસિંહજી તા. ૧૭-૫-૧૭૩૮નાં રોજ પાળિયાદના કાઠીઓ સાથે યુદ્ધ કરતા મૃત્યુ પામ્યા.^{૨૦}

જ્યારે હરભમજી યાત્રામાં આ સમાચાર સાંભળી એકદમ^{૨૧} તાબડતોબ પાછા લીંબડી આવ્યા અને તેઓએ જ્યાં સુધી પોતાના ૧૩ વર્ષનાં નાના ભાઈનું વેર ન વળે ત્યાં સુધી લીંબડીનું પાણી હરામ કરી કાઠીઓ પર ચડાઈ કરી અને કાઠીઓના સાત ગઢને ઇચ્છન્ન ભિન્ન કરી નાખ્યા.

હરભમજીનું લશ્કર લીંબડીથી ઉપડી સૌકાથી ચોટીલા થઈ પીપરાળી પાસેના સોખડા ગામે આવીને ગામને બાળ્યું અને ખેરજ ગામ જીતી લીધું તથા મેવાસાનો ગઢ અને ગામના ઝુંપડાઓ તોડીને ફોજ આગળ વધી. અજમેર (તા.જસદણ) આવી અજમેર ગામ બાળ્યું, ત્યારે અજમેરનાં લાખા ખાયરને બીક લાગતા તે ચોટીલા ચાલ્યો ગયો. અજમેરમાં લીંબડીના લશ્કરે કચ્ચરઘાણ કાઢ્યો અને તેમનો વઝીર જુઠો રાઠોડ મર્યો અને બખીયા વેગડને ગોળી વાગી હતી. આ રીતે હરભમજીએ ચોટીલા વિસ્તારનાં કાઠીઓની શાન ઠેકાણે લાવી તેમની પાસેથી સલામી લીધી હતી અને કાઠીઓએ દાના હમીરને મોકલીને હરભમજીને ચાર ઘોડાઓ આપી સમાધાન કર્યું.

કાઠીઓ ઉપરની હરભમજીની આ ચડાઈમાં ચારણી સાહિત્યમાં જણાવ્યા મુજબ ૧૨૦૦૦ ઘોડેસવારો મોટી સંખ્યામાં પેદલ સૈનિકો હતા અને લશ્કરનાં ખર્ચ માટે રૂ. ૫૨૦૦૦ સાથે લેવામાં આવ્યા હતા. આ લશ્કર પંચાળમાં આંતક મચાવી વળતા આદરિયાણા અને બળદાણા થઈ પાછું લીંબડી પહોંચ્યું.

આ પછી કે આ સાથે હરભમજી પહેલાએ પોતાના નાનાભાઈ અમરસિંહજીનું વેર લેવા પાળિયાદ ઉપર ચડાઈ કરી અને પાળિયાદને ઉજ્જડ કરી નાંખી, પાળિયાદમાં ગધેડાથી હળ હંકાવી ગામની જમીનો ખેડાવી તેમાં મીઠું વવરાવ્યું અને કાઠીઓ તથા કાઠિયાણીઓ વગેરે મળી આશરે ૪૦૦ ^{૨૨}માણસોને કેદ કરી લીંબડી લઈ આવ્યા હતા ^{૨૩}જે કે હરભમજીએ લીંબડીમાં દરબાર ભરીને એ દરબારમાં કાઠિયાણીઓને કહ્યું કે તમે મારી બહેનો છો હું તમને મારા ભાઈનું વેર વાળવા જ લઈ આવ્યો છું જેથી કરીને આપના પતિદેવોની શાન ઠેકાણે આવે બાકી હું તમને આજે કરિયાવર આપીને છોડી મુકુ છું. આમ કહી તેઓને ભારે પોશાક આપી સુરક્ષિતપણે પાછા પાળિયાદ પહોંચાડી દીધા. જે કે હરભમજીએ ૪૦૦ કાઠી-કાઠિયાણીઓને પકડ્યાનો

આંકડો જ અતિશયોકિત ભર્યો છે, આજે પણ પાળિયાદમાં એટલા માંડ માંડ કાઠી કાઠિયાણીઓ થાય તો હરભમજીનાં સમયમાં તે સંખ્યા સાવ ઓછી જ હોય. હરભમજીને કાઠીઓને સતાવાની પુરી કિંમત ચુકવવી પડી હતી અને તેના ગામો પર જસદણે પાળ બેસાડ્યા હતા અને આખરે તેમના પુત્રએ કાઠીઓ સાથે સમાધાન કરી રોજીદ ગામ પણ આપવું પડ્યું હતું.

આમ ‘આવાવંશવારિધિ’ અને ‘યશવંતજીવનચરિત્રે’ પોતાના શાસકોનું વધુ પડતું સારું ચિત્ર ઉપસાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો દેખાય છે. આ હરભમજીએ ચોટીલા, પાળિયાદ અને જસદણ ત્રણેયની સાથે લડાઈ કરી અને જસદણનાં બીજા શાસક ઓઢા ખાચરને પણ હરાવ્યા હતા. ^{૫૯} ઓઢા ખાચરના પુત્ર અને જસદણના ત્રીજા શાસક વાજસુર ખાચરે પોતાના ભાયાતોની સરદારી કરી લીંબડી, ધંધુકા અને રાણપુરમાં લીંબડીના કાઠીઓ ઉપરના ત્રાસને લીધે લુંટફાટ કરવા માંડી અને એ મહાલોમાં રક્ષાગુધર્મનો હક્ક બેસાડ્યો હતો. ^{૬૦} ત્યારે લીંબડીના ઠાકોર હરિસિંહજીએ વાજસુર ખાચર સાથે સમાધાન કર્યું અને વાજસુર ખાચરને એક ગામ (રોજકા) અને તેની પેદાશ આપી આથી હવે લીંબડીને કાઠીઓ તરફથી ભય ઓછો થયો હતો.

પછીતો હરિસિંહજી અને વાજસુર ખાચરને એવી મિત્રાચારી થઈ ગઈ જ્યારે ઈ.સ. ૧૮૦૧ આસપાસ નવા નગરનાં જામે જસદણ ઉપર આક્રમણ કર્યું ત્યારે વાજસુર ખાચરે કુટુંબ અને માલ મિલકત સહિત લીંબડીમાં આશ્રય લીધો હતો. જસદણના બીજા શાસક ઓઢા ખાચરના ભાઈ જેઠસુર ખાચરની પંચાળમાં સારી એવી ધાક હતી અને એ જેઠસુર ખાચરે પણ લીંબડી રાજ્યનાં ગામનું રક્ષણ કરવા માટે પાળ બેસાડ્યું હતું. પરંતુ હરભમજીએ તે આપવાની ના પાડતા જેઠસુર ખાચરે અવાર નવાર લીંબડી રાજ્ય પર હુમલાઓ કરીને લીંબડીને હંફાવ્યું હતું.

લીંબડી રાજ્યનો કારભારી માધાશા ખૂબ જ મુન્સદી હતો અને વેલેસ્લીની જેમ લીંબડી રાજ્ય વતી કાઠીઓ પાસેથી ગામો ગીરે રાખતો અને કાઠીઓ તે પૈસા ન ભરી શકે ત્યારે તે ગામનો કબ્જો લીંબડી રાજ્યનો ગણાતો હતો. આ રીતે ઘેલાશાએ કાઠીઓના ઘણા ગામો પડાવી લીધા.

બરવાળા ચોવીસી ગણાતી હતી તેની અંદર બાર ગામ ^{૬૧} ખાચર, પટગીર અને ધાધલનાં હતા. રોજીદ આખું ગામ જસદણનું હતું બરવાળા ખાચર મેસુર પુંજાએ અને તેના પૂર્વજોએ લીંબડી રાજ્યને માંડી આપ્યું હતું. કુંડળના દાદા પટગીર લીંબડીને દર વર્ષે જમાબંધીના રૂપિયા સાડા ત્રણસો ^{૬૨} આપવાથી તે ગામનો વહિવટ તેના તરફથી થતો હતો. સાર્ળીંગપુર ગામ મૂળ ગરાસિયાઓએ ઈ.સ. ૧૮૦૧માં લીંબડીને ગીરો લખી આપ્યું હતું. ^{૬૩} સાર્ળીંગપુરનાં ઉગાભાઈ અમરાભાઈ ખાચરે ઈ.સ. ૧૮૭૬માં લીંબડી રાજ્ય સામે દાવો માંડ્યો હતો પણ તે જીતવાની આશા ન દેખાતા પાછો ખેંચી લીધો હતો.

આમ તો ઈ.સ. ૧૭૪૪થી જ કાઠીઓના બરવાળા ચોવીસીના ઘણા ગામો લીંબડી રાજ્ય પાસે ગીરો હતા પણ પછી જ્યારે માધાશાને બરવાળાનો કારભારી નીમ્યો અને તેણે ઈ.સ. ૧૭૭૮માં બરવાળાનો દરબાર ગઢ બંધાવ્યો અને બરવાળાના ૧૨માંથી વિસ્તારી ૨૨ ગામ કર્યા અને પછી તેના પરાક્રમી પુત્ર ઘેલાશા (જન્મ ઈ.સ. ૧૭૭૨) પણ પિતાની નીતિ ચાલુ રાખી અને કાઠીઓ સામે સામ, દામ, દંડ અને ભેદની નીતિ અપનાવી હતી. વોળદાન રેફડીયાએ (ધાધલ) એકવાર ઘેલાશાને પકડી લઈ ઘોડા ઉપર નાંખી રેફડા ગામ સુધી લઈ આવેલ. આ રીતે લીંબડીના કારભારીને કાઠીઓએ પાણી બતાવ્યું હતું. ^{૬૪}

ત્યારબાદ ઈ.સ. ૧૮૦૭-૦૮માં વોકર સેટલમેન્ટ થતા સૌરાષ્ટ્રમાં શાંતિનાં કાળનો સૂર્યોદય થયો અને વોકર સેટલમેન્ટમાં વડોદરાના રેસીડેન્ટ વોકર સાહેબે બરવાળાના કાઠી ગરાસિયાની આર્થિક સ્થિતિ ઉપર ખાસ વિચાર કરી અને હુકમ કર્યો કે બરવાળા ચોવીસીનાં તાલુકદારોની આર્થિક સ્થિતિ નબળી હોવાથી તે તાલુકદારોએ લીંબડી રાજ્યને જમા ભરવાની રહેશે આ રીતે લીંબડી રાજ્યનો બરવાળા ચોવીસીમાં વધુ પગ પેસારો થયો અને હવે પછી શાંતિનો કાળ આવ્યો હોવાથી આ કોઈ ગામો લડીને તો લઈ શકાય તેમ ન હતા ત્યારે લીંબડી રાજ્યએ ચેનકેન પ્રકારે કાઠી તાલુકદારોને હેરાન પરેશાન કરવાની પ્રવૃત્તિઓ ચાલુ કરી હતી.

આથી લીંબડી રાજ્ય બરવાળાના લોકો પાસેથી બરવાળાના મૂળ માલિક હોય તેમ લોકો પાસેથી નવું બારણું મુકતી વખતે પેરો લેતા અને કન્યા પરાણે ત્યારે કન્યા ચોરી તરીકે દર કન્યા દીઠ એક રૂપિયો લેવાનું શરૂ કર્યું હતું. આ બાબતના હક્ક મૂળ ગરાસદાર કાઠીઓના જ હોવા છતાં લીંબડી રાજ્ય આવા કર લેતું હતું. તેથી કાઠીઓએ ઉપર અરજી કરી આવા કરો બંધ

કરાવ્યા હતા અને તા. ૮-૪-૧૮૮૭નાં રોજ કલેક્ટર ખારેઘાટ સાહેબે આ હુકમ કર્યો હતો.

એક કાળે બરવાળા પરગણા ઉપર લીંબડી રાજ્યની સંપૂર્ણ મહેસૂલી અને ફોજદારી સત્તા હતી પરંતુ અંગ્રેજ અધિકારી જે.એ. ડનલોપને બરવાળાના કારભારીએ બરવાળામાં પ્રવેશવા ન દીધો અને કિલ્લાના દરવાજા બંધ કરી દીધા ત્યારે આ અધિકારીએ ક્રોધીત થઈને બરવાળાનો કિલ્લો જીતી લીધો અને કારભારીને પકડીને ખેડા લઈ ગયા અને તેને છોડવાના દંડ પેટે રૂ. ૪૦૦૦ની માંગણી કરી આથી તે પછી લીંબડી રાજ્ય પાસેથી બરવાળાના ગામોની ફોજદારી અંગ્રેજ સરકાર પાસે ચાલી ગઈ ^{૬૫} અને માત્ર મહેસૂલી સત્તા જ લીંબડી રાજ્ય પાસે રહી હતી.

આથી લીંબડી રાજ્ય બરવાળા ચોવીસી ઉપર સંપૂર્ણ અધિકાર સ્થાપવા અને કાઠીઓને વધુ મહત્ત્વ કરવા માટે ઘણા બધા પ્રકારની રીતરસમો અજમાવતું દેખાય છે. લીંબડી રાજ્યને કાઠીઓએ જે જે ગામો માંડી આપ્યા હતા અને ત્યારે જે હક્ક પત્રો થયા હતા તે પ્રમાણે લીંબડી રાજ્ય ચાલતું ન હતું અને દરેક ગામ પર પોતાનો સ્વતંત્ર હક્ક હોય તેમ મનમાની કરવા માંડી હતી અને લાંબાગાળાએ દરેક ગામ પર પોતાનો સ્વતંત્ર હક્ક થાય માટે દરેક તાલુકદાર પાસેથી ચોથ, અઘાટ મંડાવી લઈ ત્યાંના મૂળ તાલુકદારોને પાયમાલ કરવાની નીતિ અમલમાં મૂકી હતી. આ રીતે લીંબડી રાજ્યે વોકર સેટલમેન્ટ પછીના શાંતિનાં કાળમાં પણ કાઠીઓ પર કોથળીમાં રાખી પાંચ શેરી ફેંકી હતી.

લીંબડીની હત્યુ શાંતિના કાળમાં પણ આવી રાજ્ય વધારવાની મેલી મુરાદથી કાઠીઓ આખરે કંટાળી ગયા અને તેમણે છેવટના ઉપાય રૂપે સાર્ળીંગપુર અને સુંદરિયાણા વગેરે દસ બાર ગામનાં કાઠી તાલુકદારોએ લીંબડી રાજ્ય પાસેથી પોતાના ગામનો કબ્જો છોડાવી લેવા અંગ્રેજ સરકારને ઈ.સ. ૧૮૦૬માં એક અરજી કરી ત્યારે લીંબડી રાજ્યએ ઈ.સ. ૧૮૧૩માં એવો વાંધો રજૂ કર્યો કે બરવાળા ચોવીસીનાં તમામ તાલુકદારો આગળ જેટલી જમીન છે તે બધી લીંબડી રાજ્યે નોકરીના બદલામાં તેઓને આપેલ છે એટલે હવે અમારે એવા નોકરીયાતોની જરૂર ન હોવાથી તે જમીન તેઓ આગળથી છોડાવી અમને સુપ્રત કરવા મહેરબાની કરશો. કાઠીઓ નીચલી કોર્ટમાં જીતી જતા આ કેસ મુંબઈ નામદાર કોર્ટમાં પહોંચ્યો અને તેમણે ન્યાય આપ્યો કે બરવાળા ચોવીસીના તમામ કુલ તાલુકદારોને ખરા હક્કદાર ગણવામાં આવે છે અને આ કેસમાં ચોવીસીના જે તાલુકદારોને જેટલો ખર્ચ થયો હોય તે પણ લીંબડી રાજ્યે ભોગવવો ત્યારે લીંબડી રાજ્યએ પાછી અપીલ કરી તે પણ સરકારે કાઠી નાંખતા આખરે લીંબડી રાજ્યે કાઠી તાલુકદારોને રૂ. ૨૮૦૦૦ ભરવા પડ્યા.

કાઠીઓ વિરૂદ્ધ લીંબડીના રાજ્યનાં કેસમાં તા. ૧૬-૧૨-૧૮૩૧નાં રોજ મુંબઈ હાઈકોર્ટનાં નામદાર ન્યાયમૂર્તિએ એક ચુકાદો આપ્યો અને તેમા પણ જાહેર કર્યું હતું કે કાઠીઓ આ ગામોના તાલુકદારો છે અને તેમા સ્પષ્ટ લખ્યું હતું કે બરવાળા ચોવીસીએ લીંબડી રાજ્યની સ્વંત્ર માલિકીનું નથી આ ચુકાદામાં વધુમાં લખ્યું છે કે કાઠીઓની સ્થિતિઓનો લાભ લઈ લીંબડી રાજ્યે બ્રિટિશ રાજ્યની હદની વચ્ચેવચ્ચ પોતાની સત્તા જમાવવા અને બરવાળા ચોવીસી જેવો મોટો તાલુકો બદ દાનતથી પડાવી પાડી પોતાના તાલુકા સાથે જોડી દેવા માટે જ કેસ ઉભો કરવામાં આવેલ છે.

આ સમયગાળા દરમ્યાન જ લીંબડી રાજ્યે કાઠીઓને રેવન્યુ અધિકાર ન મળે એટલા માટે ઘણી બધી રજૂઆતો અંગ્રેજ સરકારમાં કરી હતી. ખેડૂતો અને કાઠીઓ વચ્ચે વૈમનસ્યનાં ખૂબ ઉંડા બીજ વવરાવ્યા હતા. કાઠીઓ ઉપર ખેડૂતો તથા પાણિયાઓએ ખોટી ખોટી ઘણી ફરિયાદો કરી હતી. આવી છળકપટ તો લીંબડી રાજ્યએ બરવાળા ચોવીસીની દીવાની અને ફોજદારી મેળવવા કરી હતી. ^{૬૬} સુંદરિયાણાના ખાચર મોકાભાઈ દાદભાઈ પોતાના ખેતરે પાક લેવરાવવા ગયા ત્યારે લીંબડીના પસાયતાઓએ તેમને અટકાવ્યા અને બાંધી દીધા અને પાક પાડી નાખ્યો અને આખું ખેતર ખેદાન મેદાન કરી નાંખ્યું ત્યારે મોકાભાઈએ અમદાવાદની કોર્ટમાં લીંબડી રાજ્ય વિરૂદ્ધ કેસ દાખલ કર્યો અને આખરે તે પસાયતાને સરકારે ત્રણ માસની સજા પણ કરી જે કે આ કેસમાં સુંદરિયાણાના ખાચરોને પણ નુકશાન થયું કે આ કેસમાં મિ. જુક નામના ન્યાયધીશે કરાવ્યું કે સુંદરિયાણાનો કોઈપણ રાજપૂતભાઈ હથિયાર ધારણ કરી શકશે નહીં.

એ જ રીતે સુંદરિયાણાના બીજા એક જગીરદાર ખાચર ભોજભાઈ વૈજભાઈ લીંબડી રાજ્ય સાથે કાઠીઓ વતી પાંચ દાયકાઓ સુધી લડ્યા હતા. તેમનું તા. ૧૦-૫-૧૮૩૫નાં રોજ ખસના ઉતારામાં કોઈએ ખૂન કરી નાંખ્યું આમ લીંબડી

રાજ્યએ બરવાળા ચોવીસીના કાઠીઓ સાથે કાયમી ખોટા ઝઘડાઓ કરી ખર્ચના ખાડામાં ઉતરાવી તેને નબળા પડાવી તેનો પારાસ હડપ કરી જવા પ્રયત્નો કરેલા દેખાય છે.

આ રીતે લીંબડી રાજ્ય અને કાઠીઓ વચ્ચે ખાટા મીઠા સંબંધો રહ્યા હતા. લીંબડી ઠાકોર સાહેબ જસવંતસિંહજીનું અવસાન ઇ.સ. ૧૮૦૭માં થયું ત્યારે દોલતસિંહજીને જ ગાદી મળે તે માટે થાણા દેવળી દરબાર શ્રી લક્ષ્મણવાળાએ ઘણા બધા પ્રયત્નો કરાવ્યા હતા. લીંબડી રાજ્યની સ્થાપનાથી માંડીને છેક ૧૮૪૭ સુધી તેઓની સાથે તકરારના સંબંધો રહ્યા હતા. અન્ય ઝાલા રાજ્યોની સરખામણીમાં કાઠીઓ લીંબડી રાજ્ય સાથે વધુ પ્રમાણમાં સંઘર્ષમાં રહ્યા છે.

વળી આ મોટા મોટા રાજવંશોએ પોતાના રાજકવિઓ પાસે મોટા મોટા ગ્રંથો અને કવિતો રચાવ્યા હતા, જ્યારે સામાન્ય કાઠીઓના પક્ષે કોઈ મોટા ગ્રંથો પ્રકાશિત થયા ન હતા. આથી એ ગ્રંથોમાં મોટેભાગે પોતાના રાજ્યોનું જ સારું સારું લખ્યું હોય છે અને કાઠીઓને નબળા ચીતરવામાં આવ્યા છે. બાકી તો દરેક શાસકે કાઠીઓ જેવા જ કામ જરૂર કર્યા છે કે પાળ બેસાડવું, ખેપ કરવા જવું, કોઈના રાજ્યો પડાવી લેવા આ બધી વિગતો તટસ્થપાણે મૂલવીને જ કાઠીઓને જેવા જોઈએ.

(૭) લખતર રાજ્ય

લખતરના ઝાલા રાજવંશની સ્થાપના અભેરાજજીએ કરી હતી, જે હળવદ ધાંગધ્રા રાજવંશના ૨૭માં શાસક રાજ ચંદ્રસિંહજીના પુત્ર હતા, જેણે ઇ.સ. ૧૬૦૩માં લખતરના અલગ રાજવંશની સ્થાપના કરી. એ લખતર રાજ્ય સાથે કાઠીઓને ખૂબ જ જોડાર તકરાર થઈ હતી. લખતરના ૧૧માં રાજવી કરાણસિંહજી (ઇ.સ. ૧૮૪૬થી ૧૮૨૪) અને કાઠીઓ વચ્ચે કાઠીઓના ઈષ્ટદેવ સૂર્યનારાયણના જૂના સૂરજદેવળના મંદિર બાબતે ઝઘડો થયો અને એ ઝઘડો છેક ઈંગ્લેંડની પ્રિવી કાઉન્સિલ સુધી પહોંચ્યો હતો.

જૂના સૂરજદેવળના મહંતશ્રી જીવા ભગત નિર્વંશ ગુજરી જતા હવે મહંત કોને નીમવા તે બાબતમાંથી આ ઝઘડો ઉપસ્થિત થયો હતો.^{૯૭} ઇ.સ. ૧૮૮૧માં ઝઘડો શરૂ થયો અને તે શરૂ થવાનું કારણ ઉપરોક્ત હતું ત્યારે જીવા ભગત ગુજરી જતા તેના પારસો વચ્ચે કોણ મહંત તરીકે આવે તે ઝઘડો શરૂ થતા કાઠી કોમે જાણાવ્યું કે મહંત નીમવાનો અમારો અધિકાર છે^{૯૮} ત્યારે આ બન્નેના ઝઘડામાં લખતર દરબારે સુખરામદાસને મોકલીને મહંત તરીકે નીમી દીધો^{૯૯} અને સૂરજદેવળની બધી જ મિલકત ઉપર જમ્તી બેસાડી.^{૧૦૦} જ્યારે મહંતની નિમાણૂક બાબતે તકરાર થઈ ત્યારે સૌપ્રથમ જુલાઈ ૧૮૮૭માં પ્રાંતે લુકમ કર્યો કે આ મંદિર કાઠીઓનું છે અને લખતરે તેમાં દખલગીરી કરવી નહીં તથા રિવાજ પ્રમાણે માન આપવું. ત્યારબાદ લખતર ઠાકોર સાહેબ કરાણસિંહજીએ સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટ ફોર ઈન્ડિયાને લંડનમાં અપીલ કરી, રિઝોલ્યુશન નં. ૧૬૮૧ તા. ૧૧-૪-૧૮૮૧ના રોજ તે અપીલ દાખલ થઈ તે પછી લંડને નિર્ણય આપ્યો કે અમે આમા દખલ કરવા માંગતા નથી અને કહ્યું કે લખતરે સરકાર વિરુદ્ધ આ કામ કર્યું છે. આથી લખતર રાજ્યનો દાવો લંડનમાં કાઠી નાંખવામાં આવ્યો પછી આ ઝઘડો કાઠીઓ અને ભગતો વચ્ચે રહ્યો હતો.^{૧૦૧}

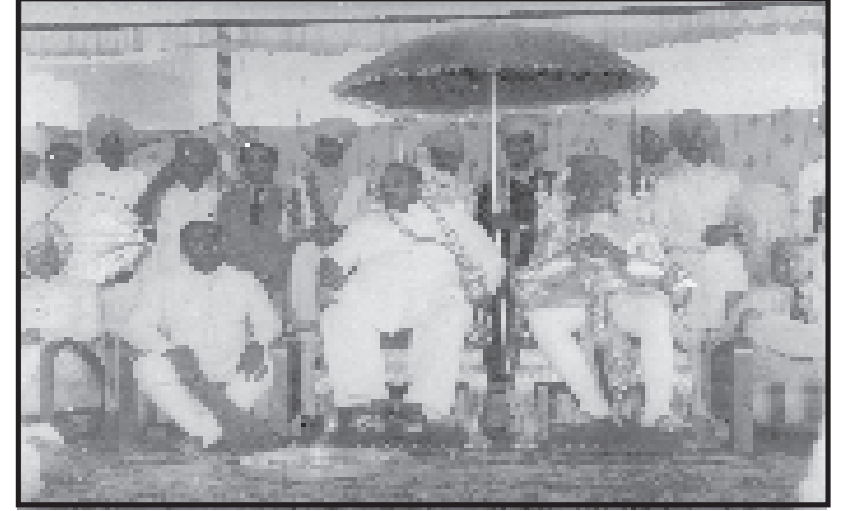
ત્યારબાદ ભગતો અને કાઠીઓ સામસામા આવ્યા અને તેના કેસ ચાલ્યા જેમાં કાઠીઓએ ૨૧ વ્યક્તિઓની જુબાની અપાવી કે જૂના સૂરજદેવળના મંદિરનો વહીવટ કરવાનો અને મહંત નીમવાનો અધિકાર કાઠી કોમનો છે કે નહીં ત્યારબાદ કાઠીઓ અને ભગતો વચ્ચે પાણ ફાટકુટ પડી અને ત્યારે કાઠીઓએ ચોટીલાના દેવસર ગામે નવા સૂરજદેવળની સ્થાપના કરી. કાઠીઓ અને લખતર રાજ્ય વચ્ચેની આ કાનુની લડાઈએ કાઠિયાવાડમાં સારો એવો ચક્ર્યાર ફેલાવ્યો હતો.

૩.૪ જોજી રાજવીઓ સાથેના સંબંધો

સૌરાષ્ટ્રનાં અગત્યનાં રાજકુળમાં જોજીઓ પાણ ગણાય છે. સૌરાષ્ટ્રમાં જોજીઓ કાઠીઓ પછી પ્રવેશ્યા છે પાણ તેમ છતાં જોજીઓએ સૌરાષ્ટ્રમાં જોર કરીને પોતાના ઘણા બધા રાજ્યો સ્થાપી દીધા. ઇ.સ. ૧૫૩૫માં જમરાવળે નવાનગરમાં જોજી વંશની સ્થાપના કરી અને પછી તે વંશમાંથી આગળ જતા ધીરે ધીરે ધ્રોળ, રાજકોટ, ગોંડલ, વિરપુર વગેરે શાખાઓ અસ્તિત્વમાં આવતી ગઈ. જોજીઓ સૌરાષ્ટ્રમાં પ્રવેશ્યા ત્યારે તેના એક મજબૂત હરીફ કાઠીઓ હતા અને વળી એક જ પ્રદેશના (કચ્છ) અને થોડા ઘણાના સમયના અંતરે જ આવેલા હતા. વળી જોજીઓ કાઠીઓની ઘણીબધી રીતરસમ, સ્વભાવ અને

રહેણીકરણીથી પરિચીત હતા. જે કે તેમ છતાં જોજીઓને સૌરાષ્ટ્રમાં કાઠીઓ સાથે ઘણો બધો સંઘર્ષ કરવો પડ્યો હતો અને તે સંઘર્ષમાં પોતાના ટુંકા બળે તેનો જોરદાર સામનો કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. આ બન્ને જોરાવર રાજવંશોને સૌરાષ્ટ્રમાં કેવા કેવા સંબંધો રહ્યા તેના વિશે આપણે દરેક રાજ્ય મુજબ સંબંધો જોવાનો પ્રયત્ન કરીશું.

(૧) નવાનગર(જમનગર) :

બીલખા જશવંતસિંહજીના લગ્ન પ્રસંગે જમ દિગ્વિજયસિંહજી - જમનગર.

જમ રાવળ સૌરાષ્ટ્રમાં કચ્છમાંથી આવ્યા અને સૌ પ્રથમ તેણે વવાણિયા બંદર નજીક આવેલા મોરાણા ગામને કબ્જે કર્યું પછી તેમણે આગળ વધીને દેદા તમાચીની પાસેથી આ વિસ્તાર કબ્જે કર્યો ત્યારે દેદા તમાચીની મદદમાં ઘણા બધા કાઠીઓ હતા. જમ રાવળને હરાવવા માટે સૌરાષ્ટ્રનાં રાજાઓ એકત્રિત થયા અને તેણે નક્કી કર્યું કે જમ રાવળજીએ દેદાતમાચી, હરધમલ ચાવડાને અને નાગ જેઠવાને (દગાથી) મારીને રાજ્ય લઈ લીધા છે તોઆપણે પાણ કશો સામનો નહીં કરીએ તો આપણો પાણ તેઓ વારો એક વખત આવશે આથી સૌરાષ્ટ્રનાં વાળા, જેઠવા, વાઢેર, ચડુવાણ (ચૌહાણ), પરમાર, ઝાલા, વાઘેલા, ગોહિલ, કાઠી, ગોરી(ઘોરી) વગેરે જમ રાવળ સાથે લડવા તૈયાર થઈ અને મીઠોઈના પાદરમાં જબરજસ્ત લડાઈ થઈ તેમાં કાઠીઓ પાણ સામેલ હતા. આ લડાઈમાં જમરાવળના પક્ષે દોઢલાખનું લશ્કર હતું જ્યારે સામે પક્ષે અઢી લાખનું લશ્કર હતું. આવા આંકડાઓ જે તે રાજવંશે લખાવેલા જ ગ્રંથો જ આપે છે તે ખૂબ જ અતિશયોક્તિ ભર્યા છે અને કાઠીઓ તેના હરીફ હોવાથી કાઠીઓ વિશે તેની સારી કે સાચી બાબતો પાણ નોંધતા નથી.

કાલાવાડ(જ.રાજકોટ)એ વિક્રમનાં અગિયારમાં સૈકામાં કાળા માંજરિયાએ પોતાના નામ પરથી કાલાવડ વસાવ્યું છે^{૧૦૨} અને શિતળા માતાજીની તેના પર કૃપા થતા તેણે ત્યાં સાત ચોવીસી આસપાસનો વિસ્તાર કબ્જે કરી સત્તા સ્થાપી હતી. કાળામાંજરિયાના વંશજોએ લગભગ પાંચેક સદી સુધી કાલાવડની સાત ચોવીસીનું રાજ્ય કર્યું હતું ત્યારબાદ કાલાવાડની સાત ચોવીસીનાં^{૧૦૩}છેલ્લા શાસક દેવાયત માંજરિયા પાસેથી જમ રાવળજીએ કાલાવાડ જીતી લીધું.

જમ રાવળે દેવાયત માંજરિયા પાસેથી કાલાવાડ જીત્યા પાછળ માંજરિયાઓની નબળી પડી ગયેલી સ્થિતિ જવાબદાર ગણાય કારણ કે એક કાળે જે સાત ચોવીસી હતી કાળા માંજરિયાએ પોતાના કુળદેવી શિતળા માતાજીનું મંદિર સ્થાપ્યું ત્યારે તે મંદિરનાં પૂજારી તરીકે તેણે રાજગોર બ્રાહ્મણોને નિમ્યા હતા. પરંતુ એ રાજગોરને થોડાક સમય પછી અન્યત્ર જવાનું થતા અતિતબાવાઓ માતાજીની પૂજા કરવા માંડ્યા એ સમયમાં અલાઉદ્દીન ખીલજીના લશ્કરે કાલાવાડનાં છ જૈન દેવાલયો અને

શિવાલયો તોડી પાડ્યા અને બીજે દિવસે શિતળા માતાજીનું મંદિર તોડવાનું હતું. આવા સમયે અતિતબાવા રામગીરીજીએ લશ્કરથી ડરીને શિતળા માતાજીનાં મંદિર સામે બિરાજતા અને તેના મિત્ર શરીફન અલીશાહ(બ્રહ્મચારી) નામના બાનવા ફકીરને આખી વાત કરી અને મુસ્લિમ લશ્કરથી માતાજીનું મંદિર બચાવી લેવા કહ્યું. ત્યારે એ ફકીરે એક ઠીબડી લાવવા કહ્યું અને પોતે એ ઠીબડીને લઈ થોડા મંત્રો જાપ્યા અને પછી કહ્યું જાઓ આ ઠીબડી નીચે માતાજીના ફળા ઉપર મૂકી દેશો. પછી જ્યારે મુસ્લિમ લશ્કર શિતળા માતાજીનું મંદિર તોડવા ગયું ત્યારે તે મંદિર જોઈ જ ન શક્યું અને બીજું એક મંદિર તોડી આવ્યું. પછી રામગીરીજીએ ઠીબડી માતાજી ઉપરથી લઈ લીધી ત્યારે લોકોએ આ ફકીરને રાજખુશીથી મંદિરમાં ભાગ આપ્યો તેવી દંતકથા છે. આ રીતે ૧૩મી સદીમાં હિન્દુ મુસ્લિમનો બહુભેદ ન હતો એ આ દંતકથામાં જાણી શકાય છે.

જ્યારે કાલાવાડ જામ રાવળજીને શિતળામાંએ સ્વપ્નમાં આવીને કહ્યું કે હું તને કાલાવાડ આપુ છું તે પાણ માત્ર દંતકથા છે. કાલાવાડમાં લાખો માંજરિયો રાજ કરતો હતો અને તેનો પાટવી કુમાર દેવાયત માંજરિયો હતો. લાખા માંજરિયાનો ભાઈ વિરમ માંજરિયો કાલાવાડથી બે માઈલ દૂર કોટડામાં રહેતો હતો. એ કોટડામાં અશાબાપીરની એક દરગાહ હતી. એ પીર ઉપર વિરમ માંજરિયાને ખૂબ શ્રદ્ધા હતી અને વિરમ એ પીરના મુંજવરને ગુરૂ માનતો હતો. આ ત્રણેય માંજરિયાઓને અશાબાપીર ઉપર શ્રદ્ધા બેસવાથી પોતાની કુળદેવી શિતળા માતાજીની યોગ્ય પૂજા વિધિ થતી નહીં. એટલું જ નહીં શિતળા માતાજીનું ખળે માપુ નીકળતું તે બંધ કરી પીરનું માપુ ફકીરના ઉપદેશથી નીકળવા માંડ્યું અને માતાજીની આવક બંધ થતા પૂજારીઓ ચાલ્યા ગયા અને માતાજી ત્રણ દિવસ અપૂજ્ય રહ્યા. આથી માતાજી જામ રાવળને સ્વપ્ને ગયા અને કહ્યું કે ‘મારા સેવકો માંજરિયાઓ(કાઠીઓ) હવે મલેચ્છ(પીર)ને માને છે તેથી મારી પૂજા થતી નથી તો તમે આવો હું તમને કાલાવાડ આપીશ.’ પરંતુ જામ રાવળે કાલાવાડ જીતવા તરત કોઈ નિર્ણય કર્યો નહીં ત્યારે મોટી ઉમરે પાટવીકુમાર જીયાજીને શિતળા નીકળવાથી તેનો કોઈ એ જમાનામાં ઉપચાર ન હતો ત્યારે માનતા કરી અને કુંવરને સારું થઈ જતા જામરાવળ માનતા કરવા કાલાવાડ આવ્યા ત્યારે દેવાયત માંજરિયો જામ રાવળને મળવા પાણ ન આવ્યો ત્યારે જામ રાવળે પોતાનું અપમાન ગણી અને માતાજીનાં સ્વપ્નને યાદ કરી કાલાવાડની ચોવીસી લેવાનો વિચાર કર્યો અને જામનગર સવાર મોકલી જોડા વજરને લશ્કર સાથે તેડાવ્યો અને અચાનક માંજરિયાના ગઢ ઉપર છાપો મારી કાલાવાડ લઈ લીધું અને દેવાયત માંજરિયો તો ત્યારે ભાગી ગયો આવી દંતકથા મળે છે.

જો કે ખરી વાત એ હશે કે માંજરિયાઓનાં રાજ્યમાં ૫૦૦ વર્ષમાં તો ઘણા બધા ભાગ પડ્યા હોય અને તેઓ આર્થિક અને લશ્કરી રીતે નબળા પડ્યા હોવા જોઈએ ત્યારે જામ રાવળજી કચ્છમાંથી પુરા જોશથી આવ્યા હતા અને તેમણે કાલાવાડ જીતી લીધું તેની સાથે આવી દંતકથાઓ જોડાતી ગઈ હશે. જામ રાવળે કાલાવાડ જીતી લીધું ત્યારે દેવાયત માંજરિયો ભાગી ગયો હતો તે પાણ પોતાની ચોવીસી મેળવવા પ્રયત્ન કરે તે સ્વાભાવિક છે તેથી તે ઘણી વખત થોડાક ઘોડેસવારો લઈ આવીને કાલાવાડમાં આંતક ફેલાવતો અને પોતાનું રાજ્ય પાછું લેવાનો પ્રયત્ન કરતો હતો. ત્યાં આખરે જામ રાવળે પાણ થાકીને તેના બાપદાદાનું કાલાવાડ હતું તેમ જોઈને દેવાયત માંજરિયા અને લાખા માંજરિયા સાથે સમાધાન કર્યું અને તેને ખિજડિયા ગામ અને ત્રણ ઈંબા આપ્યા હતા.

ભૂયરમોરીની લડાઈ અને કાઠીઓ:

ભૂયર મોરીની લડાઈ ઈ.સ. ૧૫૮૧માં ધ્રોળની બાજુમાં ભૂયર મોરી નામનાં મેદાનમાં નવાનગર અને અકબરનાં સૈન્ય વચ્ચે થઈ હતી. આ યુદ્ધ થવાનું મુખ્ય કારણ એ હતું કે ઈ.સ. ૧૫૭૩માં અકબરે ગુજરાતનાં છેલ્લા સુલતાન મુઝફ્ફર શાહ ઉજ્જ પાસેથી ગુજરાત જીતી લીધું, જ્યારે મુઝફ્ફરશાહે ફરી પાછા અમદાવાદ, સુરત, ભરૂચ જીતી લીધા હતા.^{૭૪} લોમા ખુમાણે સુલતાન મુઝફ્ફર શાહને ત્રણથી ચાર હજાર ઘોડે સવારોની મદદ કરી અમદાવાદ ઉપર હુમલો કરી અમદાવાદ જીતી લીધું હતું. ત્યારે ગુજરાતનો સુબો અબ્દૂર રહીમખાન તે બંડને ટાળી ન શક્યો ત્યારે અકબરે ગુજરાતમાં શાંતિ સ્થાપવા પોતાના દૂધ ભાઈ મીરજા અજીજ કોકાને ગુજરાતનાં સુબા તરીકે અમદાવાદ મોકલ્યો જેણે મુઝફ્ફર શાહને પકડી લીધો અને તેને થોડીક જાગીર પાણ આપી પાણ તે નજરકેદમાંથી ભાગી લોમા ખુમાણને આશ્રયે આવ્યો અને પછી જામ સતાજીનાં

આશ્રયે આવ્યો, ત્યારે ગુજરાતનું મોગલ લશ્કર મુઝફ્ફર શાહને પકડવા રવાના થયું પાણ જામ સતાજીએ તેને સોંપવાની ના પાડી આથી ભૂયર મોરીનાં મેદાનમાં નવા નગર અને અઝીઝ કોકા વચ્ચે યુદ્ધ થયું.

આ યુદ્ધમાં જામ સતાજી અને મુઝફ્ફરશાહની સાથે ખેરડીનો લોમો ખુમાણ, જૂનાગઢનો દોલતખાન લોદી અને રાયજાદા રાખેંગાર વગેરે હતા. જ્યારે સામે પક્ષે ગુજરાતનો સુબો મીરજા અઝીજ કોકા અને સૈયદ કાસમ, નવરંગખાન, મહમંદ રફી અને સૌરાષ્ટ્ર ગુજરાતનાં ખંડીયા રાજાઓ હતા તેમાં હળવદનાં રાજ ચંદ્રસિંહ અકબરનાં પક્ષે રહી લડ્યા હતા.

આ લડાઈમાં લોમા ખુમાણનું કાઠી સૈન્ય અને ધાધલોએ^{૭૫} પાણ ભાગ લીધો હતો. આ લડાઈમાં દોલતખાન લોદી અને લોમા ખુમાણે યુદ્ધનાં ખરા સમયે સામે પક્ષે ભળી જતા જામની હાર થઈ હતી. યુદ્ધમાં દોલતખાન અને લોમા ખુમાણે એટલા માટે દગો કર્યો કે આ બન્ને યોદ્ધાઓને જામ પ્રત્યે જૂના વેર સળવળી રહ્યા હતા. લોમા ખુમાણ એ સમયનો એક અગત્યનો પ્રબળ મહત્વાકાંક્ષી કુટુંબીતિજ જાગીરદાર હતો. લોમા ખુમાણ સાથે જામે આ લડાઈ પહેલા ગેર વર્તવ કર્યો હતો. જ્યારે એક વખત જામ અને લોમા ના સૈન્યે મળીને બાદશાહી સૈન્યને લુંટ્યું હતું ત્યારે લોમા ખુમાણે તેમાંથી એક હાથી લઈ લીધો હતો, તે હાથી જામ સાહેબે લોમા ખુમાણ પાસે ન રહેવા દીધો અને જસા વજરે લોમા ખુમાણને ન કહેવાના આકરા ઘેણ હાથી બાબતે કહ્યા હતા.^{૭૬} આ બાબતે જ જસા લાડકે લોમા ખુમાણની રાજધાની ખેરડી (તા. રાજકોટ) ધ્વંસ્ત કરી હાથી પાછો લઈ આવ્યો હતો પાણ લોમા ખુમાણને જસાનાં શબ્દો કાળજમાં ખૂંચી ગયા હતા. તે દિવસથી તેના મનમાં જામ પ્રત્યે ધિક્કારની લાગણી ભરાણી અને તે અપમાનનો બદલો લેવા વિચારી રહ્યો હતો.

આથી લોમા ખુમાણે યુદ્ધમાં સામે પક્ષે ખસી જઈ પોતાના અપમાનનું વેર વાળ્યું તથા સૌરાષ્ટ્રમાં અકબરની સત્તા સ્થાપવાનો માર્ગ સરળ કરી આપ્યો હતો. લોમા ખુમાણ અને નવાનગર જામ સાથેનો સબંધો આવા રહ્યા હતા. લોમો ખુમાણ પોતાના બાર હજારનાં સૈન્ય સાથે જામની સહાયમાં લડવા આવ્યો હતો. પછી ગારિયાધારના શાસક નોંધણજીનાં રાણી લોમા ખુમાણને ધર્મનો ભાઈ માનતા હતા, આથી નવાનગર લગ્ન પ્રસંગમાં જતી વખતે તે રાણીએ લોમા ખુમાણને સાથે લીધા અને જામનગરનાં રાજમહેલમાં જામે દગાથી લોમા ખુમાણને મરાવી નાંખ્યો તે બાબતનો એક દુહો પાણ મળે છે.

દાનીપતીએ દીધો દગો, ઝાંઝર લઈ પગમાં જડ્યો

સવંત સોળસો એકયાસીએ પરજ થમ લોમો પડ્યો.

ત્યાં લોમા ખુમાણનાં હાથ પગ કાપી નાંખવામાં આવ્યા અને ત્યારે જામે તેને પૂછ્યું કે ‘લોમા તને જો જીવતો જવા દઉં તો તું શું કરે ?’ ત્યારે લોમા ખુમાણે જામને કહ્યું કે ‘જેમ કોઈ લોંઠકી સ્ત્રી તાવડીમાંથી રોટલો ઉઘલાવે તેમ હું નગરને ઉઘલાવી નાંખું’.

ભૂયરમોરીની લડાઈ પછી નવાનગરની ગાદીએ બેઠેલા રાજવીઓ લાખોજી પહેલા, રાણમલ ૧લા, રાયસિંહજી ૧લા, તમાચી તગડ ૧લા, લાખોજી રજા, રાયસિંહજી રજા, હરધોળજી, તમાચી રજા, લાખાજી ઉજા સુધી જોજોઓ કાઠીઓ સાથે બહુ સંઘર્ષમાં આવ્યા ન હતા. તેનું કારણ એ હતું કે આ રાજવીઓ કોઈને કોઈ પરિસ્થિતિથી ઘેરાયેલા હતા. એ વચ્ચેના કાળમાં મુસ્લિમોએ પાણ જામનગર ઉપર સારું એવું જોર કર્યું હતું અને જામનગરનું નામ પાણ ‘ઈસ્લામ નગર’ પાડ્યું હતું એ જ રીતે કાઠીઓ પાણ લોમાખુમાણનાં મૃત્યુ પછી વેરવિખેર થઈ ગયા હતા.

બગસરાના રાજવી દેશાવાળાની સૌરાષ્ટ્ર ઉપર સારી એવી ધાક હતી ત્યારે જૂનાગઢનાં મુગલ ફોજદાર બહાદૂરખાનજીએ જામનગર ઉપર ચડાઈ કરી ત્યારે દેશાવાળાની જામ તમાચીએ મદદ માંગી અને દેશાવાળાએ તેમને સારી એવી મદદ કરી આથી જામ તમાચીએ દેશાવાળાની શૂરવીરતા ઉપર વારી જઈને તેને ‘કાઠીયાજામ’ નો ઈલ્કાબ આપ્યો.

જામ લાખાજી ઉજા હળવદનાં રાજ રાયસિંહજીનાં કુંવરી દિપાજીબાઈ સાથે પરણ્યા હતા અને તેની વેલ સાથે નાનજી, ભવાન અને મેરૂ ત્રણેય ખવાસો ધાંગધ્રાથી નવાનગર આવ્યા હતા. મેરૂ ખવાસ અજા અજાણીનો પુત્ર હતો તે ખૂબજ બુદ્ધિશાળી, ચાલક અને ચતુર હોવાથી તેણે જામનગર રાજ્યને ખૂબજ વિસ્તાર્યું હતું આથી મેરૂ ખવાસે વજરનું સ્થાન લઈ કાઠીઓ સામે લડવાનું નક્કી કર્યું.

ઈ.સ. ૧૭૮૨માં મેરૂ ખવાસે જબરી લશ્કરી તૈયારી કરી લશ્કર લઈ કાઠીઓ ઉપર ચડાઈ કરી અને તેણે સાંગુથલી, કોટડાપીઠા, બાબરા, કરિયાણા, ભડલી, બરવાળા, ખંભાળા, આટકોટ, ચરવાળા(ચલાવા), આણંદપુર, ભાડલા^{૭૭} વગેરે કાઠી પરગણાઓ મેરૂએ જીતી લીધા અને જામસાહેબના થાણા બેસાડી દીધા.

આ સમયગાળા દરમ્યાન જ મેરૂ ખવાસે મોટી સેના સાથે જસદણનાં કિલ્લાનો પાણ ધવંસ્ત કર્યો હતો પછી જ્યારે જામ જસાજી ધાંગધ્રાનાં રાજ ગજસિંહના કુંવરી આછુબા સાથે પરણ્યા ત્યારે વાજસુર ખાયરે આટકોટ જામનગરને ચાંદલામાં આપ્યું અને જસદણમાંથી નવા નગરનું થાણું ઉઠાવી લેવાની અરજ કરી ત્યારે નવાનગરે તે વાત માન્ય રાખી જસદણ વાજસુર ખાયરને પાછું સોંપ્યું પરંતુ ચાંદલામાં આખ્યાની વાત દાદા ખાયરને ગમી નહીં અને તે નવા નગર સામે બહારવટે નીકળ્યા હતા અને જામનગરને ખૂબ હેરાન પરેશાન કર્યું ત્યારે મેરૂ ખવાસે તેને યુક્તિથી મોરબી સાથે લડાવી આડકતરી રીતે ખતમ કરાવી નાંખ્યા.

પછી મેરૂ ખવાસ અને જામ જસાજીને બહુ બનતું નહીં અને જામજસાજી મેરૂની જોડકમીથી કંટાળી ગયા હતા અને મેરૂ સામે બંડ પોકર્યું હતું ત્યારે મેરૂ ખવાસે રાજકોટ અને સરધારનાં પરગણામાં મોટી લુંટ ચલાવી હતી તથા પરગણાઓ ઉજાડ કર્યા હતા ત્યારે ભાવનગરનાં મહારાજા વખતસિંહજી પોતાના સૈન્ય સાથે જસદણ મુકામે છાવાણી નાંખી કાઠીઓ સામે લડતા હતા. ત્યાંથી થોડા દિવસમાં જેતપુર જવાની તૈયારી કરતા હતા ત્યારે કાઠીઓની મદદે જૂનાગઢનાં નવાબ હામદખાન ૧લા આવ્યા ત્યારે મેરૂ ખવાસને થયું કે આ બન્નેની લડાઈથી પોતે જીતેલા કાઠીઓનાં પ્રદેશને નુકશાન પહોંચશે તેથી તેણે પોતાના સ્વાર્થથી વચ્ચે પડીને નવાબ હામદખાનજી અને ભાવનગર વચ્ચે સમાધાન કરાવ્યું હતું.^{૭૮} આ પછી ઈ.સ. ૧૮૦૧માં જામ જસાજીએ જસદણ ઉપર ચડાઈ કરી અને ત્યાંનો કિલ્લો તોડી પાડી અશ્વવેરો નામનો કર જસદણ પાસેથી લીધો.

મેરૂ ખવાસ અને ભીમોરા(તા.ચોટીલા)ના નાજા ખાયરને સારા સંબંધો હતા, જ્યારે વાંકાનેરનાં રાજ્યંદ્રસિંહ ઉર્ફે ડોસાજીએ ભીમોરા ઉપર ચડાઈ કરીત્યારે નાજા ખાયર મેરૂ ખવાસને આશ્રયે રહ્યા હતા અને વાંકાનેરે રાજ્ય સાથે સમાધાન કરાવી આપવા કહ્યું હતું પરંતુ તે પછી સમાધાન થઈ શક્યું કે નહીં તે જાણી શકાતું નથી.

ઈ.સ. ૧૮૦૦માં મેરૂ ખવાસનું મૃત્યુ થયું અને ઈ.સ. ૧૮૦૭-૦૮માં વોકર સેટલમેન્ટ થવાથી સૌરાષ્ટ્રમાં લડાઈનો યુગ પુરો થયો તેથી કાઠીઓ અને જાડેજ વચ્ચે પછી કોઈ સંઘર્ષ થયા નથી પરંતુ પછી એકબીજાને ત્યાં જતા આવતા સંબંધો બંધાયા હતા. જામ રાજજીતસિંહજી અવારનવાર બગસરા, નટવરનગર પધારતા હતા. જામ દિગ્વિજયસિંહજી તા. ૧૮-૧-૧૮૪૨ના રોજ ગિરમાં ઝંધાણિયા બંગલે શિકાર કરવા આવ્યા હતા અને એક સિંહનો શિકાર કરેલ ત્યારે માનપુર નાજાવાળા સાહેબ સાથે હતા તેની સાક્ષી તે તસ્વીર પુરે છે વળી આ શિકાર વખતે મહારાણી ગુલાબકુંવરબા પાણ સાથે હતા.

(૨) ધ્રોળ રાજ્ય :

ધ્રોળ એ બીજા વર્ગનું ૭૧ ગામ ધરાવતું રાજ્ય હતું. ધ્રોળનાં રાજવંશની સ્થાપના જામ રાવળનાં નાનાભાઈ હરધોળજીએ ઈ.સ. ૧૫૧૮માં કરી હતી.

ધ્રોળનાં ૭માં શાસક કલોજી ૧લા(ઈ.સ. ૧૬૪૪થી ૧૭૦૬) ખૂબ બહાદૂર હતા પરંતુ કાઠીઓ તેને ખૂબ જ હેરાન પરેશાન કરી રહ્યા હતા ત્યારે કલોજી અને કાઠીઓ વચ્ચે સુલતાનપુર, ખોખરી(તા. ગોંડલ)ગામમાં કાઠીઓ સાથે લડાઈ થઈ હતી પછી એ લડાઈનાં સ્થળને કલાજીના નામ પરથી કલાધાર નામ અપાયું હતું.^{૭૯}

(૩) મોરબી રાજ્ય :

મોરબી રાજ્યની સ્થાપના કાંયોજીએ ઈ.સ. ૧૬૯૮માં કચ્છી થાણદારને કાઠી મૂકી પોતાની સત્તા સ્થાપી. કાંયોજીએ કચ્છના શાસક રાવ પ્રાગમદ્વજનાં ભાઈ રવાજીનાં પુત્ર હતા. કાંયોજીને મોસાળ પક્ષનાં વાઘેલાઓએ સાથ સહકાર આપ્યો ત્યારે તેણે કચ્છમાંથી મોરબીને અલગ કરી સ્વતંત્ર રાજ્યની સ્થાપના કરી અને તે મોરબી રાજ્યનાં સ્થાપક અને મૂળપુરૂષ બન્યા.

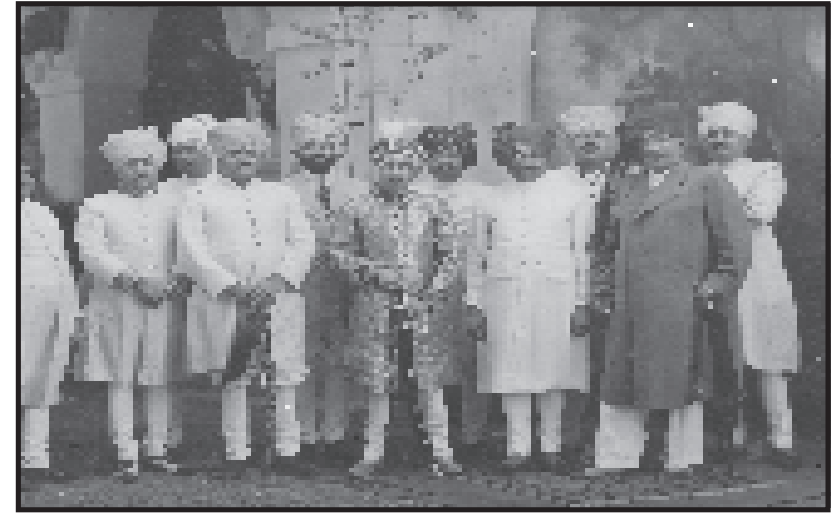
મોરબીના ૬ઠા શાસક હમીરજી(ઈ.સ. ૧૭૮૫થી ૧૭૯૦) કે ૭માં શાસક જીયોજી (ઈ.સ. ૧૭૯૦થી ૧૮૨૮)ના સમય

દરમ્યાન સોનગઢના આપા ગોરખાની જગ્યાની ગાયો મોરબી દરબારના માણસો મોરબી લઈ ગયા ત્યારે આપા ગોરખાના ચમત્કારથી ડરી જઈને ગાયો પાછી મોકલી હતી અને માફી માંગી હતી.

મોરબીનાં ૭માં શાસક જીયોજી(ઈ.સ. ૧૭૯૦ થી ૧૮૨૮)ના સમયમાં જસદણના ભાયાત દાદા ખાયરે મોરબી ઉપર ત્રણ વખત ચડાઈ કરી હતી. જ્યારે જસદણનાં વાજસુર ખાયરે નવાનગરને આટકોટ ચાંદલામાં આપ્યું તે વાત દાદા ખાયરને પસંદ ન હતી આથી તે નવાનગરની સામે બહારવટે નીકળ્યો હતો ત્યારે કુટનીતિજ મેરૂ ખવાસે એક યુક્તિ કરી દાદા ખાયરને કહ્યું કે અમારે મોરબી સાથે વેર છે જે તમે એનો બદલો વાળો તો હું આટકોટ તમને પાછું આપી આથી દાદા ખાયરે મોરબીને પાયમાલ કરવા મોરબી ઉપર ચડાઈઓ શરૂ કરી. બે વખત નાની ચડાઈ કરી અને ત્રીજી વખત ઈ.સ. ૧૭૯૨માં પાંચેક હજારનું લશ્કર લઈને દાદા ખાયર મોરબી લુંટવા માટે દક્ષિણ દરવાજા સુધી આવી ગયો ત્યારે જીયોજીનાં નાના ભાઈ દેવાજી તેની સામે લડ્યા અને મોટા ધણચોક પાસે સારી એવી લડાઈ થઈ તેમાં અસંખ્ય માણસોની ખુંવારી થઈ ત્યારે દાદા ખાયર હેબતાઈને ભાગ્યા અને મોરબીની ફોજ તેમની પાછળ પડી આખરે ચોટીલાની પાસે આવતા દાદા ખાયરને ત્યાં લડાઈમાં મારી નાંખ્યા.

મોરબીનાં ૧૧માં શાસક (ઈ.સ. ૧૮૨૨થી ૧૮૪૮)લગધીરજીનાં લગ્ન પ્રસંગે થાણાદેવળી દ.શ્રી. લક્ષ્મણવાળાએ એક હાથાણી અને રૂા. ૧૫૦૦૦નો પોશાક મોકલાવ્યો હતો.^{૮૦} ઈ.સ. ૧૮૨૪માં આલા ખાયર બીજાના લગ્ન પ્રસંગે અને રાજ્યભિષેક વખતે મોરબી ઠાકોરસાહેબ લગધીરજી જસદણ આવ્યા હતા. ચોટીલા ખાયર તાલુકદારોને મોરબી રાજ્ય સાથે રેલવે બાબતનાં ફંપનશેસન માટે લાંબા સમય સુધી વઢવાણ કોર્ટમાં કેસ ચાલ્યા હતા પણ ઘણા વર્ષો સુધી જમીનનું વળતર મળ્યું ન હતું કારણ કે આ વળતર લીંબડી રાજ્યે થાનથી ચોટીલા સુધી રેલવે લાઈન નાંખી તે અંગેનું હતું.^{૮૧}

(૪) રાજકોટ રાજ્ય :

ઠાકોર સાહેબ ધર્મેન્દ્રસિંહજી - રાજકોટ અને બગસરા દરબારો

રાજકોટ રાજ્યની સ્થાપના જામ રાવળનાં વંશજ વિભાજીએ ઈ.સ. ૧૬૦૮માં કરી હતી. ઈ.સ. ૧૬૧૧માં વિભાજીએ સરધારનાં પૂર્વ ભાગ ઉપર ઘણા ગામ કાઠીઓનાં હતા તે તેમણે કબ્જે કર્યા હતા અને કાઠીઓને પશ્ચિમ તરફથી આવતા અટકાવ્યા હતા. આ કાર્યનાં બદલામાં તેમને મોગલ સુબાએ અરડોઈ, રીબ, રીબડા અને કાળીપાટ બક્ષીસ આપ્યા હતા.

રાજકોટનાં બીજા શાસક મહેરામણજી ૧લા આવ્યા ત્યારે કાઠીઓ છેક ધોળકા સુધી ખેપ કરવા જતા હતા આથી ગુજરાતનો સુબો આઝમખાન સૌરાષ્ટ્રમાં આવ્યો ત્યારે મહેરામણજીએ સરધારથી જઈને સુબા આઝમખાનને કેટલીક લશ્કરી મદદ આપી

તેથી સુબા આઝમખાને થાનગઢ પાસે કાઠીઓ સાથે યુદ્ધ કરી તેઓને હરાવ્યા અને જૂના સુરજદેવળનો ધ્વંસ્ત કર્યો.

રાજકોટ રાજ્યનાં ત્રીજા શાસક સાહેબજી બન્યા તે નબળા પડ્યા ત્યારે અમદાવાદના સુબા મોસમબેગે આવીને સરધાર લઈ લીધુ પાણ પાછો સુબો અમદાવાદ જતા સાહેબજીએ સરધાર પાછુ લઈ લીધુ પછી પાછો બીજો અમલદાર બાકરખાન આવ્યો તેણે પાછુ સરધાર લઈ લીધુ પરંતુ જ્યારે સાહેબજીએ આ બાકરખાનને મારી નાંખ્યો ત્યારે ભાડવાનાં લાખા ખાચરને બાકરખાન મરાયાની ખબર પડી ત્યારે તેણે કાઠીઓની મોટી ફોજ લઈને સરધારને ઘેરો ઘાલ્યો અને આગ લગાડી તથા વારંવાર છુપી રીતે હુમલા કર્યા અને વસ્તી તથા સૈનિકોને હેરાન કરી મુસ્લિમ સૈનિકોને મારી સરધારનો કિલ્લો કબ્જે કર્યો હતો પછી સાહેબજીએ તેજમાલજીની મદદથી લાખા ખાચરને મારી નાંખીને સરધાર કબ્જે કર્યું. યદુવંશપ્રકાશ પૃ. ૩૮ ઉપર લાખા ખાચરને સાહેબજીએ માર્યાનું લખે છે તો આગળ પૃ. ૪૨ ઉપર લાખા ખાચરને ઠાકોર રાણમલ ૧લાએ માર્યાનું લખાણ છે. હકીકતે એમ બન્યું કે લાખા ખાચરે સરધાર જીતી લીધુ અને મુસ્લિમોની મદદથી ઘણો સમય શાસન પણ કર્યું હશે. ત્યારબાદ લાખા ખાચરને રાણમલજી ૧લાએ માર્યા હોવાનો સંભવ છે.^{૬૨} લાખા ખાચરનું યુદ્ધમાં મોત થવાથી આણંદપુરનાં રામ ખાચરે સરધાર ઉપર જોરદાર હુમલો કરી સરધાર કબ્જે કરી લીધુ પરંતુ પછી રાણમલજી ૧લાએ સરધાર પર ચડાઈ કરી રામ ખાચરને હરાવ્યા અને તેમનું ગામ આણંદપુર બાળ્યુ હતું. આ રીતે સરધાર માટે કાઠીઓ અને જોરજોઓ લડતા રહ્યા હતા અને આખરે સરધાર જોરજોઓની પાસે જ રહ્યું.

રાજકોટમાં ૮માં શાસક મહેરામાણજી ત્રીજા (ઈ.સ. ૧૭૪૬થી ૧૭૮૬)શાંત સ્વભાવનાં હતા અને રાજકાજ કરતા ધર્મ તરફ વધુ ધ્યાન આપતા આ તકનો લાભ કાઠીઓએ લીધો અને પાછા સરધાર ઉપર હુમલો કરવા માંડ્યા હતા. ઠાકોર લાખોજીને પાંચ કુંવરો હતા તેમા પાંચમા કુંવર વિસાજીને કાઠીઓએ મારી નાંખ્યા હતા. સરધારથી ૮ કી.મી. દૂર હલેન્ડાગામ ઉપર ૪૦૦ કાઠીઓએ ભેગા મળી ધાડ પાડી હતી. જ્યારે વિસાજી તેમની પાછળ પડ્યા અને બહુ દૂર સુધી નીકળી ગયા અને સરધારથી ૨૦ માઈલ દૂર ગરાણી પાનસડા ગામની સીમમાં કાઠીઓ સાથે લડાઈ થઈ અને આ લડાઈમાં કાઠીઓએ તેમને મારી નાંખ્યા, આજે તે જગ્યાને વરજતીર્થ કહેવામાં આવે છે અને વિભાણી જોરજોઓ તેની પૂજા કરે છે.

ધર્મેન્દ્રસિંહજીના રાજ્યકાળમાં બગસરાનાં વીરાવાળા મૂળવાળા રાજકોટના દીવાન બન્યા હતા અને તેમના ભત્રીજા કુ.શ્રી વાલેરાવાળા રામવાળા રાજકોટ રાજ્યનાં પોલીસ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ બન્યા હતા. આ સિવાય પણ રાજકોટ રાજ્યને છેલ્લા વર્ષો દરમ્યાન કાઠી રજવાડાઓ સાથે સારો એવો સંબંધ જળવાઈ રહ્યો હતો.

તા. ૨૮-૧૧-૧૮૩૧નાં રોજ થાણાદેવળી દ.શ્રી અમરાવાળાનો જન્મદિવસ હતો, તેની ઉજવણીમાં રાજકોટ ઠાકોર સાહેબ ધર્મેન્દ્રસિંહજી અને દીવાન વીરાવાળા અને શાહપુર દરબાર સાહેબ આવેલા. ધર્મેન્દ્રસિંહજી પહેલીવાર શુભ પ્રસંગે આવેલા હોવાથી તેમને એક ઉત્તમ ઘોડી ભેટ આપવામાં આવી અને સાથે આવેલાને દરજજા પ્રમાણે પોશાક ભેટ આપ્યો હતો. એ જ રીતે ધર્મેન્દ્રસિંહજીએ રાજકુટુંબ તથા બીજા માણસોને વળતો પોશાક આપ્યો હતો.^{૬૩}

(પ) ગોંડલ રાજ્ય :

ગોંડલ રાજ્યનાં સ્થાપક કુંભોજી ૧લા હતા જે રાજકોટ રાજ્યના સ્થાપક મૂળપુરુષ વિભાજીનાં પુત્ર મહેરામાણજી ૧લાનાં પુત્ર હતા. કુંભોજીને પિતા તરફથી અરડોઈ અને રીબ એવા બે ગામ ગરાસમાં મળ્યા હતા. આ અરડોઈનાં મૂળ વડદડ કાઠી^{૬૪} હતા. બધા મળીને તેમને ૨૦ ગામ હતા. કુંભોજી ૧લાએ પિતાના અવસાન પછી તેમને મામાએ ગોંડલમાંથી હાંકી કાઢ્યા અને અરડોઈમાં પોતાની ગાદી સ્થાપી આ રીતે મોટા કુંભાજીએ ઈ.સ. ૧૬૫૭-૫૮માં રાજગાદી સ્થાપી. આ સમયે ગોંડલ નાનું એવું ગામડું હતું પછી ગોંડલનાં બીજા શાસક સંઘ્રામજી ૧લાએ અરડોઈથી ગોંડલ આવીને ગોંડલમાં દરબાર ગઢ બાંધ્યો અને ઈ.સ. ૧૬૮૭માં રાજગાદી અરડોઈથી ગોંડલ ફેરવી.

ઈ.સ. ૧૭૭૧માં દેસાઈ અંબારામની દીકરીને પરાણવા પોરબંદરથી જાન આવવાની હતી ત્યારે જાનવાળાએ ભાકુંભાને કહેરાવ્યું કે અમે તમને ઘરવટ સંબંધ રાખીને ગામ મંડાવ્યું છે તોય દેશાવાળા અમને ડરાવે છે તો દેશાવાળા સાથે અમારે વેર હોવાથી જાનવાળા બીવે છે અને કહે છે કે ગોંડલનાં માણસો તેડવા આવશે તો જાન પરાણવા આવશે, તો હવે અમારે શું કરવું

? આથી ભાકુંભાએ વડદડ અટકનાં ઠારણ નામના કાઠીને બગસરા દેશાવાળા પાસે મોકલ્યો અને તેણે કુંભાજીનો સંદેશો કહેતા દેશાવાળાએ જવાબ આપ્યો કે હું તો ભાનો હિતેચ્છુ છું.^{૬૫}

ભાકુંભાજી અને નવાબ મહાબતખાન ૧લા વચ્ચે ઈ.સ. ૧૭૭૨માં ઝાલાણસરની(તા.ધોરાજી) લડાઈ થઈ હતી જે લડાઈમાં કુંભાજીનાં મામા હરિસિંહ મૃત્યુ પામ્યા અને લડાઈ બરાબર જમી હતી ત્યારે ભાકુંભાજીની મદદે જેતપુરનાં વીરાવાળા આવ્યા હતા આથી નવાબના સૈન્યની હાર થઈ અને જૂનાગઢનાં લશ્કરથી હાર ખાવાથી વીરાવાળાએ બચાવી લીધા હતા.^{૬૬} આ લડાઈ જૂનાગઢે ઝાલાણસર ગામનું ધણ વાળવાથી થઈ હતી.

ઈ.સ. ૧૭૭૫માં બસિયા તથા જોગિયા દેવદાસે ૨૦ વર્ષ સુધી ગોંડલ સામે બહારવટ કર્યું હતું અને તેણે ઈ.સ. ૧૭૮૨માં બસિયા ગોલાણે ગોંડલમાં આવીને હથિયાર છોડ્યા ત્યારે ગોંડલે દેવળકામાં વેરો ગોંડલનો વજે બસિયાનો એવો લેખ કરી દીધો હતો.^{૬૭} બરડિયાનાં (તા.વિસાવદર)જેતાવાળાએ બરડીયા લઈ લીધુ હતું પછી તે તેનો વેરો ગોંડલને સાંતી એકે રૂ. ૧૨ આપવા કબુલ થયેલ હતા.

ઈ.સ. ૧૭૮૦માં અંધુ સરસઈ તો સેલારકાવાળા પાસેથી ગોંડલે લખાવી લીધેલ અને અંધુ હરસુરકાવાળાઓ ખાતા હતા. આમ વિસાવદર પાસેનું સરસઈ ગામ મૂળ કાઠીઓનાં તાબાનું હતું પરંતુ તે ગામ ભાયાતો વચ્ચે વહેંચાતા વહેંચાતા નાની પાટીમાં આવી ગયું હતું અને કાઠી ગરાસદારોને કળ થઈ ગયું હતું આથી બે વાળા શાખાઓએ એમાંથી એકે પોતાનો ભાગ ગોંડલને અને બીજી શાખાએ પોતાનો ભાગ જૂનાગઢને વેચ્યો,^{૬૮} ત્યારે કુટનીતિજ્ઞ ભાકુંભાએ જૂનાગઢની નબળી આર્થિક પરિસ્થિતિનો લાભ લઈ જૂનાગઢને ત્રણ લાખ કોરી આપી સરસઈનો પરવાનો ઈ.સ. ૧૭૮૬માં લખાવી લીધો ચાંપરડા ગામ પણ એભલવાળાનાં તાબાનું હતું તે પણ ભાકુંભાએ મંડાવી લીધુ આ રીતે ભાકુંભાએ કાઠીઓના બે ગામ લઈ લીધા અને ઈ.સ. ૧૭૮૭માં વાળા હાથીયાને કેટલાક માણસો સાથે સરસઈનાં થાણદાર બનાવી દીધા.

રાણસીકી ગામ (તા.ગોંડલ)વાળા લાખા વાળા તથા નાજવાળાનું હતું તેણે ૧૫૦૦ કોરીમાં રેરેયા માંચાને માંડી આપ્યું હતું અને રેરેયાએ કુંપાવાળા વીરાણી પાસે પાછું કળે માંડી દીધુ ત્યારે કુંપાવાળાએ ૧૦૦ માણસો મોકલી રાણસીકીનું તોરાણ બાંધ્યું અને વિકસાવ્યું, ત્યારે માંચો રેરેયો ગોંડલ ગયો અને ભાકુંભાને ફરિયાદ કરી આથી ભાકુંભાએ બીજા દિવસે રાણસીકીનાં તોરાણ તોડાવી નાંખ્યા અને કુંપાવાળાના માણસોને કાઢી મુક્યા, ઈ.સ. ૧૭૮૭માં પાછું રાણસીકી વસ્યું.

હાદાખુમાણે મોવૈયા અને રોજડી(આજનું શ્રીનાથગઢ તા. ગોંડલ)નું ધણ વાળ્યું ત્યારે ભાકુંભાને ખબર પડતા આ ધણને પાછું વાળવાનું કહેવામાં આવ્યું તે તક શૂરવીર અને પ્રતિજ્ઞાવાળા કલોજીએ ઝડપી લીધી અને આલાવાળાની ફુલવાડી કહેવાતી હતી ત્યાં લશ્કર ભેગું થઈ ગયું, પછી ભાદર નદીનાં કાંઠે સતાપર ગામ પાસે કલોજી અને હાદાખુમાણનાં માણસો વચ્ચે ઝપાઝપી થઈ. હાદાખુમાણનાં બાવળા ઘોડાનું ઢીંઢું કપાઈ ગયું અને હાદાખુમાણ તો ભાગી ગયા ત્યારે તેના સૈનિકોએ કલોજી ઝાલાને મારી નાંખ્યા. આ કલોજીઝાલા ગોંડલ રાજ્યનાં એક અગત્યના ચાકર હતા અને તેને ઝાંઝમેર ગામ જીવાઈમાં મળ્યું હતું. જ્યારે કલોજી ડચકા ભરતા હતા ત્યારે હાદા ખુમાણે કલોજીને કસુંબો પાયો અને કહ્યું કે ‘અરે કલાજી તમારા હાથે મારું કે મારા હાથે તમારું મોત થાત તો આપણે સમોવડિયા હતા પણ તમે એક સૈનિકનાં હાથે ઘવાયા તેનું મને દુઃખ છે’ ત્યાં તો ભાકુંભાજી અને તેનું લશ્કર આવી ગયું. તેમણે પણ હાદાખુમાણની રખાવટ જોઈ પછી હાદાખુમાણે કલાજીની યાદગીરી રૂપે પાણી મુક્યું કે હવે કદી હાદોખુમાણ ગોંડલની હદમાં નહીં આવે.^{૬૯}

ભાકુંભાજીએ જેતલસરનો ગઢ બાંધ્યા પછી તેને જેતપુર લેવાની ખૂબ જ ઈચ્છા હતી, એવામાં એક વખત હડીભાઈ અને ભાવાભાઈ ધોરાજીથી ગોંડલ આવતા જેતપુરનાં પાદરમાં રોકાયા અને ત્યાં બંદૂકનાં ભડાકા કરતા હતા ત્યારે જેતપુરના માણસોએ તેમ ન કરવા સમજાવ્યા પણ તેઓ માન્યા નહીં એટલે પણ દરબારી માણસોએ કહ્યું કે જો એવા ભડ હો અને પેટમાં દુઃખતુ હોય તો તમારા ભાને તેડીને વહેલા આવજો. આ બન્નેએ આ વાત ભાકુંભાજીને કરી ત્યારથી જ ભાકુંભાજીને મનમાં એમ થયા કરતું કે ગોંડલ ધોરાજી વચ્ચે જેતપુરએ દાઢમાં કાંકરો છે માટે તેને કાઢ્યા વિના છુટકો નથી. પછી તેણે ત્રાસાણજી મહેતાની સલાહ લઈ વડોદરા રાજ્યની એક લાખને ખર્ચે ફોજ બોલાવવાનું પણ નક્કી કર્યું હતું ત્યાં ભાકુંભાજી

માંદા પડયા આથી તેઓએ યુક્તિ કરી અને તેના પુત્રોને કહ્યું કે ‘અરેરે પગ લાંબા થતા નથી’ ત્યારે કુંવરો કહે બાપુ શું લાગે છે ? કુંભાજીએ કહ્યું જેતલસર તરફ પગ લાંબા કરતા જેતપુર નડે છે અને લાગે છે. કુંવરો કહે બાપુ અમે પાણી પાઈએ છીએ એ નડતર અમે કાઠી નાખીશું પછી આ વાતની ખબર જેતપુર વીરાવાળાને પડી જતા તેણે જેતપુરનાં લશ્કરને ભેગુ કરી ગઢની ધારેબાજુ તોપના મોરચા મંડાવી દીધા. આથી ગોંડલનું લશ્કર આ બંદોબસ્ત જોઈ પાછું ચાલ્યું ગયું તે પછી ગોંડલ જેતપુર કદી પાણ લઈ શક્યું નહીં.

જેતપુરનાં કાઠીઓ ધોરાજી પાસે મુકામ રાખી પડયા હતા ત્યારે ધોરાજીનાં વહીવટદાર વાણિયા શામજીને શંકા પડી કે તેઓ લુંટફાટ કરવા આવ્યા હશે અને કંઈપણ જાણ્યા વિના કાઠી છાવાણી ઉપર તેણે હુમલો કર્યો અને કાઠીના સરદાર વાલેરાવાળાને મારી નાખ્યા. હકીકતમાં તો આ કાઠીઓ નવાનગરનાં ગામોને રંજીતવા નીકળ્યા હતા. પાણ જોયા જાણ્યા વિના ગોંડલ સાથે કાઠીઓને વેર થઈ ગયું. આથી જેતપુર આસપાસના બધા જ કાઠીઓ ખૂબ જ રોષે ભરાયા અને ગોંડલને ધૂળ ભેગુ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી અને ગોંડલ સામે ચડયા ત્યારે વાસાણજીએ કાઠીઓનો સામનો કરવા માટે જોરદાર તૈયારી કરી અને ગોંડલના શાસક દાજીભાઈની રજા લઈને વાસાણજીએ હાલરિયા, હુલરિયા, બગસરા વગેરે નાના ગામો બાળ્યા અને ઉજ્જવડ કર્યા ત્યાં દાજીભાઈનાં મૃત્યુના ખબર આવ્યા ત્યારે કાઠીઓએ કીધું કે ‘માથુ તો ગયું હવે શું લડો છો ?’ ત્યારે વાસાણજીએ જવાબ આપ્યો વીરપુરૂષનાં તો ઘડ પાણ લડયા કરે છે આ વાત પછી હાલરીયા સાવ બાળ્યું, પછી ધારીગુંદાળી પર હુમલો કરવાનો હતો પાણ મુલતવી રાખ્યું અને વાસાણજીએ તરત ગોંડલ જઈ સમયચુકતા અને હોંશિયારી વાપરીને દેવાભાઈને ગાદીએ બેસાડયા.

સાણથલીનાં ભોકાણીવાળાની ખંભાળીયાનાં વાળા ઉગા ભોકાણીની પાટી હતી, ગોંડલે તે કઢાવી નાંખી અને તેના બદલામાં તેને ચાર સાંતીની જમીન અને બે કોસની વાડી ઘરખેડ કરવા આપી હતી. ^{૯૦}

ઈ.સ. ૧૭૯૯માં વાળા રાણીંગ અને વાળા ઓઘડ નાજાણીએ મળીને ૪૦૦ ઘોડા ભેગા કરી ઘાડો પાડવામાં માંડી અને ગોંડલનું ધોરાજીનું વાલાસરાણ ગામ ભાંગ્યું ત્યારે ભાયાવદરનું લશ્કર ત્યાં પહોંચ્યું પાણ કાઠીઓના ઘોડા ઘાણા હોવાથી તે તેને પહોંચી શક્યા નહીં. આ કાઠીઓ માલ લઈને કંડોરાણા તાલુકાનાં કેરાળીના પાદરમાં ભાદરને કાંઠે આરામ લઈ રહ્યા હતા, ત્યારે ગોંડલના આ કાઠીઓ ઉપર હુમલો કર્યો તેમા રાણીંગવાળાનો ભાઈ વાલેરો અને અન્ય સાત કાઠીઓ મરાઈ ગયા. ૧૦ ઘોડાઓ કબ્જે કર્યા અને કાઠીઓ ભાગી ગયા ત્યાર બાદ બીજા કાઠીઓએ સમાધાનની વિષ્ટી ચલાવી એટલે વાલેરાવાળાના કારજ ઉપર કુંવર દેવાજી ૧૫૦ ઘોડા લઈ ગયા ત્યારે જેતપુર, જસદણ અને બગસરાના કાઠીઓએ કહ્યું કે વાલેરાવાળાના માથા સાટે સરસઈ રાણીંગવાળાને આપી દ્યો પાણ દેવાભાઈએ ત્યારે દાજીભાઈને પૂછીને જવાબ આપીશ એમ કહ્યું. આથી રાણીંગવાળા માત્રાવાળા અને ઓઘડ નાજાણીએ એક થઈને ગોંડલનાં ૧૦-૧૨ ગામો ભાંગ્યા આથી વાસાણજી બુચે તેની વિરૂધ્ધ લશ્કરી કુચ કરી અને જેતલસર, વાંદરવડ, કરિયાણા, ખોખરી, રબારીકા થઈ લુંઘિયા આવ્યો અને લુંઘિયાનો ગઢ પાડી નાંખ્યો ત્યારે ઓઘડ નાજાણી બગસરા આવતા તે તેની પાછળ બગસરા આવ્યો.

ગોંડલના રાજવી સંગ્રામજીનાં એક કુંવરનું નામ હતું પથુભા આ પથુભા એક વખત પોતાના રાજ્યમાં ફરતા ફરતા દેરડીથી આગળ નીકળી ગયા અને કકડીને ભૂખ લાગી હતી ત્યાં કુંકાવાવના ખેડૂતને ત્યાં જમ્યા અને તેને ૪ વાડી બક્ષીસ આપી લેખ કરી આપ્યો પાણ તે જમીન જેતપુર દરબાર જગાવાળાની હતી.

આ લેખ કરતી વખતે તલાટી પાણ ન બોલ્યો કે ભલેને દે પાણ જ્યારે જેતપુર જગાવાળાને ખબર પડી કે કુંકાવાવમાં પથુભા સાંતીની જમીન પટેલને ભૂલથી બક્ષીસ આપી ગયા છે. ત્યારે તેણે ગોંડલ કાગળ લખી કહેવરાવ્યું કે સંગ્રામજીનો દીકરો ઈ મારો પાણ દીકરો કહેવાય. તમે દેતા ભૂલ્યા જો આખું કુંકાવાવ માંડી દીધું હોત તો પાણ હું તે પાળત એમ કહી પેલા પટેલને જેતપુર બોલાવી લેખમાં સહી નહીં પાણ તાંબાનાં પતરે લેખ કરી દીધો. જ્યારે સામે પક્ષે ગોંડલે પાણ એવી જ રખાવટ રાખી અને પેડલા ગામનો જેતપુર અને ગોંડલ વચ્ચેનો કજીયો પતાવી અને પેડલામાંથી ગોંડલે પોતાનો ભાગ જતો કર્યો હતો. ^{૯૧}

ગોંડલ રાજ્યને કાઠી રજવાડાઓ સાથે છેલ્લા ૧૦૦ વર્ષ દરમ્યાન ખૂબ જ સારા આવવા જવાના સંબંધો રહ્યા હતા.

ભગવતસિંહજીનાં સુવાર્ણ મહોત્સવ વખતે બીલખાનાં રાવતવાળા અને બાબરાના બાવાવાળા અને વડિયા સુરગવાળા પધાર્યા હતા. ગોંડલ મહારાજ ભોજરાજસિંહજી બગસરા મેરામવાળા ભાયાવાળા સાહેબનાં દત્તક વિધાન પ્રસંગે પધાર્યા હતા અને દીવાનવીરાવાળાની વિનંતિથી ગોંડલ રાજ્ય બગસરા સુધી રેલવે લાઈન નાંખી બગસરાની પ્રજાની સુવિધામાં વધારો કર્યો હતો. ગોંડલ મહારાજ ભગવતસિંહજી ૨૩ ફેબ્રુઆરી ૧૯૧૭ના રોજ કુ.શ્રી રાવતખાચરના કુંવરીના લગ્નમાં જસદણ પધાર્યા હતા. ઈ.સ. ૧૯૨૪માં આલા ખાચર બીજાના લગ્ન પ્રસંગે અને રાજ્યભિષેક વખતે ગોંડલ યુવરાજ ભોજરાજજી જસદણ આવ્યા હતા.

(૬) કોટડા સાંગાણી રાજ્ય :

કોટડા સાંગાણી રાજ્યનાં સ્થાપક સાંગોજીએ અરડોઈ ગાદીનાં મોટા કુંભાજીના પુત્ર હતા. એ મોટા કુંભાજીના પુત્ર સંગ્રામજી ૧લા ગાદીએ બેઠા ત્યારે આ ફટાયા કુમારને ગરાસમાં છ ગામો આપવામાં આવ્યા હતા. પછી તેણે અન્ય ૨૨ ગામો મેળવી ૨૮ ગામનું રાજ્ય બનાવ્યું હતું. કોટડાના પ્રથમ શાસક ઈ.સ. ૧૭૦૮માં રૈયા ગામ પાસે કાઠીઓ સાથે લડતા લડતા લડતા મરાયા હતા. કોટડાના બીજા શાસક તરીકે તેજજી કે તેજમલજી આવ્યા, તે પાણ પિતા જેવા શૂરવીર હતા પરંતુ આ સમયે સોરઠમાં સુબાઓની અંધાધુંધી અને નબળાઈને લીધે કાઠીઓ આખા પ્રાંતને ધમરોળી રહ્યા હતા. આ સમયે વૈજ જોગિયા નામના કાઠીએ કોટડાને પોતાનું સ્થાન બનાવ્યું હતું. કાઠીઓ પોતાનું બાહુબળ દેખાડી શૂરવીરતા અને બહાદૂરીનું પ્રદર્શન કરી વધુ રાજસત્તાઓ મેળવવા ઈચ્છતાં હતા. આ પછી કોટડાના ત્રીજા શાસક જસાજી આવ્યા તેણે કોટડા તાલુકો જે વૈજ જોગિયા નામના કાઠી પાસે હતો તે જીતી લઈ અરડોઈથી રાજધાની ફેરવી કોટડા સાંગાણી લાવ્યા, તેણે કાઠીઓને સારી રીતે હરાવ્યા.

ઈ.સ. ૧૭૪૫માં કોટડાનાં મુસ્લિમ થાણદારને મારીને કોટડા વૈજ જોગિયાએ લઈ લીધું હતું, તેની પાસેથી જસાજીએ ઈ.સ. ૧૭૫૦માં કોટડા પાછું લઈ લીધું વૈજ જોગિયાએ કોટડામાં પાંચેક વર્ષ સુધી પોતાનું શાસન ચલાવ્યું હતું. જસાજીએ કોઈની આગળથી સાયલાના રાજવી શેષમલજી ૧લાનાં વખાણ સાંભળતા તે સહન ન થતા તેમણે કહ્યું કે ‘અરે એ સસલાથી (શેષમલજી) શું થાય ?’ બરાબર આ સમયે જ જસાજીએ જોગિયાઓને કોટડા સાંગાણીમાંથી કાઢી મુક્યા હતા. તેઓ આણંદપુર અને ભીમોરાના ખાચર દરબારને આશ્રયે ગયા હતા. આથી કુટનીતિજ શેષમલજીએ ખુમાણો અને ખાચરોની મદદ મેળવી અને કાઠીઓને પાણ કોટડા સાથે વાંધો હોવાને લીધે તરતજ તૈયાર થઈ ગયા અને સાયલા અને કાઠીઓની જબરી ફોજે ઈ.સ. ૧૭૬૫માં ^{૯૨}કોટડા પર ચડાઈ કરી અને રાજપીપળા પાસે લડાઈ થઈ, તેમાં જસાજી અને તેના નાના ભાઈ સરતાનજી મરાયા.

કોટડા સાંગાણીનાં ૧૧માં શાસક મૂળવાજી અપુત્ર અવસાન પામતા તેમના કાકાના દીકરા ભાઈ હિંમતસિંહજીને કોટડા સાંગાણીની ગાદીએ બેસાડવામાં થાણા દેવળી દ.શ્રી અમરાવાળાએ ઘણો બધો ખર્ચ કરી વકીલ રોકી કેસ લડી ગાદીએ બેસાડવામાં મહત્વપૂર્ણ ભાગ ભજવ્યો હતો. ^{૯૩}

અન્ય જડેજ રાજ્યો સાથેનાં સંબંધો

લોધીકાના બીજા શાસક ખીમાજીને ચાર પુત્ર હતા. તેમાં પાટવી કુમાર નોંધાભાઈનાં લગ્ન સમયે તકનો લાભ લઈને કાઠીઓએ લોધીકાનું ધણ વાળ્યું હતું, ત્યારે કુમાર નોંધાજી મીંદોળબંધા ધણ વાળવા ગયા પરંતુ લોધીકા નજીક પીપરડીના રસ્તે એક કાઠીએ તેના ઉપર ઓચિંતા બંદૂકનો ઘા કરતા નોંધાજી મૃત્યુ પામ્યા. જ્યારે કોટડા પર સાયલાના શેષમલજી ૧લા થઈ આવ્યા હતા તેની ભેગા કાઠીઓ પાણ આવ્યા હતા. તે કાઠીઓ ઉપર વેર લેવા માટે ભાડવાના બીજા શાસક ખેંગારજીએ થોબારી, ધારૈઈ વગેરે પરગણાઓ જે કાઠીઓના હતા તે લુંટીને ઉજ્જવડ કર્યા હતા.

સાતોદડ વાવડીનાં વેરાજીએ બોધરા શાખાના કાઠીઓને હરાવીને સાતોદડ વાવડીનો ૧૨ ગામનો તાલુકો વેરાજીએ કબ્જે કરી લીધો. સાતોદડ વાવડીમાં બોધરા અને પઢિયારોનું સંયુક્ત રાજ્ય હતું. પરંતુ તે બન્ને વચ્ચે ખટરાગ થતા વેરાજીએ તેનો

ફાયદો લીધો અને કાઠીઓને મારી મહેનતના બદલામાં કાઠીઓનો હિસ્સો પોતાને હસ્તક વેરાજીએ રાખ્યો.

સૌરાષ્ટ્રનાં જોજીઓ સિવાય પણ અન્ય પ્રાંતનાં જોજીઓ સાથે કાઠીઓના સંબંધો વૈવિધ્યપૂર્ણ રહ્યા છે, જેમ કે કચ્છના રાજવી રાયધાણજી(ઈ.સ. ૧૨૭૫થી ૧૩૨૧)ના લશ્કરમાં કાઠીઓ હતા. જમ કબરજી(ઈ.સ. ૧૩૨૧થી ૧૩૩૬) કાઠીઓની મદદથી લાખીયારવીયરા ઉપર મોટી તૈયારી કરી ચડાઈ લઈ ગયા હતા. જમ હરધોળજીએ કાઠીના લશ્કરની સહાયથી હબાઈ ઉપર ચડાઈ કરી હતી.

સાણીયા વીછીયાને કોઈએ મેણુ મારતા પછી ઘોડાને એકદમ તૈયાર કરી ફગાડા ગામના માત્રાવાળાની ઘોડીની હરીફાઈમાં લોલીયાણાના ઠાકોર જોજીની કુંવરી સાથે યુક્તિ કરી પરાણાવ્યા હતા. માત્રાવાળાના અવસાન પછી આ જોજી કુંવરી સોનબા તેની સાથે સતી થયા હતા.^{૯૪}

ટીકરના બે જોજીઓએ કોઈ ચારણની ચાર ભેંસો લઈ લીધી હતી, ત્યારે એ ચારણિયાણીએ ચોટીલાના મૂળ ખાચરને પોતાની આપવીતીના સમાચાર મોકલાવ્યા અને એ સમાચાર લઈ જનાર કેશવદાસ રતનાનીએ એક દુહો કહ્યો

જોગા હર જાણ તાણી ધારયુ કાન ધરીએ

કાઠી કટક કરીએ મૂળવા ટીકર મારવે^{૯૫}

આ દુહો એમ કહે છે કે મૂળ ખાચર તમે જ્યારે ટીકરને ધમરોળી નાંખશો ત્યારે જ હું માથુ ઢાંકીશ. આ જ હું ક્યારે શૂરવીરની લાજે માથુ ઢાંકુ મારી બેનનાં થાનેલા(સ્તન)કપાયા તે તમારૂં નામ આપતી ગઈ છે અને કહ્યું છે કે ભાઈ મૂળ ખાચરને આ વાત કરજે તે મારૂં વેર લેશે. આ સમાચાર પછી મૂળ ખાચર ટીકર ઉપર ચડાઈ કરવા જતા હતા ત્યાં તે માંદા પડ્યા ત્યારે જીવ જતો ન હતો ત્યારે તેમના પુત્રોએ તેમની અંતિમ ઈચ્છા પૂછી તેમણે પિતાના અધુરા કાર્યને પૂર્ણ કરવાનું વચન આપ્યું પછી મૂળ ખાચરના કારજ પછી તેણે ટીકર ભાંગ્યું અને કેશવદાસને ઢાંકણિયા ગામ આપ્યું.^{૯૬}

૩.૫ બાબીઓ સાથેનાં સંબંધો

સૌરાષ્ટ્રમાં સૌથી મોટું રાજ્ય જૂનાગઢનું હતું. શેરખાન બાબી(બહાદૂરખાન ૧લા ઈ.સ. ૧૭૪૮થી ૧૭૫૮)એ સ્વતંત્ર બાબી વંશની સ્થાપના કરીહતી. ત્યાર પછી જૂનાગઢનાં ત્રીજા શાસક હામદખાનજી ૧લાનાં સમયથી જ બાબીઓ અને કાઠીઓને સારા એવા સંબંધ રહ્યા હતા.

જ્યારે નવાબ હામદખાનજી પહેલાનો લખલુંટ અંગત ખર્ચને પહોંચી વળવા માટે દીવાન કલ્યાણ શેઠે નવાબની રજા લઈ ધાંધલપુર(તા. ચોટીલા)ના ગોદડ ખવડ ઉપર ચડાઈ કરી તેનો ખજાનો લુંટી એ પૈસામાંથી જૂનાગઢના લશ્કરને તે પગાર ચુકવવો એવો મનસુબો કરીને જૂનાગઢનું લશ્કર ધાંધલપુર પર ચડ્યું.^{૯૭} ત્યારે ગોદડ ખવડે ૩ મહિના સુધી તેને ધાંધલપુરમાં પ્રવેશવા ન દીધું, આખરે બાબી સેનાએ નાસીપાસ થઈને પાછા વળવાનું સ્વીકાર્યું. તે પ્રસંગનાં બે દુહા પણ મળે છે.

નોતી તે નવી કરી ગઢ જૂનાને ગાળ

બાબી અકલ બાળ ખીજવયો ગોદડ ખવડ

નર ગોદડને નવાબ લડીયા ત્રણ મહિના લગી

પરવત મોટા પહાડ ઢુકલીયા નાળીયુ મેદાને^{૯૮}

ચાંચઈ પાણીયાનાં(તા.અમરેલી) દરબાર માણશિયાવાળા જીવાવાળા ૩૦૦ ઘોડેસવાર લઈ જૂનાગઢ સર કરવા નીકળ્યા ત્યારે નવાબ સાહેબને આ વાતની ખબર પડી એટલે તેઓ વંથલી નાસી ગયા ^{૯૯}પછી માણશિયાવાળાએ જૂનાગઢ કબજે કર્યું પણ તેને થયું કે જૂનાગઢ લઈ તો લેવાણું પણ આ મોટા રાજ્યનો પગાર આપી શકાશે નહીં એટલે એમણે જેતપુરની મદદ માંગી ત્યારે જેતપુરમાં અંદરોઅંદર વાતો અને ખટપટો થવા લાગી કે જે માણશિયાવાળાને આપણે મદદ કરીએ તો એ જૂનાગઢનો નવાબ કહેવાય અને આપણે તેનાથી નાના કહેવાઈએ,^{૧૦૦}પછી તો નવાબની ફોજ આવી અને માણશિયાવાળાને કાઢી મૂક્યા

આ માણશિયાવાળાએ ક્યા નવાબને હરાવીને જૂનાગઢ લીધું કે ક્યારે લીધું તેના વિશે વધુ કોઈ શ્રદ્ધેય વિગતો પ્રાપ્ત થતી

નથી માત્ર કણોપકર્ણ આવી વાતો સાંભળવા મળે છે અને ચાંચઈ પાણીયાના ડુંગરા ઉપરના કિલ્લામાં તેમણે જૂનાગઢથી વિજયના પ્રતિક તરીકે લાવેલી બે તોપ જોવા મળે છે . પછીતો જૂનાગઢ નવાબે ચાંચઈ પાણીયા ઉપર ચડાઈ કરી અને માણશિયાવાળાને મારી નાંખ્યા હતા ત્યાં તેમની ખાંભી છે માણશિયાવાળાને એક પાળેલ કૂતરો હતો તે નવાબના અસંખ્ય માણસોને કરડ્યો હતો તે પણ ત્યાં મરાતા તેની પણ ત્યાં ખાંભી ઉભી કરવામાં આવી છે.

ઈ.સ. ૧૭૬૦માં^{૧૦૧} જૂનાગઢના નવાબ બહાદૂરખાને વીરાવાળાને (બીલખા) ખાંટ, કોળી અને બીજી તોફાની જાતીઓથી વસેલા જેતપુર, બીલખા અને મેંદરડાનાં તાલુકા આપ્યા હતા, તે પછી ઈ.સ. ૧૮૦૦માં જૂનાગઢના નવાબની પરવાનગી લઈ વીરાવાળાએ જેતપુરનો કિલ્લો બાંધ્યો અને ત્યાં પોતાનું મુખ્ય મથક રાખ્યું હતું, તેના બદલામાં કાઠીઓ જૂનાગઢને ખીરજ ભરતા હતા.

ઈ.સ. ૧૭૮૩માં જૂનાગઢનાં નવાબ હામદખાન ૧લાએ નાગરવાડો લુંટ્યો આ તકનો લાભ લઈ કાઠીઓ નવાબનો મુલક દબાવવા લાગ્યા ત્યારે નવાબે ગોંડલની મદદ માંગી ત્યારે ઠાકોર દાજીભાઈએ વાસાણજી બુચને જૂનાગઢ મોકલ્યો તેણે નાગરોને શાંત પાડ્યા અને કાઠીઓને ભગાડ્યા.^{૧૦૨}

રાજુલાનો મામેયો ધાખડો ખૂબ શૂરવીર હતો અને તેને રાજુલામાંથી ભાવનગરનું થાણું હટાવવાની ખૂબ જ ઈચ્છા હતી ત્યારે તેણે જૂનાગઢનાં નવાબ હામદખાનજી ૧લાની મદદ માંગી હતી. પછી તો જૂનાગઢ અને ભાવનગર રાજ્ય વચ્ચે ઈ.સ. ૧૭૮૬માં વરલ ગામે લડાઈ થઈ પણ તેનું કશું જ પરિણામ આવ્યું નહીં.

નાગેશ્રીનાં રૂખડભાઈ લુણાભાઈ વડેને જૂનાગઢનાં નવાબ હામદખાનજી ૧લા સાથે ખૂબ સારા સંબંધો બંધાયા હતા અને નવાબી ફોજ જ્યાં જ્યાં જતી હતી તેની સાથે રૂખડ વડે પણ જતા હતા ^{૧૦૩} તો સામે પક્ષે(ભાવનગર)જેઠા ગોવાળિયા નામનો શૂરવીર સરદાર હતો આ લડાઈમાં રૂખડ વડેએ પોતાના રોજ ઘોડા અને ૫૦૦ બાબરિયાની ફોજ સાથે આવીને ભાવનગરની સામે લડ્યો. આ યુદ્ધમાં રૂખડ વડેએ મહત્વનો ભાગ ભજવી ભાવનગરની ફોજને છેક રાજુલાના પાદર સુધી પાછી હટાવી હતી. આ લડાઈ વખતે આણીના સમયે જ્યારે જૂનાગઢની ફોજ પાછળ હટતી હતી ત્યારે મદદે આવીને જૂનાગઢનું પલ્લુ વજનદાર કર્યું હતું આમ જૂનાગઢ રાજ્ય સાથે બાબરિયાવાડનાં આ મૂળ ગરાસદારોને સારા એવા સંબંધો રહ્યા હતા તેમ દેખાય છે.

ઈ.સ. ૧૮૨૦માં ^{૧૦૪}જૂનાગઢના નવાબ બહાદૂરખાનજી બીજાએ બાવાવાળા પાસેથી વિસાવદર પરગણું જબ્બર દસ્તીથી પડાવી લેતા બાવાવાળાએ જૂનાગઢ સામે બહારવટું આદર્યું અને જૂનાગઢ રાજ્યનાં ગામડાઓ ઉજ્જડ કરવા માંડ્યા અને નવાબની હકુમત નહીંવત કરી દીધી વળી નવાબનાં અધિકારીઓ પણ તેને પારપત કરવામાં નિષ્ફળ ગયા^{૧૦૫} આમ છતાં બાવાવાળાને જૂનાગઢ રાજ્યને મચક આપતું ન હતું ત્યારે બાવાવાળાએ એક યુક્તિ કરી અને અંગ્રેજ નૌકા સૈન્યનો અધિકારી કેપ્ટન ગ્રાન્ટ જે વેલણ બંદરથી જમીન રસ્તે અમરેલી જતો હતો ^{૧૦૬} તેના પર બાવાવાળા અને તેના ૩૫ ઘોડેસવારોએ હુમલો કરી જીવતો પકડી લીધો અને તેના ખાસદારને મારી નાંખ્યો. ગ્રાન્ટની પાસે માત્ર કુમચી હતી પણ તે સામો થઈ શક્યો નહીં. બાવાવાળાએ કેપ્ટન ગ્રાન્ટને ૨ મહિના ને ૧૭ દિવસ ગીરના જંગલમાં પોતાના માણસોની દેખરેખ હેઠળ કેદ રાખ્યો હતો ,જેણે કાઠીઓના સ્વભાવ તેની વીરતા અને કાઠી સ્ત્રીઓના દયાળુપણા વિશે પોતાના વૃતાંતમાં નોંધ લખી છે. પછી બાવાવાળાએ ગ્રાન્ટને કહ્યું કે 'તમે વચ્ચે પડીને મારો ગરાસ પાછો સોંપાવો તો હું તમને છોડી મૂકીશ અન્યથા આ એક જમૈયાના ઘા એ આપને પુરા કરી નાંખીશુ.'

આથી અંગ્રેજોએ પોતાના અધિકારીઓને છોડાવવા માટે પોલીટીકલ એજન્ટ કેપ્ટન બેલેન્ટાઈને જૂનાગઢ નવાબ સાહેબને ભલામાણ કરી^{૧૦૭} અને નવાબે તેના રાજ્યમાંથી વિસાવદર પરગણાનો બાવાવાળાનો ભાગ કાઢી આપ્યો ત્યારે ગ્રાન્ટને બાવાવાળાએ છોડી મૂક્યો. આ ઘટનાની યાદગીરી રૂપ આજે પણ હજુ લોકોમાં એક દુહો સતત કહેવાય છે કે

ટોપી ને તલવાર, નર બીજાને નમે નહીં

બંદીખાને મહિના ચાર બાંધી રાખ્યો બાવલા ^{૧૦૮}

બાવાવાળાની સાથે સમાધાનની વાત કરવા સુંદરજી શિવજીનો ભત્રીજો હંસરાજ જેઠા^{૧૦૯} ગયો હતો ત્યારે તેણે બાવાવાળાને અમુક ગામો આપવાનું નક્કી કરી સમાધાન કરાવ્યું પછી બાવાવાળાને ઈ.સ. ૧૮૨૪ આસપાસ વિસાવદરમાં નવી ચાવંડનાં ભોજપુમાણે(માંગાણી ખુમાણ)મારી નાંખતા તેના ગામો નવાબે ખાલસા કર્યા પણ વિસાવદરના કાઠીઓએ ફરી વખત તોફાનો શરૂ કર્યા હતા ત્યારે નવાબ હામદખાન બીજાએ ખુદ જઈને કાળાવાળા હરસુરવાળાને માંડાવડ અને બીજા ચાર ગામ આપીને સમાધાન કર્યું હતું.

બાબરિયાવાડનો સોમો વડૂ જૂનાગઢ રાજ્ય સામે બહારવટે ચડ્યો હતો. ઈ.સ. ૧૮૬૩માં લાખાપાદરના કાઠીઓ પણ લઈ વીસાણવેલ ભાગી ગયા હતા. ઈ.સ. ૧૮૬૪માં બાબરિયાવાડના કાઠીઓએ એજન્સીમાં એવો દાવો કર્યો હતો કે પોતે સ્વંત્ર છે નવાબને આધીન નથી ત્યારે એજન્સીએ ન્યાય આપ્યો કે આ (ગામ) બાબરિયાવાડ ઉપર હકુમત જૂનાગઢ રાજ્યની છે અને ગરાસિયાઓને માત્ર મહેસૂલી હકક જ આપવામાં આવ્યો છે. આવો ન્યાય જૂનાગઢનાં પક્ષે આવતા જૂનાગઢે ભેરાઈમાં થાણુ મુક્યુ અને પોતાનો હકક સાબિત કરવામાં કડીયાળી અને કંથારિયાના કાઠીઓની એક પાટી ખાલસા કરી હતી તથા નાગેશ્રી પાસે મીઠાપુરમાં કેટલીક જમીનો લઈ સરકારી મકાનો બાંધ્યા કે જેથી કાઠીઓને જૂનાગઢનાં સાચા હકકનો ખ્યાલ આવે. જૂનાગઢની સામે જસલો મૈયો બહારવટે ચડ્યો હતો તે કોટડા પીઠામાં આશ્રય લઈ રહેતો હતો તે પકડાય જતા તેને તોપના નાળયે ચડાવીને ઉડાવી દેવામાં આવ્યો હતો.

થાણાદેવળી અને જૂનાગઢ રાજ્યને અમુક ગામો મજમુ હતા તેની અદલાબદલી ઈ.સ. ૧૮૬૬માં કરીને અંગ્રેજ સરકારની મહોર મારવામાં આવી અને હરસુરવાળાએ દેવળકી, સાંકળી અને ધ્રાબાવડ વગેરે ગામ સુવાંગ કરી લીધા. જેતપુરના જગાવાળાને પણ જૂનાગઢ રાજ્ય સાથેના સહિયારા ગામો વહેંચી લેવાની તક આવી હતી પરંતુ તેણે બાબરિયા, બસિયા, ખુમાણ, વાંક વગેરેનાં સહિયારા ગામો જૂનાગઢ વહેંચી આપે તો જ પોતે આ સહિયારી વહેંચણ કરવા માંગતા હતા અન્યથા નહીં અને પોતાના જ્ઞાતિ બંધુઓ માટે પોતાનો લાભ જતો કર્યો તેથી આખરે વહેંચણની કમિટી રચાણી તેમા જેતપુરને ગેરલાભ થયો હતો.^{૧૧૦}

માંડાવડનો કાઠી નાજે ગીગા મૈયા સાથે ભળેલો હતો. ઈ.સ. ૧૮૫૫માં પોલો કાઠી અને જગો કાઠી બહારવટે ચડ્યા પણ તેઓ પકડાઈ ગયા હતા. બડોદરનો જેબલિયો કાઠી અને પીપળીયાનો કાઠી પણ બહારવટે ચડ્યા હતા.

ઈ.સ. ૧૮૭૯માં ભેંસાણ તાબાનાં ચાવંડના ખુમાણોએ જેઠસુર ખુમાણની આગેવાની હેઠળ મોટું બહારવટું જૂનાગઢ સામે ખેડ્યું ત્યારે જમાદાર મુબારક અને નરસિંહ પ્રસાદ બુચ, રાણછોડજી મયાશંકર અને ત્રિભોવન તુલશીદાસે ચાવંડ જઈને ખુમાણોને સમજાવીને તેના બહારવટાનો અંત લાવ્યો હતો. ઈ.સ. ૧૮૮૦માં દેવાયત ખુમાણ બહારવટે ચડ્યો હતો તેને પોલીસ સિપાઈ નુર મહમદ ગામેતીએ માર્યો હતો. ઈ.સ. ૧૮૮૦માં કાઠી વીરા શેખવાની ટોળીએ નવાબ સામે બહારવટું આદ્યું હતું તેને જમાદાર સુલેમાને એકલાએ ધીમાંણુ કરી પારપત કર્યું.

મોણપરી (તા.વિસાવદર)નાં જૈતાવાળાએ મોણપરી તેમજ વિસાવદર મહાલનાં કેટલાક ગામોમાંથી અડધો ભાગ મેળવવા માટે દાવો દાખલ કરેલો, પરંતુ તે દાવામાં પુરૂષોત્તમ રાયજી અને નૂરસિંહપ્રસાદ બુચે વચ્ચે પડીને તેનું સમાધાન કરાવ્યું અને જૈતાવાળાને જાંબાળા ગામમાં ૧૨૨૪ એકર^{૧૧૧} જમીન સ્વંત્ર ભોગવટા માટે કાઠી આપી. જૂનાગઢને કાઠીઓની તકરારમાંથી ઉગાર્યું હતું.

અમરેલી તાબાનાં વાવડી ગામનાં કાઠી રામવાળો ગાયકવાડની સામે બહારવટે ચડેલો તેને જૂનાગઢમાં ગિરનારનાં બોરિયાગાળામાં પોલીસે ઠાર કર્યો હતો.

હરસુર અને ગોલાણ નામના ભેંસાણ મહાલના બે કાઠીઓએ જૂનાગઢ સામે ભયંકર બહારવટું ખેળ્યું હતું તેને મોરકા પાસે મકરાણી દાદ મહમદે મારી નાખ્યા અને મકરાણી પણ મરાય ગયો.^{૧૧૨} નુરમહમદ નામનો જંગલનો કર્મચારી બહારવટે ચડ્યો હતો તેને નાની ધારી ગામે આલાવાળા નામના કાઠીએ જીવતો પકડી લીધો હતો તેની સાથે તેના બે સાથીદારો શંભુ અને ભોજ કાઠી પણ માર્યા ગયા અને નુર મહમદને ફાંસી આપવામાં આવી હતી.

જૂનગઢના નવાબ રસુલખાનજીના શાહજાદા શેરખાનજી લગ્ન તા. ૧૪-૪-૧૮૮૮ શુક્રવારના રોજ હતા ત્યારે જામકાના (મન) કાઠી દરબાર મન પૂંજભાઈ અને સુરા મન અને રૂખડ મન વગેરેને પણ કંકોત્રી હતી. બગસરા દરબારશ્રી રામવાળા સાહેબને ત્યાં તેમના પાટવી કુમાર ભાયાવાળાના લગ્ન પ્રસંગે જૂનાગઢનાં નવાબ મહાબતખાનજી ત્રીજાએ એક કિમંતી પોશાક અને ડેપુટેશન લગ્ન પ્રસંગે હાજરી આપવા મોકલ્યું હતું.^{૧૧૩} બગસરા દરબાર વીરાવાળા મૂળવાળાએ જૂનાગઢનાં દીવાન તરીકે તા. ૧૪-૧૦-૧૮૨૩થી ૪-૯-૧૮૨૪ સુધી જૂનાગઢ રાજ્યનાં દીવાન તરીકે કામ કર્યું હતું. જૂનાગઢનાં યુવરાજ દિલાવરખાનજી તા. ૧૩-૫-૧૮૪૩ના રોજ માનપુર નાજવાળા સાહેબના કુંવરી રાજકુંવરબાના લગ્ન પ્રસંગે માનપુર પધાર્યા હતા અને ગ્રુપ ફોટો પડાવ્યો હતો તેમાં હરસુરપુર મેરામવાળા સાહેબ, આલીધ્રા અમરાવાળા સાહેબ, નડાળા ઉનડવાળા સાહેબ અને નાજવાળા સાહેબ માનપુર અને યુવરાજ દિલાવરખાનજી વગેરે ઉભા દેખાય છે.

જ્યારે ‘ એટેચ્ડ એરિયા ’ યોજના ઈ.સ. ૧૯૪૩માં આવતા નીચેના કાઠી તાલુકાઓ જૂનાગઢ રાજ્યનાં અંકુશ નીચે મૂકવામાં આવ્યા હતા. (૧) સૂર્ય પ્રતાપગઢ (૨) અનીડા (૩) નડાળા (૪) સનાળા (૫) ભાયાવદર (૬) માનપુર (૭) માયાપાદર (૮) ખીજડીયા (૯) આલીધ્રા (૧૦) અકાળા (૧૧) સરધારપુર એજ રીતે એજન્સીના નોટીફિકેશન નંબર ૧૮૨થી તા. ૩૦-૧૧-૧૯૪૩થી જેતપુરનાં ભાગદારો પણ જૂનાગઢ રાજ્ય નીચે મુકાયા, આ રાજ્યો પાસેથી જૂનાગઢે જોરતલબીની રકમ પણ માફ કરી હતી.

૩.૬ ગોહિલ રાજ્યો સાથેના સંબંધો

સૌરાષ્ટ્રમાં જે સૌથી ત્રણ મોટા રાજ્યો હતો તેમાં એક ગોહિલ વંશના ભાવનગર રાજ્યનો પણ સમાવેશ થતો હતો ને ભાવનગર રાજ્યમાં ૬૭૧ ગામો હતા. ભાવનગર સિવાય સૌરાષ્ટ્રમાં પાલીતાણા, વળા(વલ્મીપુર), લાઠી એ પણ ગોહિલવંશનાં રાજ્યો હતા. જેની સાથે પણ કાઠીઓને એકયા બીજા પ્રકારે સંપર્ક આવવાનું થયું હતું. એમાં ભાવનગર રાજ્યે ૧૮મી સદીમાં ખાસ કરીને વખતસિંહજી એ કાઠીઓનો ઘણો પ્રદેશ પડાવી લીધો અને ભાવનગરને સૌરાષ્ટ્રમાં મહત્વપૂર્ણ બનાવ્યું હતું. ભાવનગર રાજ્યે અન્ય કાઠીઓ પાસેથી કુંડલા નેસડી, મિતિયાળા, આંબરડી, જીરા, વિજપડી, મોટા ભમોદરા, ગઢડા, બોટાદ, કારિયાણી વગેરે ગામો લઈ લીધા હતા અને વળી પાછા તેમને મૂળ ગરાસિયા સ્વરૂપે પાછા પણ સોંપીને રાજ્યની સલામતી વધારી હતી.

સૌરાષ્ટ્રનાં ગોહિલ રાજવંશના મૂળપુરૂષ સેજકજી ગોહિલને ગણવામાં આવે છે. એ સેજકજીનો સમય ઈ.સ. ૧૨૫૦થી ૧૨૮૦નો સામાન્ય રીતે ગણવામાં આવે છે પરંતુ સૌરાષ્ટ્રમાં ગોહિલનાં આગમન વિશે હજી ઇતિહાસકારો ચોક્કસ સમય બાંધી શક્યા નથી અને તેના આગમનનો સમય ઈ.સ. ૮૦૦થી શરૂ કરીને ઈ.સ. ૧૨૮૦નો બતાવે છે.^{૧૧૪} તેમ છતાં સેજકજીનો સૌરાષ્ટ્રનાં પ્રવેશ ઈ.સ. ૧૨૫૦ને વધુ માન્ય ગણવામાં આવે છે.^{૧૧૫} સેજકજી ગોહિલ રાજસ્થાનમાંથી સૌરાષ્ટ્રમાં આવ્યા અને તેમણે વંથલીનાં ચુડાસમા વંશનાં મહીપાલ ત્રીજાનાં આશ્રયે રહ્યા છે તેને રા‘મહિપાલ ત્રીજાએ તેની દીકરી વાલમ કુંવરબા પરાગાવ્યા અને રાજ્યમાં સારો હોદ્દો આપ્યો. એ સિવાય પંચાળમાં શાહપુર અને તેની આજુબાજુ ૧૨ ગામ જાગીરમાં આપ્યા તે પછી સેજકજીએ પોતાના નામ ઉપરથી સાયલા પાસે સેજકપુર નામનું ગામ વસાવ્યું અને ત્યાં ગોહિલવંશની રાજગાદી સ્થાપી,^{૧૧૬} પછી એક કાળે સેજકપુરનો કબજો લીંબડી રાજ્યે મેળવ્યો હતો અને છેલ્લે સેજકપુર ખવડ કાઠીઓ પાસે આવ્યું હતું.

સેજકજીને ત્રણ પુત્રો હતા. (૧) રાણોજી જેના વંશમાંથી સિહોર અને રાજપીપળાનો રાજવંશ નિકળ્યો છે. (૨) બીજા પુત્ર શાહજીના વંશમાંથી પાલીતાણા રાજવંશ સ્થપાયો (૩) ત્રીજા પુત્ર સારંગજીનાં વંશમાંથી લાઠી રાજ્ય સ્થપાયું હતું.

સેજકપુરથી ગોહિલની રાજધાની રાણપુર આવી હતી કારણ કે ઈ.સ. ૧૨૮૦માં તેણે રાણપુર જીતી લઈ ત્યાં રાજધાની સ્થાપી હતી. આ પછી ભાવનગરનાં ગોહિલ રાજવંશમાં મોખડાજીએ પોતાની રાજધાની ઘોઘા અને પીરમબેટ પણ રાખી હતી. મોખડાજી પછી ઘાણા બધા પ્રચલિત રાજવીઓ આવ્યા પછી ગોહિલોની રાજધાની ઉમરાળા આવી. આ પછી વિસોજી એ સિહોર જીતી લઈ ત્યાં કિલ્લો બંધાવ્યો અને સિહોરને રાજધાનીનું મથક બનાવ્યું. ઈ.સ. ૧૫૭૫થી ઈ.સ. ૧૭૨૩

સુધી ત્યાં જ રાજધાની રહી પછી ઈ.સ. ૧૭૨૩માં ભાવસિંહજી પહેલાએ વડવા પાસે ભાવનગર નામનું શહેર વસાવી ત્યાં રાજધાની ખસેડી હતી. આ રીતે ગોહિલોની રાજધાની સેજકપુર, રાણપુર, ઘોઘા અને પીરમબેટ, ઉમરાળા, સિહોર અને છેવટે ભાવનગરમાં સ્થિર થઈ હતી.

ભાવનગર રાજ્યનાં ગોહિલનાં પૂર્વજોને પોતાના એ વિસ્તારને વિસ્તારવા માટે સૌપ્રથમ કાઠીઓના શક્તિશાળી અને કુટનીતિજ્ઞ રાજવી લોમા ખુમાણની સાથે સંઘર્ષમાં આવવું પડ્યું ત્યારથી ગોહિલો અને કાઠીઓનાં સંબંધો એકબીજા સાથે બંધાતા રહ્યા છે. સિહોર ભાવનગર રાજવંશનાં ૧૩માં શાસક ધુનોજી (ઈ.સ. ૧૬૦૦થી ૧૬૧૮) પાસેથી લોમા ખુમાણે સિહોર અને ગારિયાધાર બન્ને પડાવી લીધા અને એ બન્ને પરગણા પડાવતા વેળાવદર (તા. ગારિયાધાર) પાસે લડાઈ થઈ અને તેમાં લોમા ખુમાણે ધુનાજીને મારી નાખ્યા ત્યારે ધુનાજીની બે રાણીઓ ત્યાં વેળાવદરમાં સતી થઈ^{૧૧૭} તે સતીનાં પાળિયા ઉપર સવંત ૧૬૭૫ કારતક વદ દ્વાદશી સોમવાર લખ્યો છે.^{૧૧૮} તે બતાવે છે કે આ લડાઈ તેદિવસે થઈ હોવી જોઈએ.

આ સમયે લોમાખુમાણની આસોદરમાં સત્તા હતી એ સમયે ગારિયાધાર ઉપર નોંધાણજી બીજા (ઈ.સ. ૧૫૭૮થી ૧૬૩૧) શાસન કરી રહ્યા હતા ત્યારે તેમણે ગારિયાધારનાં કારભારી તરીકે ખીમા સાંડસુર નામનો કાઠી હતો અને જે લોમા ખુમાણનો દૂરનો સગો પાણ થતો હતો. આથી લોમા ખુમાણે એક દિવસ ખીમા સાંડસુરને આસોદર બોલાવી કહ્યું કે ગારિયાધારમાં પુષ્કળ શાકભાજી થાય છે તો નોંધાણજીને કહી થોડાક આસોદર મોકલવા પરંતુ ત્યારે ખીમા સાંડસુરે અભિમાનથી કહ્યું કે નોંધાણજી કોઈ કાઠીયા (શાકભાજી વેચનાર) નથી કે તે લોમા ખુમાણને શાકભાજી પુરા પાડે.

ત્યારે લોમાખુમાણે ગુસ્સે થઈને કહ્યું કે પોતે પોતાના ઘોડેસવારોને શાકભાજી અને પશુઓ બન્ને લેવા મોકલશે ત્યારે ખીમાએ જવાબ આપ્યો કે તો હું પોતે આપનું યોગ્ય સ્વાગત કરીશ. આ પછી થોડા દિવસોમાં લોમા ખુમાણે બરસો ચુનંદા ઘોડેસવારો મોકલી ગારિયાધારનાં બગીચાનો નાશ કરાવ્યો અને પશુઓને ભગાડ્યા ત્યારે નોંધાણજી સિહોર ધુનાજી પાસે નાસી ગયા અને લોમા ખુમાણે ગારિયાધાર જીતી લઈ પોતાના પુત્ર કાથડ ખુમાણને ત્યાં સરદાર તરીકે નિમ્ત્રો.

લોમા ખુમાણ તે પછી ખેરડી^{૧૧૯} (તા.રાજકોટ) આવ્યા ત્યાં તેના કાકા નાગપાળનું શાસન હતું એ નાગપાળે લોમા ખુમાણની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ બારૈયા કોળી અને સિહોરની અખેરાજીની સહાયથી કપટ કરી ગારિયાધારમાં પ્રવેશ મેળવ્યો અને તે વખતે લોમા ખુમાણના પુત્ર કાથડ ખુમાણ મૃત્યુ થયું. આ પછી પાણ લોમા ખુમાણે ગારિયાધાર પાછું મેળવવા ઘણી વખત ચડાઈઓ કરી પાણ તે પાછું મેળવી શક્યો નહિ આખરે નોંધાણજી બીજા (ઈ.સ. ૧૫૭૮થી ૧૬૩૧)એ મોકા ચારણની દરમ્યાનગીરીથી વીરડીગામ આપ્યું હતું, એ ગામના ખુમાણો લોમાણી ખુમાણ તરીકે ઓળખાય છે.

લોમાખુમાણે ગારિયાધાર લઈ લીધા પછી પાણ ગોહિલોએ પોતાનો વિસ્તાર વધારવાની વૃત્તિ ચાલુ રાખી હતી. તેના પક્ષમાં ત્યારે કોળી અને સરવૈયા પાણ જોડાયા હતા. સિહોરની સાથે યુદ્ધનું બહાનું ઉભું કરવા લોમા ખુમાણે કનાડ ગામનું પશુધન વાળ્યું ત્યારે સિહોરનાં ૧૪માં શાસક રતનજી-૧ (ઈ.સ. ૧૬૧૮થી ૧૬૨૦) તેને પાછા વાળવા જતા લોમા ખુમાણની સાથે માંડવી (તા. પાલીતાણા) પાસે લડાઈ થઈ તેમાં લોમા ખુમાણે રતનજી પહેલાને મારી નાખ્યા. આ લડાઈ જે ડુંગરની ધાર પાસે થઈ તે ધારને આજે પાણ રાવળ રતનજીની ધાર કહેવામાં આવે છે. આ રતનજીનો પાળિયો પાણ સિહોરમાં નદી કિનારે પિતા ધુનાજીનાં પાળિયાની પાસે છે, તેમાં સંવત ૧૬૭૬ વંચાય છે.

સિહોર-ભાવનગરનાં ૧૫માં શાસક હરભીમજીનું ઈ.સ. ૧૬૨૨ અવસાન થતાં તેના બે વર્ષનાં પુત્રને ભાયાત ગોવિંદજી મારી નાખશે એવી બીક રાજમાતા સરવૈયાણી અનાજીબાને વહેમ પડ્યો તેથી તેઓ આ બાળ વારસને લઈ પોતાના નાણંદ ભૂજ હતા ત્યાં જતા રહ્યા. આ સમયે ગોવિંદજીએ રાજ્યનાં રક્ષક થઈને પોતાના હાથમાં સત્તા લઈ લીધી હતી અને રાજમાતા કે બાળ યુવરાજને જરાપણ ગાળતા નહીં. આ ગોવિંદજીને પાણ અન્ય ભાયાતોની બીક હતી કે તેઓ અખેરાજીને ગાદી અપાવવાનો પ્રયત્ન કરશે તેથી ભાયાતોને કાબુમાં રાખવા જૂનાગઢનાં સુબા મિર્ઝા ઈસારતખાનને ^{૧૨૦}ઘોઘાનો હકક આપી દઈને તેને પોતાના પક્ષમાં લઈ પોતાની સ્થિતિ મજબૂત કરી હતી.

ગોવિંદજીનું અવસાન થતા તેના કારજ ઉપર ભાયાતોએ ભેગા મળીને ગોવિંદજીનાં પુત્ર સરતાનજીને કેદ કરી લીધો. આ

કારજમાં સામત ખુમાણ અને બીજા કેટલાક કાઠીઓ સિહોર આવ્યા હતા, ત્યારે તેમણે આ ઝઘડામાં સમાધાનની ભૂમિકા ભજવી ત્યારે ભાયાતોએ સામત ખુમાણને કહ્યું કે ‘જો સરતાનજી ખરા વારસ અખેરાજીને ગાદી સોંપી આપે તો તેને છોડી મુકીએ.’ આથી કાઠીઓએ વચ્ચે પડીને સરતાનજીને ખરા વારસને ગાદીએ સોંપવા માટે સમજાવી લીધા અને સમાધાન કરાવ્યું. ત્યારે સરતાનજીને ખૂબ શરમ અને પસ્તાવો થયો અને તેની પિતાની ભૂલ સમજાણી. આ રીતે કાઠીઓએ સિહોરની ગાદી માટે થતાં આંતરવિગ્રહને અટકાવ્યો અને ખરા શાસકને ગાદીએ બેસાડવા પોતે મધ્યસ્થી કરી આથી ભૂજથી રાજમાતા અને બાળકુંવર અખેરાજી સિહોર આવ્યા અને ઈ.સ. ૧૬૩૬માં તેઓનાં હાથમાં સાચા પ્રકારની સત્તા આવી.

ભાવનગર રાજ્યને કુંડલા બાબતે ખુમાણો સાથે આશરે ૪૦ વર્ષ સુધી ઝઘડાઓ ચાલ્યા કરતા હતા. તેને વિસ્તૃત રીતે સમજાવવા માટે આપણે અહીં પ્રયત્ન કરીશું. આ ઝઘડામાંથી જ સમગ્ર કાઠી કોમને ભાવનગર સામે લડવું પડ્યું અને ચિત્તલની લડાઈ થઈ હતી.

વજા ખસિયા નામે એક કોળી સરદાર પાસે મિતીયાળા ગામે ૮૦૦નું સૈન્ય હતું. ખુમાણો તેમની તાકાત સ્વીકારતા હતા. સામત ખુમાણે આ વજા ખસિયાની પરવાનગી લઈને ઈ.સ. ૧૬૭૮માં મિતીયાળાથી દૂર સાવરકુંડલાની સ્થાપના કરી આ પછી ધીમે ધીમે ખુમાણો શક્તિશાળી બનતા ગયા અને વજા ખસિયાની અવગણના કરવા લાગ્યા. આથી વજા ખસિયાએ કુંડલા ઉપર ચડાઈ કરી ત્યારે સામત ખુમાણનાં પુત્ર આલા ખુમાણે તેમને હરાવ્યા, તેથી મિતીયાળા અને કેટલાક ગામો ખુમાણોનાં હસ્તક આવ્યા.

નાગાજાણનાં પુત્ર સામત ખુમાણે કુંડલા ઉપર લાંબા સમય સુધી શાસન કર્યું હતું. તે પછી સામત ખુમાણને આલા ખુમાણ નામનો પુત્ર હતો.^{૧૨૧} તે આલા ખુમાણનાં ઈ.સ. ૧૭૮૪માં મૃત્યુ પછી તેના છ પુત્રો વચ્ચે કુંડલા પરગણાની વહેંચણી બાબતે બહુ મોટો ઝઘડો ઉત્પન્ન થયો તે છ પુત્રોમાં (૧) ભોજ (૨) મૂળુ (૩) હાદો (૪) લુણો (૫) સુરો (૬) વીરો. આ સૌથી મોટા ભોજ ખુમાણ પિતાની જાગીર બાબતે નાના ભાઈઓનાં વલાણથી ખૂબ દુઃખી થયા અને તેમણે ભાવનગર વખતસિંહજીનો આશ્રય લીધો અને પોતાનો એક ભાગ વખતસિંહજીને લખી આપ્યો અને જ્યારે તેઓ કુંડલા પાછા આવ્યા ત્યારે તેના ભાઈઓએ તેમના ઉપર હુમલો કર્યો આથી ભોજ ખુમાણનાં કહેવાથી વખતસિંહજીએ કુંડલા ઉપર લશ્કર મોકલ્યું, ત્યારે મૂળુ ખુમાણ અને તેના ભાઈઓએ ભાવનગરનાં લશ્કરનો સામનો કર્યો અને તેને શહેરમાં ન પ્રવેશવા દીધું. આથી વખતસિંહજીએ મોટું સૈન્ય મોકલ્યું આમ ભોજખુમાણની ભાવનગર સાથે મૈત્રી કરવાના પગલાથી ભાઈઓ વચ્ચેનાં કંકાસમાં ખુમાણોની ત્રાણ પેઢી અને સમગ્ર કાઠી કોમે તેના ખરાબ પરિણામો ભોગવવા પડ્યા. આ અંદરો અંદરનાં ઝઘડાનાં કુટનીતિજ્ઞ વખતસિંહજીએ ફાયદો લીધો અને તેને પોતાના રાજ્ય વિસ્તાર કરવાની તક મળી.

તો બીજી તરફ ભોજ ખુમાણનાં બીજા ભાઈઓ જૂનાગઢનાં નવાબ હામદખાનજી ૧લા પાસે ગયા. નવાબને કહ્યું કે ‘જો તે મૂળુ ખુમાણ અને અન્યને કાઢી મૂકે અને પોતાને ગાદીએ બેસાડે તો તેને કુંડલા પરગણાનો અમુક ભાગ આપીશું’ આવી લાલચમાં નવાબ પાણ ફસાયો તેથી તેણે કુંડલા ઉપર લશ્કર મોકલ્યું પાણ મૂળુ ખુમાણે જૂનાગઢનાં લશ્કરને હરાવ્યું.^{૧૨૨}

આ પ્રશ્ન બે સત્તાઓ વચ્ચે વહેંચાઈ ગયો ત્યારે ભાવનગરને જૂનાગઢ જેવા શક્તિશાળી રાજ્ય સાથે સંઘર્ષમાં ઉતરવું યોગ્ય લાગ્યું નહીં. આથી તેણે આ પ્રશ્ન થોડી ધીરજ રાખવા વિચાર્યું પરંતુ વખતસિંહજીએ પોતાની કુંડલામાંથી ખુમાણો સામેની હાર ખાઈને પાછું વળવું પડ્યું હતું તેનો બદલો લેવાની અને કુંડલા જીતવાની તો ત્યારે જ મનમાં મક્કમ ગાંઠ વાળી લીધી હતી. થોડા સમય પછી જૂનાગઢનાં દીવાન અમરજીનું ખૂન થયું અને જૂનાગઢ રાજ્યમાં અંધાધુંધી ફેલાણી અને જૂનાગઢ પાણ આર્થિક અને આંતરિક પ્રશ્નોમાં ગુંચવાયેલું હતું એ તકનો લાભ વખતસિંહજીએ લીધો પછી વખતસિંહજીએ એક વિશાળ સેના સાથે ઈ.સ. ૧૭૮૦માં કુંડલા ઉપર ચડાઈ કરી.^{૧૨૩} ત્યારે ખુમાણોએ પોતાની કાઠી નીતિ અને યુદ્ધકળા મુજબ રાત્રે અચાનક હુમલો કર્યો પાણ તેમાં તેઓ નિષ્ફળ રહ્યા પછી બીજા દિવસે ભાવનગરનાં તોપદળની સામે કાઠીઓ લડી શક્યા નહિ અને તેઓ ભાગીને હાદો ખુમાણ અને મૂળુ ખુમાણ મિતીયાળા નાસી ગયા.

જૂનાગઢથી મિતીયાળામાં કાઠીઓને થોડીક મદદ મળી ગઈ પાણ વખતસિંહજી મિતીયાળા આવ્યા અને મિતીયાળાનો

વિનય કરી ત્યાં થાણા બેસાડી કાઠીઓને હાંકી કાઢ્યા. લીલીયા, ગુંદરાણ અને આસોદર વગેરે ગામનાં ખુમાણોને વખતસિંહજીનાં આ વિનયથી પોતાના ગરાસ સાંચવવાની ચિંતા થવા માંડી આથી તેમણે જૂનાગઢની મદદ માંગી પણ તે બહુ મદદ આપી શક્યું નહીં. આથી તેઓ કુંડલાનાં ખુમાણોને મદદ કરવા ઈચ્છતાં હતા અને તેમણે મહમદ તોરાનાં નેતૃત્વ હેઠળ એક લશ્કરી ટુકડી પણ લડવા મોકલી હતી^{૧૨૪}. આ બધાને વખતસિંહજીએ હરાવ્યા અને સલડી જીતી લીધું તથા લીલીયા, ગુંદરાણ અને આસોદરમાં પોતાના થાણાસ્થાપી દીધા.

કુંડલાના ખુમાણોને લાગ્યું કે તેઓ હવે જૂનાગઢથી અસરકારક સહાય મેળવી શકે તેમ નથી. આથી તેઓએ જેતપુરનાં પાળા દરબારો તરફ નજર કરી અને તેના આશ્રયે ગયા. જેતપુરનાં વીરાવાળાએ તેને આશ્રય આપ્યો અને ત્યાં કાઠીઓએ ભાવનગર સામે લડવાની એક યોજના વિચારી ત્યાં પાળિયાદનાં ઢેબાણી, ચોટીલાનાં રામાણી અને બોટાદ, ગઢડાનાં ગોદડકા ખાચરો અને જસદણનાં લખાણી ખાચર ભેગા થઈને ભાવનગર સામે કાઠીઓનો એક મોટો સંઘ બનાવીને લડવાનું નક્કી કર્યું આ વાતની જાણ ભાવનગરનાં વખતસિંહજીને થઈ જતા વખતસિંહજીએ કાઠીઓ તેમના ઉપર હુમલો કરે એ પહેલા જ પોતાના દરેક ભાયાતોને બોલાવીને કાઠીઓ પહેલા જ ઈ.સ. ૧૭૯૮માં ચિત્તલ ઉપર ચડાઈ કરી અને ચિતલને ઘેરો ઘાલ્યો અને આ ઘેરો ૪૦ દિવસ સુધી રહ્યો.

આખરે વખતસિંહજીએ કંટાળીને કિલ્લા ઉપર જ તોપમારો કરવાનો હુકમ કર્યો. આ તોપમારો આખીરાત ચાલ્યો એટલા જ બળથી સામે પક્ષે કાઠીઓએ જૂનાગઢનાં નવાબ હામદખાનજી પહેલાએ આપેલો તોપોનો મારો અવિરત ચાલુ રાખ્યો એવા સમયે ભાવનગરનાં એક શૂરવિર સૈનિકે ધ્યાન ખેંચીને તોપમારો હળવો થયો ત્યારે કિલ્લાની અંદર ઘુસી જઈને કાઠીઓની તોપોને નકામી બનાવી દીધી તે પછી ભાવનગરની ફોજે કિલ્લામાં ઘુસી ગઈ અને કુંપાવાળાનાં ભાઈ ભાયાવાળાને કેદ પકડી લીધા. ત્યારે કાઠીઓનાં આ સંઘે પોતાની હાર દેખાતા ભાગી જવાનું પસંદ કર્યું. એ કાઠી સંઘનો ભાવનગરની ફોજે પીછો પકડ્યો અને કુંકાવાવ સુધી અને ગઢડા, બોટાદ, ભીમડાદ સુધી ફોજે ગઈ. બાબરાનો કિલ્લો જમીનદોસ્ત કરી નાંખવામાં આવ્યો, જસદણનો કિલ્લો તોડી નાંખ્યો ત્યારે વાજસુર ખાચર ભોંયરા નાસી ગયા.

વખતસિંહજીએ નક્કી કર્યું કે કાઠી કોમને સૌરાષ્ટ્રમાંથી હાંકી કાઢીએ તો જ આપણે કાયમને માટે શાંતિથી રાજ કરી શકશું. આ માટે ભાવનગરે સમગ્ર સૌરાષ્ટ્રનાં રાજપૂતોને સંદેશા મોકલાવી દીધા કે કાઠીઓ માટે એક સભા ભાવનગર ફલાણે દિવસે મળવાની છે. પછી તો કાગળ લખાઈ ગયા અને હવે આ રાજપૂત સંઘનાં નિર્ણયની આખા સૌરાષ્ટ્રને વાટ હતી કે હવે શું નું શું થશે ? સામે પક્ષે કાઠી જ્ઞાતિ પણ વિસામણમાં મૂકાઈ ગઈ હતી કે શું પળવારનાં નિર્ણયમાં પૂર્વોજોનાં ૪૦૦ વર્ષનાં પરાક્રમે મેળવેલો ગરાસ મુકાવી દેશે ?

આવા સમયે મુત્સદ્દી અને ઠરેલ બુદ્ધિનાં કાઠી ગલઢેરાઓએ રસ્તો દેખાડ્યો કે ચાલો હવે આપણે પાળિયાદનાં વિસામણ બાપુનાં પગે પડીએ અને એ જે નિર્ણય આપે તેમ કરીએ. બધા પાળિયાદ આપા વિસામણ બાપુ પાસે ગયા અને ભાવનગરની આખી કોમ પ્રત્યેની આવી દુશ્મનાવટની વાત કરી. વિસામણ બાપુકહે અરે ! એવું થોડું બને કે કાઠી કોમને દેશવટો અપાય ?

વિસામણ બાપુ કહે એવું તો નહીં બને પણ આપણે ઠાકર આગળ પસ્તાવો કરીએ અને હવેથી આપણું જીવન બદલી નાંખવું અને બીજાને પણ એ રસ્તે દોરી જવા, આથી કાઠી ડાયરાઓએ જગ્યામાં ઠાકર પાસે માંગણી કરી. હવે તો ભાવનગરમાં નિર્ણય થવાને થોડો જ સમય બાકી રહ્યો છે, ત્યારે વિસામણ બાપુનાં ભગત વઢવાણ ઠાકોરસાહેબ પૃથ્વીરાજજી પાળિયાદ આવ્યા અને વિસામણ બાપુને કહે બાપુ આખી કોમને દેશવટો દેવાય એ આપના બેઠા બેઠા થોડું જોવાય.

પૃથ્વીરાજજી કહે હું કાલે ભાવનગર જવાનો છું.^{૧૨૫} પણ ભાવનગરનાં આવા અમાનવીય કઠોર નિર્ણયનો વિરોધ કરીશ કે આવું થોડું કરાય ? વિસામણ બાપુ કહે ‘જાવ પથુભા ઠાકર તમને સહાય કરશે.’^{૧૨૬}

ભાવનગરમાં સભા મળી દરેક રજવાડાએ કાઠીને ધરમૂળમાંથી કાઢી નાખવા જાતજાતનાં વ્યુહો બતાવ્યા હશે ત્યારે વઢવાણ ઠાકોર સાહેબ પૃથ્વીરાજજી બોલ્યા શું એ શક્ય બને, એ શું કામ લડે છે ? એ જાણો એ કાંઈ સીધી રીતે ભાગી જાય એવા પોચટ નથી અને સૌરાષ્ટ્રની પ્રજા સાથે તેને પણ રખાવટનાં સંબંધો છે, લોકો તેને પણ મદદ કરશે. છેલ્લે તો પથુભા બોલ્યા કે

સૌરાષ્ટ્રનાં સમસ્ત કાઠીઓને હું મારા રાજમાં વસાવીસ પણ આવા કાર્યમાં સાથ તો નહીં જ આપું એટલું કહી સભા છોડી ચાલ્યા ગયા હતા.

આવો પ્રેમ વઢવાણને કાઠીઓ માટે હતો પછી તો સભામાં કોઈ નિર્ણય લેવાયો નહીં અને આખરે કાઠીઓ અને ભાવનગર વચ્ચે સમાધાન થયું. કાઠી કોમનું ભલું આપા વિસામણનાં એક ચમત્કારે થયું હતું એવું બુઝુર્ગો ખૂબ જ શ્રદ્ધાથી માની રહ્યા છે.

ત્યારપછી ત્રણ ગામનાં ખુમાણોએ વખતસિંહજીની સાથે સમાધાન કરી લીધું અને હાદા ખુમાણને જીવાઈમાં બાબરિયા ધાર અને બરફટાણા વગેરે બાર ગામો આપી વખતસિંહજીએ સમાધાન કર્યું.

વખતસિંહજીએ મહુવા ઉપર ચડાઈ કરી ત્યારે શરૂઆતમાં તેની સામે જસો ખસિયો વીરતાથી લડ્યો પણ આખરે હારી જતા તે રાજુલામાં ધાખડાઓનાં આશ્રયે ગયાં ત્યારે વખતસિંહજીએ રાજુલા ઉપર ચડાઈ કરી અને ભોળા ધાખડા પાસે પોતાના દુશ્મન જસા ખસિયાને સોંપી દેવાનું કહેરાયું પરંતુ ભોળા ધાખડાએ વખતસિંહજીનાં એ પ્રસ્તાવને સ્વીકાર્યો નહીં, તેથી વખતસિંહજીએ રાજુલા જીતી લીધું ત્યારે ધાખડાઓ ડેડાણનાં દંતા કોટીલાને ત્યાં જતા રહ્યા ત્યારે વખતસિંહજીએ ડેડાણ પણ જીતી લીધું પરંતુ વખતસિંહજીએ દંતાકોટીલાનાં સારી ચાલચલગતનાં જમીન લઈ તેની જાગીર કોટીલાઓને પાછી સોંપી દીધી અને વખતસિંહજીને પ્રસન્ન રાખવા નજરાણામાં એક ઘોડો ભેટ આપ્યો.

રાજુલાનો મામૈયો ધાખડો અને ભોળો ધાખડો બન્ને ભાઈઓ હતા તેઓ ભાવનગરની સત્તા રાજુલામાંથી નાબૂદ કરવા માંગતા હતા અને તેમણે જૂનાગઢની મદદથી રાજુલામાંથી ભાવનગરનું થાણું ઉઠાડી મુક્યું અને રાજુલાનો કબ્જો ધાખડાઓએ લઈ લીધો.

ભાવનગરનાં શત્રુઓ ખાચર, ખુમાણ, વાળાની સાથે જૂનાગઢનાં નવાબ હામદખાન હતા. તેમને કાઠીઓએ હવે ભાવનગર ઉપર ચડાઈ કરવાની સલાહ આપી તે વાત નવાબને ગળે ઉતરી ગઈ તેથી અને કાઠીઓની સંયુક્ત ફોજે ભાવનગર ઉપર ચડાઈ કરવાની તૈયારી કરી ત્યારે વરલ આગળ ભાવનગર અને જૂનાગઢની ફોજ સામસામી મળી પરંતુ ત્યાંની લડાઈમાં કોઈની હારજીતનો નિર્ણય થયો નહિ ત્યારે વખતસિંહજીનાં બનેલી અને પોરબંદરનાં રાણા જીયાજીએ વચ્ચે પડીને સમાધાન કરાવ્યું. એ સમાધાનમાં એમ નક્કી કરવામાં આવ્યું કે કુંડલા, લીલીયા, રાજુલા વગેરે ગામ ઉપર કોઈપણ પ્રકારનો હક્ક રાખવો નહીં અને ભાવનગરે જૂનાગઢ નવાબે જોરતલબી આપવી. આ સમાધાન સમયે ચિતલનાં કુંપાવાળાએ વખતસિંહજી સાથે સમાધાન કરવાની તૈયારી બતાવી આથી મુત્સદ્દી એવા વખતસિંહજીએ વિચાર કર્યો કે કાઠીઓની શત્રુતાથી જૂનાગઢને વારંવાર વચ્ચે આવવું ફાવે છે માટે જૂનાગઢ સાથેની દુશ્મનાવટ ટાળવા તેમણે કાઠીઓ સાથે સમાધાન કરી લીધું.

જસદણનાં વાજસુર ખાચરે પણ ભાવનગર સાથે સમાધાન કર્યું પણ આજ સુધી મુલકનાં માલને જકાત વિના ભાવનગરમાં લઈ જવા દેતા હતા તે હક તેમની પાસેથી વખતસિંહજીએ છીનવી લીધો એ જ રીતે ગઢડા, બોટાદનાં ખાચરોને પણ ઈ.સ. ૧૭૯૮માં તેમનાં મુલકમાં કેટલાક હકો આપવામાં આવ્યા.

ઈ.સ. ૧૮૧૬માં વખતસિંહજીનું અવસાન થયું અને ભાવનગરની ગાદીએ વિનયસિંહજી ઉર્ફે વઢેસિંહજી આવ્યા. તેમને ખુમાણોએ ઓછા ભયંકર માન્યા એ સમયે ખુમાણોને ભાવનગરે જે ગામો આપ્યા હતા તે બાબતે તકરાર થઈ ત્યારે હાદા ખુમાણ પોતાના દીકરા જોગીદાસને લઈ બહારવટે નીકળ્યા અને કુંડલા પરગણાનાં કેટલાક ગામો બાબરિયાધાર, બરફટાણા, મિતીયાળા, નેસડીને લુંટ્યા અને સળગાવ્યા. આ વાતની કુંડલા થાણાનાં સિપાઈઓને ખબર પડી ત્યારે તેઓએ કાઠીઓનો પીછો કર્યો અને તેમની સાથે લાઠી અને અમરેલીનાં સૈન્યો પણ જોડાયા પરંતુ હાદો ખુમાણ અને જોગીદાસ ખુમાણ તો ગિરમાં પહોંચી ગયા, ત્યારે હાદા ખુમાણનો મોટો પુત્ર ઘેલો ખુમાણ(ગેલો) અશક્ત હોવાથી તેણે લીલીયા તાબાનાં આંબા ગામમાં આશરો લીધો આથી પીછો કરનારાઓ તે દિશામાં વળ્યા અને ત્યાં લડાયેલા યુદ્ધમાં લાઠીની ટુકડી દ્વારા ઘેલો ખુમાણ મરાયો. એ કારણથી ખુમાણો આજ સુધી લાઠીનું પાણી પીતા નથી. આ સમાચાર ગીરમાં છુપાયેલા હાદા ખુમાણને મળ્યા ત્યારે તેમણે ઈ.સ. ૧૮૨૧માં વંડા ઉપર હુમલો કર્યો, ત્યાર બાદ જોગીદાસ ખુમાણનાં પુત્ર માણસુર ખુમાણ કુંડલાની ટુકડીની

ગોળીથી મરાયા જેમની ખાંભી અને કોઠો ધારી પાસે ખીસરી ગામે આવેલ છે. ^{૧૨૭}

માણસુર ખુમાણનાં મૃત્યુ પછી ખુમાણો વધુ ખીજયા અને ભાવનગર રાજ્યનાં ગામો ભાંગવા માંડ્યા આથી અંગ્રેજ અધિકારી કેપ્ટન બેલેન્ટાઈને વિજયસિંહજીને આ ખુમાણ બહારવટિયાઓને પકડી પાડવા જાણાવ્યું, ત્યારે ભાવનગરે બ્રિટીશ લશ્કરની મદદ માંગી આથી કર્નલ સ્ટેનહોપ લશ્કર લઈ બગસરા આવ્યા. કર્નલ સ્ટેનહોપે ખુમાણ બહારવટિયાઓ સાથે પાટાઘાટો શરૂ કરી પરંતુ બહારવટિયાઓએ કહ્યું કે ‘કારભારી જીભાઈ રાઘવજીને કાઢી મૂકો તો જ સમાધાન કરીએ’ આથી જીભાઈને છુટા કરી દેવામાં આવ્યા. ^{૧૨૮} ત્યારબાદ બહારવટાનું સમાધાન માટે લાંબી ચર્ચા થઈ અને એ ચર્ચાનો મુસદ્દો પોલીટીકલ એજન્ટે અંગ્રેજ સરકારને લખી મોકલ્યો ત્યારે અંગ્રેજ સરકારે એવો અભિપ્રાય આપ્યો કે ખુમાણોમાંથી કેટલાકે ખૂન કરેલા છે આથી સમાધાન થઈ શકે એવું નથી. ^{૧૨૯}

ત્યારે આખરે પોલીટીકલ એજન્ટે ખુમાણ બહારવટિયાઓને પુરી રીતે હરાવવા જાણાવ્યું. આથી હાદા ખુમાણ અને જોગીદાસ ખુમાણ વધુને વધુ આક્રમક બનતા ગયા. આ ખુમાણોને જેતપુરનાં વાળાઓ ગુપ્ત રીતે મદદ આપતા હતા પણ એ પાતનાં ચોકકસ પુરાવાઓ પોલીટીકલ એજન્ટો પાસે આવતા ન હતા ત્યારે સીબંદીનાં માણસોનાં હાથે જેતપુર તાબાનાં વલારડી ગામેથી જોગીદાસ ખુમાણનાં પુત્રો હરસૂર ખુમાણ અને ગોલાણ ખુમાણ અને દીકરી કમરીબાઈને પકડી લીધા ત્યારે વલારડીથી બહારવટિયાની પાછળ સૈન્ય ઘુઘરાળા(તા. બાબરા) ગયું જ્યાં હાદા ખુમાણ અને હિપો ચારણ સંતાયા હતા તેમને ઘંઉની વાડીમાંથી બહાર કાઢી શરણે આવવા જાણાવ્યું પરંતુ હાદા ખુમાણે શરણાગતિ સ્વીકારી નહીં અને તેઓ ભાવનગરની ફોજ સાથે લડતા લડતા ત્યાંજ મરાઈ ગયા, સાથે હિપો ચારણ પણ મરાયો આજે પણ ઘુઘરાળાનાં પાદરમાં હાદા ખુમાણની ખાંભી ઉભી છે તેના ઉપર એક મંદિર બનાવવામાં આવ્યું છે. ઘુઘરાળાથી ભાવનગરનાં સરદાર વજુભાઈ પરમારે હાદા ખુમાણ અને હીપા ચારણનાં મસ્તકો ભાવનગરને મોકલી આપ્યા.

વલારડીથી જોગીદાસ ખુમાણનાં ત્રણ સંતાનો જે પકડાયા હતા તેને ભાવનગર લઈ જવામાં આવ્યા ત્યાં તેને રાજરીતથી રાખવામાં આવતા હતા. આ બાળકોને માતાની ખોટ ન લાગે એટલે જોગીદાસનાં પત્નિને પણ ત્યાં તેડાવી લીધા હતા અને જોગીદાસના પુત્રી કમરીબાઈનાં લગ્ન ભાવનગર મહારાજાએ ડેડાણનાં કોટીલામાં કરાવ્યા અને એક લાખનો દાયજો આપ્યો હતો. વિજયસિંહજીએ મેરામ ખુમાણનાં મર્મ વેણથી હાદા ખુમાણનું કુંડલા જઈને કારજ પણ કર્યું હતું.

વિજયસિંહજીએ કેપ્ટન બાર્નવેલને પોતાની સફળતાની જાણ કરી તેમજ દુશ્મનને સહાય કરવાના જેતપુરનાં વાળાઓનાં વર્તનની જાણ કરી આથી કેપ્ટન બાર્નવેલે તરત જ મૂળુવાળા અને બીજા જેતપુરનાં ભાગદારોને હાજર થવા ફરમાન મોકલ્યું અને તેઓની અટકાયત કરી. જેતપુરની જાગીર ઉપર જમી મૂકી ત્યાં ૫૦૦ સૈનિકો સાથે સેવકરામ દેસાઈની નિમણૂક કરી અને પોલીટીકલ એજન્ટે જેતપુર વાળા ગરાસદારોને ખૂબ ધમકાવ્યા. આથી જેતપુરનાં વાળાઓએ પોલીટીકલ એજન્ટે બાર્નવેલને ખુમાણ બહારવટિયાને પકડીને સોંપી આપવાની કબૂલાત આપી.

જેતપુરનાં તાલુકદારોએ ખુમાણ બહારવટિયાઓને પછી કેપ્ટન બાર્નવેલ સમક્ષ રજૂ કર્યા અને તેમને રાજકોટ જેલમાં રાખવામાં આવ્યા હતા. ત્યાં જેલમાં જોગીદાસ ખુમાણ, વીરો ખુમાણ, પીઠો ખુમાણ, ભીમ ખુમાણ, લાખો ખુમાણ રહ્યા તેમાં જેલવાસ દરમ્યાન જ વીરા ખુમાણ અને પીઠા ખુમાણનું ત્યાં જ મૃત્યુ થયું. ^{૧૩૦} ત્યારબાદ કાઠિયાવાડનાં નીચેના તાલુકદારોએ જેતપુરનાં વિક્રમસી વાળા, જસદણનાં ચેલા ખાચર, ભડલીનાં ભાણ ખાચર, બગસરાનાં હરસુરવાળા અને ડેડાણનાં દંતાકોટીલા વગેરેની ફેલફીતુર બાબત જામીનગીરી લઈ એવી શરત કરવામાં આવી કે ભાવનગર જઈ ભાવનગરનાં વિજયસિંહજીનું જામીનખત લાવી આપી તેવો જામીનગીરીમાંથી છુટશે. પછી ઈ.સ. ૧૮૨૪માં ઉપરોક્ત કાઠી ગરાસદારો અને બહારવટિયાઓ ભાવનગર ગયા અને સમાધાન અંગે લાંબી ચર્ચા વિચારણા થઈ પણ સમાધાન ન થયું આથી ખુમાણો વધુ ક્રોધે ભરાયા અને તેમને સૌપ્રથમ રાજુલા તેમજ કુંડલા પરગણાઓમાં ધમરોળ મચાવી.

ખુમાણ બહારવટિયાઓએ તે પછી જેસર ભાંગ્યું, જ્યાં યુદ્ધ થયું તેમાં મિતીયાળા પાસે ઘેલા ખુમાણનો પુત્ર ચાંપો ખુમાણ મરાયો. એ પછી ખુમાણોએ ધારૂકા, પીપરાળી, કનાડ, નાગધાણીબા, હળિયાદ વગેરે ભાંગ્યા. પાલિતાણા પાસે

ભાવનગરની ફોજ સાથેની ઝપાઝપીમાં કાથડ ગોવાળિયા દ્વારા ભોજ ખુમાણનો પુત્ર એભલ ખુમાણ મરાયો. આ પછી વિજયસિંહજીએ સમાધાનનો ઈન્કાર કરતા હોવાથી જોગીદાસે પોતે જ ભાવનગર શહેરને લુંટવાની યોજના બનાવી હતી. આ માટે જોગીદાસે ખુમાણે, વાળાઓ અને ઓઘડ અને માત્રા નાજાણીને બોલાવ્યા અને બધાને ભેગા કરીને પાલિતાણા પડાવ નાંખ્યો ત્યારે પાલિતાણાનાં કાંધોજી ગોહિલે તેમને માણસો અને માલસામાનની મદદ કરી. પછી વિજયસિંહ અને બહારવટિયાઓ વચ્ચે શેત્રુંજી નદીને કિનારે યુદ્ધ થયું તેમાં ૨૦ થી ૨૫ કાઠીઓ મરાયા તે પછી ઈ.સ. ૧૮૨૫માં જોગીદાસે હળિયાદ ઉપર હુમલો કર્યો અને ત્યાંના પોલીસ પટેલને માર્યો એ પછી રાજપૂત સૈન્યને હરાવી સિહોરને ધમરોળ્યું આ જ સમયમાં દિહોર પણ ભાંગ્યું.

ખુમાણ બહારવટિયાઓનાં બે બે પેઢીનાં બહારવટાથી વિજયસિંહજી તથા પ્રજા બધા જ કંટાળી ગયા હતા. આથી તેમણે ઈ.સ. ૧૮૭૮માં કાઠી તાલુકદારો દ્વારા જોગીદાસ ખુમાણને સમાધાન માટે કહેણ મોકલાવ્યું કે જે તમે ભાવનગર આવો તો હું તમારી સાથે સમાધાન કરવા તૈયાર છું. આથી કાઠી તાલુકદાર ઈ.સ. ૧૮૨૮માં જોગીદાસ ખુમાણને લઈ ભાવનગર આવ્યા અને દીવાન પરમાણંદદાસનાં સમયમાં આ સમાધાન નક્કી કરવામાં આવ્યું. જે સમાધાનની શરતો ઈ.સ. ૧૮૨૮માં નીચે મુજબની નક્કી કરવામાં આવી હતી. કાઠીઓએ નુકશાનીનાં વળતર રૂપે નીચેના ગામો આપવા પડ્યા. નેસડીમાં અડધો ભાગ, આખું જીરા ગામ, વિજપડીનો ચોથો ભાગ, ભમોદરા મોટાનો ચોથો ભાગ, મિતાણા, આંબરડી, ભમોદરા નાના અને દોલતી ગામનો અડધો ભાગ તથા બાકીનામાંથી ભમોદરા મોટાનો ત્રણ ચતુર્થાંશ ભાગ. તે સમયનાં પોલીટીકલ એજન્ટે આ એગ્રીમેન્ટ મુંબઈ સરકારને સૂચનો માટે મોકલ્યું અને ત્યાં તેને મંજૂરી મળી.

આ ખુમાણોનાં બહારવટા ને હિસાબે ભાવનગર રાજ્યને ખૂબ જ નુકસાન થયું હતું. ભાવનગર રાજ્યનો વ્યાપાર અને ખેતી ભાંગી નાખ્યા હતા. ભાવનગરનાં બંદરેથી કોઈ વહાણો મુંબઈ જઈ શકતા ન હતા. પ્રજાને પણ ખૂબ પરેશાની ભોગવવી પડતી. ખેડૂતો ખેતી કરી શકતા ન હતા પરંતુ એટલું ચોકકસ કે આ બહારવટિયાઓએ ક્યારેય ભાવનગર રાજ્ય સિવાય કાંઈ પણ પ્રજાજનને હેરાન પરેશાન કર્યા ન હતા. ખુમાણ બહારવટિયાઓએ ભાવનગર સામે લગભગ ૪૫ વર્ષ સુધી સંઘર્ષ કરી તેમાં તેમને પણ ખૂબ ખુમારી અને અસંખ્ય બલિદાનો દેવા પડ્યા હતા. જેમાં હાદા ખુમાણ, ઘેલો ખુમાણ, ચાંપો ખુમાણ, માણસુર ખુમાણ, પીઠો ખુમાણ, વીરો ખુમાણ, એભલ ખુમાણ જેવા બહારવટિયાનાં તથા અંગત કુટુંબીજનોનો ભોગ લેવાયો પણ તેમ છતાં આ ખુમાણ બહારવટિયાઓ અને ગોહિલો વચ્ચે જે સંઘર્ષ ચાલ્યો તેમાં એક બીજાએ એક બીજાને ઉજળા કરી પોતાની ખાનદાનીનો પરિચય કરાવ્યો તેને આજે પણ લોકો લોકકથાઓમાં જાળવી રહ્યા છે. ખુમાણોના સમાધાન પછીતો કાઠીઓ અને ભાવનગરને ખૂબ જ સારા સંબંધો બંધાયા હતા અને સાવરકુંડલાની પીઠા ખુમાણ બોર્ડિંગ સ્થાપવામાં પણ મદદ કરી હતી. ભાવસિંહજી બીજા(ઈ.સ. ૧૮૮૬થી ૧૯૧૯) પીઠાખુમાણને (સેલાણા)કાકાસાહેબ કહીને બોલાવતા હતા.

લાખા ગોવાળિયાએ ચોક તથા હાથસાણી ભાંગ્યા અને ત્યાં રંજાડ કરી ત્યારે તળાજના વાળાની દીકરી જેનું મોસાળ હાથસાણીમાં હતું અને તેની સગાઈ ભાવનગર થઈ હતી. હાથસાણી ગામ ભાંગતી વખતે વાળા બહેને લાખા ગોવાળિયાને કહ્યું કે આપણે બન્ને વાળાના સંતાનો છીએ. તેથી તમે મારા ભાઈ ગણાવ, તેથી મારા મામાનું ઘર લુંટતા નહીં નહિતર અમારી આબરૂ જશે. તેથી લાખા ગોવાળિયાએ વાળા બહેનના મામાનું ઘર લુંટ્યું નહીં અને ખુદ તેના મામાના ઘર આડો ઉભો રહી તેના ઘરનું રક્ષણ કરી બહેનનું વચન પાળ્યું. પછી જ્યારે વાળાની કુંવરી પરાણીને ભાવનગર ગયા ત્યારે તેણે લાખા ગોવાળિયાને મહારાજા પાસે બોલાવી તેની પ્રશંસા કરી અને હાથસાણીમાં કરેલી મદદ અને વચન પાળ્યા તેથી ઠાકોર સાહેબે તેને લાખાગુકા અને જુનવદર બે ગામો બક્ષીસ આપ્યા. તેથી ગોવાળિયા અને ભાવનગરને સારા સંબંધો બંધાયા, ત્યારથી ગોવાળિયા ભાવનગરના પક્ષે રહી લડ્યા હતા.

ભાવનગર રાજ્યની ફોજમાં કાઠીઓ પણ હતા. ચિત્તલની લડાઈ અને અન્ય કાઠીઓ સાથેની લડાઈમાં આ ગોવાળિયાઓ ભાવનગરને વફાદાર રહ્યા હતા. તેથી તેમને ભાવનગરની સેવાના બદલામાં લાખાગુકા, જુનવદર, રતનપર, હોળાયા, ધુફિણિયા,

અડધુ ગાળા(સામુગામ) સજેલી, વજેલી અને રાયપર વગેરે ગામો આપ્યા હતા. આ બાબતે કરિયાણાના વીરાભાઈ રામભાઈ ખાયર ઘણી માહિતી ધરાવે છે.

લાઠી ભાયાત હનુભાને લીંબડા ગામનો ગરાસ મળ્યો હતો, તેમણે ઘોબાના પીઠા સાંડસુર નામના એક કાઠીને મારી નાંખ્યો હતો, પછી હનુભા કાઠીને માટે અપશબ્દો વાપરતા તેથી જેઠા ગોવાળિયાએ હનુભાને મારી નાંખ્યા હતા.

માંયા લાખા ગોવાળિયાએ બહુ ચપળ સવાર હતો અને તે પોતાના ભાયાતો સામે ભાવનગરના પક્ષમાં રહી ચિત્તલની લડાઈમાં લડ્યો હતો, તેનું પાત્રીસ વર્ષની ઉંમરે મૃત્યુ થયું હતું. માંયા ગોવાળિયાને ત્રણ દીકરા હતા (૧) કાથડ (૨) મેરામ (૩) લાખો. તેમાં લાખો અને મેરામ પણ ચિત્તલની લડાઈમાં હતા એટલું જ નહીં પણ ગઢડાના જીવાખાયર અને માંયાનો ભાઈ સોમલો પણ ભેગો હતો.^{૧૩૧} એમાના સોમલા અને મેરામ તથા જેઠા ગોવાળિયાના બહાદૂરીના ચારણોએ ઘણા કવિતો બનાવ્યા છે.

પાલીતાણા

પાલીતાણા રાજ્ય એ ગોહિલ રાજવંશનું સિહોરની શાખામાંથી નીકળેલું રાજ્ય હતું. સૌરાષ્ટ્રનાં ગોહિલોનાં મૂળ પુરૂષ સેજકજીનાં જે ત્રણ પુત્રો હતા તેમાના એક શાહજી હતા તેમને માંડવી ચોવીસીની જગીર મળી હતી પછી તેમણે ગારિયાધાર રાજધાની સ્થાપી હતી. પાલીતાણા રાજ્યનાં સોળમાં શાસક પૃથ્વીરાજજી (ઈ.સ. ૧૬૯૭ થી ૧૭૩૪)એ ગોરી બેલમ પાસેથી પાલીતાણા મેળવી તેણે ગારિયાધારમાંથી રાજધાની પાલીતાણા ફેરવી હતી. પાલીતાણા રાજવંશમાં શાહજીથી માંડીને ઈ.સ. ૧૮૪૮ સુધીમાં બહાદૂરસિંહજી સુધીનાં કુલ ૨૫ શાસકો થયા છે. આ પાલીતાણા રાજ્ય સાથે કાઠીઓને વિવિધ પ્રકારનાં સંબંધો રહ્યા છે.

પાલીતાણા રાજ્યનાં ૧૦માં શાસક નોંધાણજી બીજા (ઈ.સ. ૧૫૭૯ થી ૧૬૩૧)થી કાઠીઓની પાલીતાણા રાજ્ય સાથે સંઘર્ષમાં આવવાની શરૂઆત થઈ હતી. જ્યારે પાલીતાણાની રાજધાની ગારિયાધાર હતી ત્યારે નોંધાણજી સાથે લોમા ખુમાણને વેર બંધાયું હતું, પહેલા તો આ બન્ને પાકા મિત્રો હતા પરંતુ તેમાં એક પ્રસંગ બન્યો કે તે બન્નેની મિત્રતા દુશ્મનાવટમાં ફેરવાઈ ગઈ. મારવાડથી ગોહિલોનો દશોદી ગારિયાધાર આવ્યો અને તેણે નોંધાણજીની બિરદાવલી ગાઈ ત્યારે નોંધાણજીએ ખુશ થઈ જે માંગવું હોય તે માંગવા કહ્યું ત્યારે પહેલાએ સવા લાખ પસાવનું દાન માંગ્યું પરંતુ એ દાનમાં હાથીની જરૂર પડે તેમ હતી જ્યારે નોંધાણજી પાસે હાથી ન હતો પણ લોમાખુમાણની પાસે હાથી હતો તેથી નોંધાણજીએ કુમાર અરજાણજીને હાથી લેવા માટે મોકલ્યા પણ લોમા ખુમાણે હાથી આપવાની ના પાડી અને તેનું અપમાન કર્યું. આથી અરજાણજી બળજબરીથી લોમા ખુમાણનો હાથી લઈ આવ્યા તેથી લોમો ખુમાણ મોટી સેના લઈ ગારિયાધાર પર ચડી આવ્યા અને કાઠીઓ અને ગોહિલો વચ્ચે જબરી લડાઈ થઈ જેમાં લોમા ખુમાણનો વિજય થયો.

આ યુદ્ધમાં નોંધાણજીનાં પાંચ દીકરાઓ મૃત્યુ પામ્યા અને નોંધાણજી પણ ઘાયલ થયા અને સિહોરનાં શાસક ધુનાજી ગોહિલનાં આશ્રયે ગયા ત્યારે લોમા ખુમાણનાં લશ્કરે તેનો પીછો પકડ્યો અને લોમા ખુમાણની સાથે લડતા લડતા ધુનાજી પણ મરાયા. આથી નોંધાણજી બીજા ત્યાંથી ભાગીને જવાસાનાં ચૌહાણ ઠાકોરની પુત્રીને પરણી ત્યાં જ રહી ગયા અને યોગ્ય તકની રાહ જોઈ પછી તક મળતા પાછું ગારિયાધાર તેણે લોમા ખુમાણ પાસેથી જીતી લીધું હતું. ત્યાર બાદ લોમા ખુમાણે અવારનવાર ગારિયાધાર લેવા પ્રયત્નો કર્યા પરંતુ તેમાં લોમો ખુમાણ સફળ થયો નહીં.

ઈ.સ. ૧૬૧૯માં લોમા ખુમાણે જે ગારિયાધાર જીતી લીધું હતું તે પાછું નોંધાણજી બીજાએ સિહોરનાં અખેરાજીની મદદથી ગારિયાધાર પાછું પણ મેળવ્યું ત્યારે લોમા ખુમાણ સાથે સમાધાન કરવામાં આવ્યું અને તેમને રાણીગામ આપવામાં આવ્યું હતું.

પાલીતાણા રાજ્યનાં ૧૩માં શાસક સવોજી બીજાને (ઈ.સ. ૧૬૬૫થી ૧૬૭૬) કુંપા ખુમાણે લડાઈમાં ખારા ગામ પાસે મારી નાંખ્યા. વિસામણ ખુમાણનાં પુત્ર માણસુરે આસોદર ઉપર શાસન કર્યું પછી તેનો પુત્ર લુણો અને લુણાનો પુત્ર ઓઢો ખુમાણ વારસદાર બન્યો. ઈ.સ. ૧૭૬૬માં પાલીતાણાનાં ઠાકોર સાહેબ સરતાનજીને(ઈ.સ. ૧૭૩૪થી ૧૭૬૬)

પાલીતાણામાં તેના એક ભાયાત અલુજીએ કપટથી મરાવ્યા અને ગાદી પડાવી લીધી પરંતુ થોડા જ સમય પછી આસોદરનાં ઓઢા ખુમાણે અને દામનગરનાં રતનજી રાજગોરે સરતાનજીનાં ભાઈ ઉનડજીને ફરીથી ગાદીએ બેસાડ્યા તેનો એક દુહો મળે છે.

પાલીતાણાને પાટ ઠાકોર ઉનડ થાપીયા

હરચંદ વાલા હા અલુના કીધા ઓઢિયા^{૧૩૨}

પાલીતાણાનાં ૧૯માં શાસક ઉનડજીએ (ઈ.સ. ૧૭૬૬થી ૧૮૨૦) ભાવનગર રાજ્ય સામે જ્યારે બહારવટે ચડ્યા હતા ત્યારે સિહોર સાથેનાં ૨૦૦ વર્ષ જૂના વેરનો બદલો લેવા માટે તેમણે ખુમાણ બહારવટિયાઓને મદદ કરી હતી.

જ્યારે કાઠીઓ ચિતલની લડાઈમાં હારીને નાસીપાસ થઈ ગયા હતા અને ખુમાણ બહારવટિયાઓ ગિરમાં ભરાયા હતા ત્યારે આ કાઠીઓને સિહોર પર આક્રમણ કરવાની ઈચ્છા હતી ત્યારે ઉનડજીએ ૧૦ હજારનું લશ્કર ભેગું કર્યું હતું તેની મદદ લઈ કાઠીઓ સિહોર કબ્જે કરવાના હતા ત્યારે તેણે શરૂઆતનાં પગલા રૂપે ટાણા અને વરલ ગામ લુંટવાનું નક્કી કર્યું એ પછી ટાણા પાસે બન્ને લશ્કરો ભેગા થઈ ગયા જેમાં એક કાઠી ખુમાણ સરદાર મરાય જતા કાઠીઓ તેનું શબ લેવા માટે અધીરા બન્યા. અહીં કાઠીઓની ભૂલ એ થઈ કે કાઠીઓ મૃત્યુ પામેલા સરદારનું શબ લેવા માટે ચાલુ લડાઈએ ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતર્યા અને શબ લેવાની તજવીજમાં પડ્યા આ ભૂલનો લાભ ગોહિલ લશ્કરનાં સરદાર રાયમલજીએ લીધો અને પોતાના બધા દળ સહિત હુમલો કરી કાઠીઓને વિખેરી નાંખ્યા આથી પાલીતાણાનું લશ્કર પણ તેમના સરદારની ગેરહાજરીને લીધે તથા કાઠીઓની આવી ભૂલને હિસાબે ડરી જઈ નાસી ગયું. આ ઘટના ઈ.સ. ૧૭૮૪માં બની હતી.^{૧૩૩}

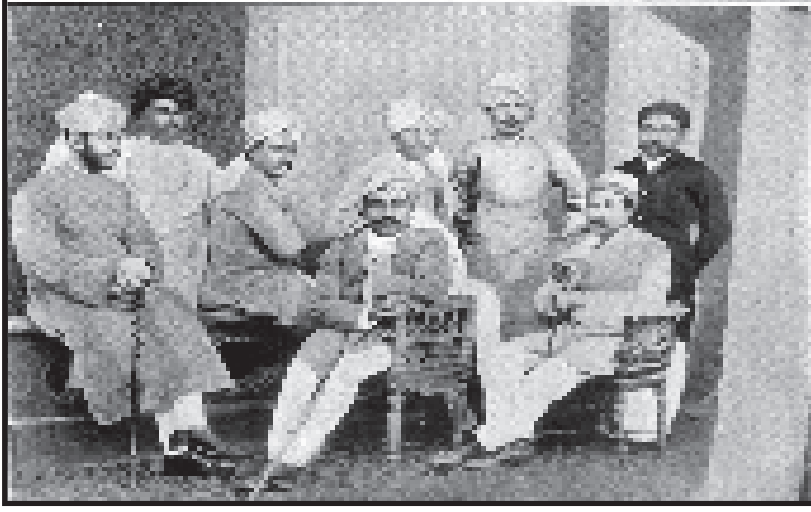
આથી મૂળ ખુમાણ અને હાદા ખુમાણ પોતાની ભૂલનાં હિસાબે જીતેલી બાજી હારીને પાછા ગિરમાં ભાગી ગયા ત્યાં રસ્તામાં મૂળ ખુમાણનું પણ અવસાન થતા તેની રહીસહી આશા પણ થોડો સમય રાખમાં દટાય ગઈ. ઉનડજીને તેમના ભાયાતો એવા વનાણીઓ ઉનડજીની વિરૂદ્ધ વખતસિંહજીને મદદ કરતા હતા તેથી ઉનડજીએ તેઓને સબક શીખવવા કાઠીઓને ઉશ્કેર્યા અને વનાણીઓનાં ગામમાં ત્રાસ ફેલાવ્યો, ત્યારે વનાણીઓએ કાઠી વિરૂદ્ધ વખતસિંહજીને ફરિયાદ કરી અને તેમને મદદ કરવાની વિનંતી કરી આથી ભાવનગરનાં લશ્કરે આંબલા, જંથરી, બજુક વગેરે ગામોમાંથી કાઠીઓને હાંકી કાઢ્યા.^{૧૩૪}

પાલીતાણાનાં ૨૦માં શાસક કાંધોજી જથાનાં (ઈ.સ. ૧૮૨૦થી ૧૮૪૦)સમયમાં જોગીદાસે ભાવનગર લુંટવાની યોજના વિચારી હતી. આ હેતુ તેમણે તમામ ખુમાણો અને વાળાઓને એકત્રીત કર્યા. હાલરિયાનાં ઓઘડ અને માત્રા નાજાણી તથા બીજા જે જૂનાગઢ સામે હતા તેમને પણ બોલાવ્યા. આ બધાને ભેગા કરી પાલીતાણા પડાવ નાંખ્યો. પાલીતાણાના કાંધોજી ગોહિલે માણસો અને માલસામાનની મદદ કરી અને ભાવનગર અને કાઠીઓ વચ્ચે જે લડાઈ થઈ તેમાં ૨૦ થી ૨૫ કાઠીઓ મરાયા.

મોણપુરનાં સાદુળ ખસિયાએ અને ચરખાનાં ચાંપરાજવાળાએ શેત્રુંજય ડુંગર ઉપરનાં મંદિરો લુંટ્યા હતા ત્યારે પાલીતાણાના ૨૦માં શાસક કાંધોજી જથા ડઘાઈ ગયા હતા. થાણા દેવળી દરબારશ્રી લક્ષ્મણવાળાને પાલીતાણાનાં ૨૩માં શાસક સૂરસિંહજી સાથે ખૂબ સારા સંબંધો હતા અને તેઓ અવારનવાર પાલીતાણા જાય ત્યારે એકાદ બે માસ સુધી ત્યાં રોકાતા હતા. પાલીતાણા રાજ્યનાં દરેક શુભપ્રસંગોએ થાણા દેવળી રાજ્ય કિમંતી પોશાક ભેટ મોકલતું હતું જ્યારે સુરસિંહજી અવસાન પામ્યા ત્યારે પોતાની જીંદગીનાં સાચા મિત્ર ગુમાવતા લક્ષ્મણવાળાએ ઘણો જ શોક કરી તે દિવસથી કિન્નારી વાળી પાઘડી બાંધવાનું બંધ કરી જીવ્યા ત્યાં સુધી સફેદ પાઘડી જ બાંધી હતી. આવી તે બન્ને વચ્ચેની મિત્રતા અને રખાવટ હતી. જસદણનાં આલા ખાયર પહેલા અને બીજાને પણ પાલીતાણા રાજ્ય સાથે સારા સંબંધો હતા. આલા ખાયર બીજાના લગ્નપ્રસંગ અને રાજ્યારોહણ વખતે ઠા. બહાદૂરસિંહજી જસદણ હાજર રહ્યા હતા.

લાઠી

સેજકજી ગોહીલના બીજા પુત્ર સારંગજીએ અર્થીલા (લાઠી) રાજ્યની સ્થાપના કરી હતી. લાઠી પણ ગોહીલોનું એક

લાઠી ઠાકોર સાહેબ સુરસિંહજી (કલાપી) અને હડાળા વાજસુરવાળા, વડિયા બાવાવાળા

અગત્યનું નાનું એવું રાજ્ય હતું. સારંગજીથી માંડી ઈ.સ.૧૮૪૭ સુધીમાં પ્રહલાદસિંહજી સુધીના ૨૯ રાજવીઓ ગાદીએ આવ્યા હતા.

લાઠીના ૨૧માં શાસક લાખાજી ત્રીજાએ ભાવનગરના વખતસિંહજીના સમકાલીન હતા, ત્યારે લાઠી આસપાસ કાઠીઓનું જોર હતું અને કહેવાતું કે “કોરેમોરે કાઠી અને વચમા આવ્યું લાઠી”^{૧૩૫} વળી કાઠીઓથી લાખાજી પણ ડરતા હતા. તેથી તેઓએ તેઓથી બચવા અને લાઠીની આબાદી વધારવા ચિત્તલની લડાઈમાં ભાગ લીધો હતો અને ચાવંડ અને બાબરાના કાઠીઓને હરાવ્યા હતા.

જેતપુર, જસદણના કાઠીઓ લાઠીનો પ્રદેશ વારંવાર આક્રમણ કરી લઈ લેવા માંગતા હતા આથી લાખાજી ત્રીજાએ વખતસિંહજીની મદદ માંગી અને તેઓ લશ્કર લઈ તેઓની મદદે આવ્યા અને કાઠીઓને ત્યાંથી કાઠી લાઠીને પોતાના રક્ષણમાં લીધું.

લાઠીના ઠાકોર લાખોજી ચોથા જસદણના ચેલાખાચરને શેરડી ખાવા લઈ ગયા ત્યારે કાઠી ડાયરાને શેરડી મીઠી લાગતા કોઈએ પૂછ્યું કે આ ખેતરમાં ક્યું ખાતર નાંખો છો ? તે શેરડી આવી મીઠી થાય છે. ત્યારે લાખાજી ચોથાએ કહ્યું કે તમારા વડવાના માથા વાઢીને ખાતર ભર્યું છે એટલે મીઠી થાય છે. આ જવાબ સાંભળી કાઠીઓએ મોઢામાંનો રસ થુકી નાંખ્યો ત્યારે પણ લાખાજીએ તેની ગંભીરતા સમજી નહીં અને ઉલ્ટાના કહે લાઠીમાં બરછી ઘણી મળે છે એક હોય તો બે બાંધજો. આથી કાઠીઓ અને લાઠી વચ્ચે વેર બંધાયું. લાખાજી અને કાઠીઓ વચ્ચે વેર બંધાવાનું બીજું એક કારણ એ હતું કે ચિત્તલની લડાઈમાં પણ લાઠી ગોહીલોના પક્ષે રહી લડ્યું હતું, તેથી પણ કાઠીઓ નારાજ હતા. આ લાખાજીએ લાઠીને કાઠીઓથી સુરક્ષિત રાખ્યું હતું. તેનો ચારણી સાહિત્યમાં પણ ઉલ્લેખ મળે છે. જેમકે,

કાઠી બળ થાક્યા કરી, કટકે ત્રાઠી કેક

(તોય) આગનમ તો ધારી, એક(તારી)લાઠી લાખાણશીયડા

મારૂં માટીવન તણું, બળ દાખવ બળ ફોડય

કાઠી ચારેય કોર(વચ્ચે) લાઠી લાખાણીશીયડા

આ લાખાજી ચોથાએ કાઠીઓ સામે અનેક યુદ્ધો કર્યા હતા.^{૧૩૬} લાઠીના ૨૬માં શાસક તખ્તસિંહજી(ઈ.સ.૧૮૬૩ થી

૧૮૭૯)ના સમયમાં તો સૌરાષ્ટ્રમાં યુદ્ધો સાવ નાબૂદ થઈ ગયા હતા અને કોઈ એકબીજા રાજ્યો ઉપર કોઈપણ પ્રકારના હુમલા કરતા નહીં. તેથી કાઠીઓ અને આ લાઠીના ગોહીલો વચ્ચે સારા સંબંધો ગોઠવાવા લાગ્યા હતા. તખ્તસિંહજીના પુત્ર સુરસિંહજી ત્રીજાએ રાજકોટની રાજકુમાર કોલેજમાં શિક્ષણ લીધું હતું ત્યાં તેમને હડાળા દ.શ્રી. વાજસુરવાળાની મૈત્રી બંધાણી. સુરસિંહજી(કલાપી) હડાળા દ.શ્રી વાજસુરવાળા અને વડિયા દ.શ્રી.બાવાવાળાએ ખાસ મિત્રો હતા. સુરસિંહજી ઘણી બાબતોમાં વાજસુરવાળાની સલાહ લઈને જ અગત્યના નિર્ણયો કરતા હતા. વાજસુરવાળા અને સુરસિંહજીની મિત્રતાની યાદગીરીરૂપ હડાળામાં વ્રજસુરેશ્વર મંદિર બંધાવેલ છે.

૩.૭ ગાયકવાડ સાથેના સંબંધો

વડોદરાનાં ગાયકવાડ રાજવંશની સ્થાપના દામાજી રાવ પહેલાનાં પુત્ર પીલાજી રાવ ગાયકવાડે ઈ.સ. ૧૭૨૧માં કરી હતી. પરંતુ આ પહેલા પણ મરાઠાઓ અને પેશવાના સુબાઓ સૌરાષ્ટ્ર, ગુજરાતમાં અવારનવાર ચડી આવતા હતા ત્યારે મરાઠાઓને સૌરાષ્ટ્રમાં સૌથી વધુ કાઠીઓએ હંફાવ્યા હતા. આથી મરાઠાઓએ જ સૌરાષ્ટ્રને કાઠિયાવાડ નામ આપ્યું.^{૧૩૭} પછીથી ધીરે ધીરે તે અંગ્રેજોએ અને સૌરાષ્ટ્રની આમજનતાએ સ્વીકારી લીધું.

ગુજરાતમાં ચોથ અને સરદેશમુખી ઉઘરાવવા મરાઠા સેનાપતિ ખંડેરાવ દાભાડે અને ગાયકવાડ દામાજી ૧લા સૈન્ય સહિત આવ્યા હતા ત્યારથી જ ગુજરાતમાં મરાઠી સત્તાનાં શ્રી ગણેશ સ્થપાયા પછી તો મોગલ સત્તા નબળી પડતા ઈ.સ. ૧૭૫૭માં ત્રીજા પેશવા બાલાજીનાં ભાઈ રઘુનાથ રાવે અને ગાયકવાડ દામાજીરાવ બીજાનાં સંયુક્ત લશ્કરે અમદાવાદ પણ લઈ લીધું. ગુજરાતનો સંયુક્ત કારભાર ચલાવનાર પેશવા અને ગાયકવાડનાં પ્રતિનિધિઓ અમદાવાદમાં રહેતા હતા. પેશવાનો પ્રતિનિધિ ભદ્રમાં રહેતો અને ગાયકવાડનો પ્રતિનિધિ ગાયકવાડની હવેલી નામે ઓળખાતા મકાનમાં રહેતો હતો પછી તો આગળ જતા ગાયકવાડે વડોદરામાં પોતાની રાજધાની સ્થાપી અને સૌરાષ્ટ્રમાં કાઠી જગીરદારો પાસેથી અમરેલી તાલુકો મેળવ્યો હતો.^{૧૩૮}

ગાયકવાડે આગળ જતા અમરેલી આખો પ્રાંત મેળવી લીધો. અમરેલી પ્રાંતમાં પાંચમહાલ અને ચાર પેટા મહાલ હતા, તેમાં સૌથી અગત્યનાં અમરેલી ઉપરથી પ્રાંતનું નામ રાખવામાં આવ્યું હતું. અમરેલી, ધારી, દામનગર, ખાંભા, કોડીનાર વગેરે ગાયકવાડનાં તાબામાં હતા.

ઈ.સ. ૧૭૨૩માં દામાજીરાવ ગાયકવાડ જ્યારે કાઠિયાવાડમાં આવ્યા ત્યારે અમરેલી ત્રણ જાતનાં લોકોનાં હાથમાં હતું. (૧) જેબલિયા કાઠીઓ (૨) સૈયદો (૩) જૂનાગઢનો ફોજદાર. આ સમયે દામાજીરાવે ત્રણે પાસેથી ખંડાણી ઉઘરાવી ત્યારે સૈયદોને કાઠીઓ ખૂબ હેરાન કરતા હતા આથી સૈયદો જમાબંધી ભરવા અશક્ત હતા તેથી સૈયદોએ પોતાનો ત્રીજો હિસ્સો ગાયકવાડને સોંપી રક્ષિત થઈ ગયા પરંતુ તે પછી ગાયકવાડે કોઈને કોઈ બહાના હેઠળ સૈયદોની તથા કાઠીઓની જમીન પોતાના હસ્તક લઈ લીધી હતી. ગાયકવાડે અમરેલી પ્રાંત મેળવવા માટે બે ત્રણ રીતો અપનાવી હતી. અમરેલી પ્રાંતનાં આર્થિક રીતે નબળા કાઠી ગરાસદારો જમાબંધી આપી શકતા નહીં ત્યારે તેઓની પાસેથી જમાબંધીનાં બદલામાં જમીનો લઈ લેતા હતા.

કાઠીઓમાં ભાઈએ ભાગનો રિવાજ હોવાથી તેના ગરાસો ખૂબ જ નાના ભાગમાં વહેંચાઈને તેની આર્થિક સ્થિતિ ખૂબ જ પાંગળી બની ગઈ હતી. વળી ત્યારે દર બે પાંચ વર્ષે દુષ્કાળો પડતા ત્યારે કાઠી ગરાસિયાઓ પોતાના ગામોનો મોટો ભાગ મોટા રાજ્યોને આપી દેવાની ફરજ પડતી. આવા સમયે ગાયકવાડનાં પ્રતિનિધિ વિઠલરાવ દીવાનજીએ ઈ.સ. ૧૮૧૩માં મોટો દુષ્કાળ પડતા એ અરસામાં ચાંચઈ, કંટાળા અને ખડાધાર સુધીનો કાઠીઓનો પ્રદેશ મેળવી અમરેલીમાં ભેળવી દીધો હતો.

ખીજડીયા મૂળ કાઠીઓનું ગામ હતું. વિઠલરાવ દીવાનનાં સમયમાં તે રાતડકા ખાચરનાં તાબામાં હતું, તેણે ગાયકવાડ સરકારને લખી આપ્યું હતું.

શિયાનગરનું જૂનું નામ મલોંદ હતું તે ભાવનગર તથા ગઢડાનાં ખાચર કાઠીઓનાં તાબાનું હતું જ્યારે ભાવનગર કાઠીઓનો

હિસ્સો પડાવી લેવા માંડ્યું ત્યારે કાઠીઓએ ઈ.સ. ૧૮૦૪માં પોતાના હિસ્સામાનો પોણો ભાગ ગાયકવાડ સરકારને લખી આપ્યો ત્યારે સયાજીરાવ ગાયકવાડે મલોંદનું નામ બદલી શિયાનગર પાડ્યું.

ધારીનો કિલ્લો શરૂઆતમાં સરસિયા ઠેબાણીવાળાઓનાં કબ્જામાં હતો તેમણે એ કિલ્લો વાંકીયા તાલુકાનાં રાણીગવાળાને ગીરો આપ્યો હતો પણ એ જ્યારે બહારવટું કરતા થયા ત્યારે ગાયકવાડ સરકારે ધારી તાલુકો પોતાના કબ્જામાં લઈ લીધો. ઈ.સ. ૧૮૦૬-૦૭માં સરસિયાનાં આલગધાનાણીએ ગાયકવાડ સરકારની પોતાની ૧૩ ગામની જાગીર લખી આપી. ઈ.સ. ૧૮૧૧-૧૨માં ચાંચઈનાં આલગધાનાણી કાઠીઓએ દલખાણીયા પરગણાનો બધો જ ગરાસ ગાયકવાડ સરકારને આપી દીધો. ધાતરવડ પરગણાના આલગ ધાનાણી કાઠીઓએ ગાયકવાડને ૭૮ ગામો ઈ.સ. ૧૮૧૧-૧૨માં આપી દીધા આથી અમરેલી પ્રાંતમા સરસિયા, ચાંચઈ અને ધાતરવડ ભળી ગયા. જેતપુર તાલુકાનાં નવ ગામ ઉપર અમરેલીનાં જેતપુરનાં થોવીસ ગામની ચોથ ઉપર હક હતો.

ચલાળા તથા તેના તાબાના ૬ ગામ જે વાળા કાઠીઓએ નવાનગરના જામને ત્યાં ગીરો મૂક્યા હતા તેનો ગીરોહકક ઈ.સ. ૧૮૧૨માં વિઠલરાવ દેવાજીએ જામ પાસેથી વેચાતો લઈ ગાયકવાડમાં ભેળવી દીધા. આનંદરાવ ગાયકવાડને (ઈ.સ. ૧૮૦૦થી ૧૮૧૮) વરસડાના વાળા જસાના વાળા વિસામણનાં સંતાનોએ વરસડાની પાટી અઘાટ વેચી દીધી તેને પેટે ગાયકવાડે તેમને જીવાઈમાં ૨૪ સાંતીની જમીન તથા વાડીના કોસ ૨૨ આપ્યા હતા. સો કોરી તેમને હર સાલ લુગડાની ઉઘડી કરાર કરાવી આપ્યો હતો. આ કરાર સંવત ૧૮૬૮ અષાઢ વદ-૭નાં રોજ થયો હતો.^{૧૩૯}

વિઠલરાવ દેવાજીએ બાબરામાં કાઠીઓ અને બીજાઓ પાસેથી ગામો લખાવી લઈ પ્રદેશ વધાર્યો અને તેમાંથી ૨૬ ગામનો દામનગર મહાલ બનાવ્યો હતો.^{૧૪૦} ઈ.સ. ૧૮૦૪માં ગાયકવાડની મરાઠી સેનાએ જેતપુર ઉપર ચડાઈ કરી હતી અને તેની પાસેથી ખંડાણી વસુલી હતી.

મલ્હારરાવ ગાયકવાડે માત્રાવાળા નાજાણી પાસેથી ધારીનો કિલ્લો તા. ૩૦-૭-૧૮૦૩નાં રોજ મેળવ્યો હતો. માત્રાવાળાની પાસે એક તોપ પણ હતી એ પણ તેમણે મલ્હારાવને આપી દીધી હતી. વળી આ રીસાઈને આવેલા મલ્હારરાવ પાસે ધારીમાં ચારથી પાંચ હજાર માણસો પણ હતા.^{૧૪૧}

ઈ.સ. ૧૭૯૮ પછી અમદાવાદ, કડી, મેવાસા, કોળી વગેરેનાં હંગામાના લીધે કાઠિયાવાડની જમ્મે ૬ વર્ષથી ચડી ગઈ હતી તે ઠેકઠેકાણે તોપો માંડીને વસુલ થાય તેમ હતું. આવા સમયે મલ્હારરાવે નડિયાદથી ભાગી લશ્કરને ભેગું કરી કાઠિયાવાડમાં આવી માત્રા નાજાણીને પક્ષમાં લઈ બંડ મચાવ્યું. ત્યારે વિઠલરાવ દેવાજીને તથા ગૌરીદાસને જવા માટે બાબાજીએ હુકમ કર્યો. વિઠલરાવ દેવાજીએ ઘેરી લઈ પુંઠ પકડી સાવરકુંડલા પાસે મલ્હારરાવને હરાવ્યો આ પછી મલ્હારરાવે તેની સાથે લડવાનું નકકી કર્યું અને શેત્રુંજી ડુંગરમાં વિઠલરાવ દેવાજી, ગૌરીદાસ અને મલ્હારરાવ અને કાઠીઓ વચ્ચે યુદ્ધ થયું. ત્યારે મલ્હારરાવ પાલખીમાં બેસી ભાગતો હતો ત્યાં તેને ઘેરી લીધો. મલ્હારરાવ અને માત્રો નાજાણી બન્ને ભાગ્યા હતા આમ આ લડાઈમાં મલ્હારરાવને કાઠીઓએ ટેકો આપ્યો હતો.^{૧૪૨}

કાઠીઓને મરાઠાઓ ખૂબ જ હેરાન પરેશાન શરૂઆતમાં તો કર્યા પરંતુ તે પછી છે ક ઈ.સ. ૧૮૪૦ સુધી કાઠીઓ ગાયકવાડ સરકારને હેરાન પરેશાન કરી રહ્યા હતા. જ્યારે કાઠિયાવાડમાં ગાયકવાડી ફોજ આવી ન હતી ત્યારે કાઠીઓ ખૂબ જ જોરમાં હતા અને મરાઠાઓને ખદેડવા ખૂબ ઉત્સાહમાં પણ હતા ત્યારે ખોખરદડ ગામ આગળ કાઠીઓએ ગાયકવાડનાં અધિકારી ત્રિકમદાસને લુંટી લીધો હતા.

બગસરાનાં તાલુકદાર હરસુરવાળા (ઈ.સ. ૧૭૬૦થી ૧૮૧૦) ધારીનાં ઓઘડવાળા નાજાણીનાં જમીન થયા હતા.^{૧૪૩} પરંતુ ઓઘડવાળા છુટીને હાજર ન થયા અને બહારવટે ચડતા અમરેલીનાં સુબા વિઠલરાવ દેવાજીએ જમીન હરસુરવાળાને જેલમાં પુર્યા ત્યારે હરસુરવાળાએ ચલાળાનાં દાનમહારાજને હૃદયપૂર્વક આરદા કરતા તેમના પગમાં પહેરાવેલી બેડીઓ તુટી ગઈ ત્યારે વિઠલરાવ દેવાજીને આ પ્રસંગમાં જેલમાં કંઈક ગરબડ થયાની શંકા પડી કાંઈ આવી રીતે ચમત્કારીક રીતે કોઈની બેડીઓ તુટી ન જાય. પરંતુ જ્યારે તેણે ખુદ હરસુરવાળાને પૂછીને ચલાળાનાં સંત દાનમહારાજની વાત જાણી પોતે એ આપા

દાનાની પરીક્ષા કરવા માટે તૈયાર થઈ ગયા. પછી વિઠલરાવ દેવાજીએ બ્રાહ્મણનો વેશ લઈ ચલાળા જવાનું નકકી કર્યું અને મનમાં સંકલ્પ કર્યો કે આપા દાના મને ઓળખી ગયા અને મારા મનમાં જે પરગણા લેવાની ઈચ્છા છે તે પાર પડે તો તે સાચા સંત. તે બરાબર મકરસંક્રાંતિને દિવસે ચલાળા ગયો ત્યારે આપા દાના ગરીબોને અનાજ આપતા હતા ત્યારે વિઠલરાવ પણ તે લાઈનમાં ઉભો રહી ગયો અને જેવો તેનો વારો આવ્યો કે તરત જ આપા દાના તેને ઓળખી ગયા અને કહ્યું કે લે આ પાંચ ખોબા જર.^{૧૪૪} કોડીનારથી દ્વારકાની જર ઠાકર તને, તારા રાજને આપે છે પછી વિઠલરાવે પાંચ મહાલ જીત્યા એ પાંચ ખોબા જરએ અમરેલી પ્રાંતમાં પાંચ મહાલ બન્યા એવી લોક માન્યતા છે. આથી વિઠલરાવને આપા દાના ઉપર શ્રદ્ધા બેસી ગઈ અને તેણે જગ્યાને પાંચ ગામ આપ્યા પણ આપા દાનાએ તે ન સ્વીકારતા પછી સોનારીયા ગામમાં છ વિઘા જમીન આપી અને કપાસ ઉપર એક માણે એક આનાનો જગ્યાને લાગો બાંધી આપ્યો.^{૧૪૫}

ભડલીનાં સરવૈયાઓ પાસેથી હાથી ખાચરે ભડલી મેળવ્યું હતું. તે હાથી ખાચરનાં વંશજ ભાણ ખાચર ભડલીનાં પ્રખ્યાત, હિંમતવાન અને શૂરવીર શાસક હતા જ્યારે કાઠિયાવાડમાં બાબાજી આપાજી રાવ કાઠિયાવાડમાં ખંડાણીઉઘરાવવા ફરી રહ્યા હતા ત્યારે તેની સાથે એક બકરી પણ રાખવામાં આવી હતી. જે બકરીને રાજવી અને તાલુકદારો કંઈકને કંઈકને આભૂષણ ચડાવતા હતા. પરંતુ જ્યારે બાબાજી ભડલી આવ્યા ત્યારે ભાણ ખાચરે બકરીને નજરાણુ ચડાવવાને બદલે એ બકરીને કાપીને તેનું માંસ રાંધીને ખુદ બાબાજી રાવ અને પોતે ખાધું. આ પ્રસંગને યાદરાખતો લોકજીભે હજુ એક દુહો સાંભળવા મળે છે.

બાબા તારી બકરી કોઈ ન જાલે કાન

ખરીયું સોતી ખાઈ ગયો, ભડલીવાળો ભાણ^{૧૪૬}

આ ભાણ ખાચર મોકાણી શાખાનાં ખાચર હતા અને ઈ.સ. ૧૮૩૮માં મૃત્યુ પામ્યા હતા.^{૧૪૭}

જસદણનાં ચોથા શાસક ચેલા ખાચર (ઈ.સ. ૧૮૦૮થી ૧૮૫૧)નાં શાસન દરમ્યાન ગાયકવાડી સુબાએ કોઈપણ દેખીતા કારણ વગર જસદણ રાજ્ય ઉપર જમી મૂકી હતી, ત્યારે ચેલા ખાચરે પાળિયાદનાં સંત વિસામણ બાપુ પાસે જઈ એ જમી ઉઠાવવા વિનંતી કરી ત્યારે આપા વિસામણનાં આશીર્વાદથી ત્રણ દિવસમાં ગાયકવાડી જમી ઉઠી ગઈ હતી એવી સંત કથા છે.^{૧૪૮} પછીતો ગાયકવાડ સરકારને ખાત્રી થઈ હતી કે ચેલા ખાચર નિદોષ છે અને પછી સુબાએ જમી માટે દિલગીરી પણ વ્યક્ત કરી હતી.

વડોદરાનાં ગાયકવાડ સયાજીરાવ પ્રથમે કુંડલા (જી.અમરેલી)ને ઘેરો ઘાલીને ત્યાંના ઠાકોર પાસેથી રૂપિયા ૭૫ હજારનો દંડ લીધો હતો.

ખભાંતનો બીજો નવાબ મુક્તીયારખાન નુરુદીન મહમદખાન ઉર્ફે મોમીનખાન બીજો હતો જેને ફતેહસિંહ રાવ ગાયકવાડે કહ્યું કે કાઠીઓનાં સાબરમતી પૂર્વે તરફથી આવતા હુમલાઓ અટકાવો. આ કાર્યનાં બદલામાં મોમીન ખાન બીજાને ૮ હજારની આવકનાં ૬ ગામ મળ્યા. જ્યારે મોમીનખાનને કાઠીઓ સાથે સારા સંબંધો હતા આથી તેણે કાઠીઓને એ વિસ્તારમાં આવતા અટકાવ્યા પરંતુ કાઠીઓને ખબર પડી કે આ મોમીનખાન તો મરાઠાઓ સાથે પણ સારા સંબંધો રાખે છે અને આપણી લુંટનાં ભોગે તેણે છગામ મેળવી લીધા છે. આથી કાઠીઓએ મોમીનખાન સાથેના સંબંધો ફેરવી નાંખ્યા અને પછી કાઠીઓ મોમીનખાનનાં ખંભાતનાં ગામડાઓ પણ ધમરોળવા માંડ્યા.^{૧૪૯}

ગાયકવાડનાં માણસ ત્રિકમદાસને કાઠીઓએ ઈ.સ. ૧૭૯૮માં લુંટ્યો હતો તેનું વળતર પંચાળની ચુકવાણી વખતે ગૌરીદાસને અપાવ્યું હતું. આ ગૌરીદાસે ભીમોરાનાં નાજા ખાચરને ભીમોરાની લડાઈમાં હંફાવ્યા હતા અને આ લડાઈમાં ગૌરીદાસે જ નાજા ખાચરને મારીનાંખ્યા અને પછી ગૌરી દાસ પાછો અમરેલી આવી ગયો.

આ ગૌરીદાસે કાઠીઓ ઉપર ખૂબ ચડાઈ કરી અનેક દગાઓ મીટાવ્યા હતા. ઈ.સ. ૧૮૦૭માં બીલખા પાસે આવેલા ઉમરાળાનાં ગરાસિયાનો ઉજ્જવડ ટીંબો વિંછાવડ નામે હતો તે ટીંબો ગૌરીદાસને વંશ પરંપરાગત અઘાટ માંડી અપાવ્યો હતો. પછી તે ગૌરીદાસે ઈ.સ. ૧૮૦૮માં વસાવીને આબાદ કર્યું.

બાવાવાળો, મેરામ ગોવાળિયો અને જેસલ મેર એ ત્રાણેય ભેગા થઈ ગિરનાં ડુંગરમાં ભરાઈ રહેતા અને આસપાસનાં ગામમાં રંજીત કરતા હતા ત્યારે તેઓએ એકવાર ગૌરીદાસનું વિંછાવડ લુંટ્યું, આથી આ ત્રાણેયને પકડવા માટે માણેકલાલ અને ગોવિંદરાવજી બીલખા આવ્યા હતા પછી તેણે ગૌરીદાસને બોલાવી કાઠીઓ ઉપર ચડાઈ કરી હતી.

કાઠી ઓઘડ માત્રા નાજાણી પાણ અમરેલી પંથકમાં પંકાઈ ગયેલો કાઠી ગરાસદાર હતો અને તેણે આસપાસમાં સારી એવી ધાક બેસાડી હતી, તેના તોફાનોને ઈ.સ. ૧૮૦૯માં ગૌરીદાસે દાબી દીધા.^{૧૫૦}

ઈ.સ. ૧૮૭૭નો ખાલસા ગિરાસધારો

જ્યારે વોકર સેટલમેન્ટ અસ્તિત્વમાં આવ્યું ત્યારથી જ સૌરાષ્ટ્રમાં લડાઈઓ ઉપર સંપૂર્ણપણે પ્રતિબંધ આવી ગયો આથી મોટા મોટા રજવાડાઓની રાજ્ય વિસ્તાર કરવાની મહત્વાકાંક્ષા ઉપર લગામ આવી ગઈ અને નાના નાના તાલુકદારો અને મૂળ ગરાસિયાઓ સુરક્ષિતપણાનો અનુભવ કરવા માંડ્યા. આવા સમયે બુદ્ધિશાળી સયાજીરાવ ત્રીજાએ કાઠીઓ ઉપર અંકુશ મુકવા અને તેના બચેલા ગરાસને જમ કરવા માટે ઈ.સ. ૧૮૭૭નો ધારો ઘડ્યો. બાકી સીધી રીતે તો હવે કોઈ મોટો રાજા નાના રાજાની જગીર પડાવી શકતો નહીં.

આ સમયે અમરેલી પ્રાંતનાં કાઠી મૂળ ગરાસિયાઓ હતા. તેઓ આર્થિક રીતે ખૂબ જ ઘસાઈ ગયા હતા. વળી ભાઈએ ભાગનો રિવાજ હોવાથી તેના ગરાસો ટુંકા અને નાના બની ગયા હતા. વળી કાઠીઓ સ્વભાવે પાણ બદલાયા ન હતા. વ્યસનો પાણ ઘર કરી ગયા હતા આવા સમયે આ કાયદો અસ્તિત્વમાં આવ્યો તે કાઠીઓને માટે કાળા કાયદા રૂપ સાબીત થયો અને અસંખ્ય કાઠીગરાસદારો જમીન જગીર વિનાના થઈ ગયા અને અનેકતો આ કાયદાથી દુભાઈને બહારવટે ચડ્યા અને અનેક નિદોષલોકોને આ રાજકીય કાવાદાવાનો ભોગ બનવું પડ્યું.

આ કાયદો ૩૧ ઓગસ્ટ ૧૮૭૭નાં રોજ હજુર કચેરીનાં વડોદરા નં-૧નાં સરકયુલરથી જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો.^{૧૫૧} આ કાયદામાં એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી કે આ રાજ્યોનાં મહાલોમાં જેમા ગરાસિયા લોકોને ગરાસની જમીન મળતી હશે અગર રોકડ ગરાસ મળતો હશે તે લોકોએ રાજ્ય વિરુદ્ધ કોઈપણ જાતનાં સામાન્ય કે ભયંકર ગુન્હાઓ જાતે કરવા નહીં તેમજ તેવા કૃત્યમાં સામેલ થઈ કરાવવા નહીં એ તેઓની ફરજ છે છતાં આ ફરજ લક્ષમાં નહીં રાખતા જે ગરાસિયાઓ ગુન્હામાં ગુન્હેગાર જાણાશે તો તેઓને યોગ્ય શિક્ષા થશે એ સિવાય તેઓનો ગરાસ ખાલસા કરવા અગર થોડી મુદત અટકાયતમાં રાખવા સરકાર મુખત્યાર છે.^{૧૫૨}

આ કાયદા દ્વારા વડોદરા રાજ્યે અમરેલી પ્રાંતનાં મૂળ ગરાસિયાની ઉપર આ કાયદાનો કડક અને મનસ્વી રીતે અમલ કરી સતમાણી શરૂ કરી હતી.

આ કાયદા હેઠળ નીચે મુજબનાં મૂળ ગરાસિયાઓનાં ગરાસો ખાલસા કરવામાં આવ્યા હતા. મોટા માચીયાળાનાં રાવતભાઈ જસાભાઈને ગરમલીમાં ધાડ પાડી ખૂન કરવા બદલ જન્મટીપની સજા થઈ હતી, ત્યારે તેનો તા. ૮-૧૨-૧૮૯૬નાં રોજ ગરાસ ગાયકવાડે ખાલસા કર્યો હતો.^{૧૫૩} લાલાવદરનાં માણસીભાઈ સાદુળભાઈ વાળા અને વાળા લાલાભાઈ ખોડાભાઈનો ગરાસ જમ કરવામાં આવ્યો હતો. ખંભાણીયાનાં દાદાભાઈ મૂળુભાઈનો ગરાસ ખાલસા કર્યો હતો તેને કોઈ જીવાઈ પાણ મળતી ન હતી. એ જ ગામનાં એભલભાઈ મૂળુભાઈ વાળા તથા વાળા આલેગભાઈ રામભાઈનો પાણ ગરાસ ખાલસા કરવામાં આવ્યો હતો. તેને પાણ કોઈ જીવાઈ મળતી ન હતી. ધાધલ વાઘા જસા અને વાળા બાવાભાઈ સાતાભાઈનું કેરીયાચાડનો ગરાસ ખાલસા કરવામાં આવ્યો હતો તેઓએ ગાયકવાડ ઉપર અરજ કરતા તેમના લાભમાં તા. ૨૯-૮-૧૯૦૩માં જજમેન્ટે આવ્યું અને ગરાસ પાછો સોંપાયો હતો.^{૧૫૪} વાંકીયાનાં વાળા ગાંગાભાઈ હરસુરભાઈનો ૨૦૦ વિધાનો ગરાસ એક વર્ષની સજા બદલ ખાલસા કરવામાં આવ્યો હતો તેમને કોઈ જીવાઈ મળતી ન હતી. આ જ ગામનાં વાળા દેસાભાઈ ગોરખાભાઈને ૩ જ માસની સજા થતાં તેમની ૨૩૨ વિધા જમીન ખાલસા કરવામાં આવી હતી.

સરસિયાનાં વાળા આલેગભાઈ નાગભાઈની ૫૦૦ વિધા જમીન ખાલસા કરવામાં આવી હતી. બીજા એજ ગામનાં વાળા જેતમલભાઈ દાનાભાઈની ૨૫૦ વિધા જમીન ખાલસા કરવામાં આવી હતી. એ જ ગામનાં વાળા હાથીયાભાઈ

ભોકાભાઈની ૫૦૦ વિધા જમીન ખાલસા કરવામાં આવી હતી. એ જ ગામનાં વાળા જેતમલભાઈ ઓઘડભાઈની ૧૭૫ વિધા જમીન ખાલસા કરવામાં આવી હતી. એ જ ગામનાં વાળા લખમાણભાઈ ભાયાભાઈની ૫૦૦ વિધા જમીન ખાલસા કરવામાં આવી હતી. એ જ ગામનાં વાળા દાદભાઈ દેવાયતભાઈની ૭૦૦ વિધા જમીન ખાલસા કરવામાં આવી હતી. એ જ ગામનાં વાળા દાનાભાઈ નાગભાઈની માત્ર એક માસની સજા બદલ ૩૦૦ વિધા જમીન ખાલસા કરવામાં આવી હતી.

આ સિવાય કુબડા, દિતલા, ખાખભાઈ, થોરડી, વાવડી રામવાળાની, ચકકરગઢ, કેરાળા, આંબરડી, ઈંગોરાળા, મોટામાંડવડા, નાની ધારી અને માળીલા વગેરે વગેરે ગામનાં મૂળ ગરાસિયા કાઠીની ૧૮૭૭નાં કાયદા અન્વયે જમીનો અને ગરાસો ખાલસા કરવામાં આવ્યા હતા. આ કાયદા હેઠળ જ ધારી મહાલમાંથી જ કાઠીઓની ૩૨૬૩ વિધા જેટલી ગાયકવાડે ખાલસા કરી આંચકી લીધી હતી.^{૧૫૫} આ કાયદાનો ભોગ બનીને વાવડીનો રામવાળા કાળુવાળા બહારવટિયો બન્યો.

આમાના ઘણા ખરા મૂળ ગરાસિયાઓએ તો પોતાને થયેલ સજા પાણ ભોગવી લીધી હતી. આમ ગાયકવાડી શાસનમાં કાઠી મૂળ ગરાસિયાએ એક ગુન્હાની બે સજાઓ ભોગવી હતી. જેકે ગાયકવાડ સરકારે આ કાયદાથી નારાજ થઈ જે કોઈને ન્યાય મેળવવો હોય તેને માટે અમરેલી પ્રાંત ગિરાસકોર્ટ જે ઈ.સ. ૧૮૭૫માં સ્થાપી હતી, તેમાં રજૂઆતો કરી શકાતી. તે કોર્ટ ઈ.સ. ૧૮૭૫થી ૧૯૧૦ સુધી ચાલી તેમાં ૪૮ કેસ ચાલ્યા હતા જેમાં અમુકમાં કાઠીઓનાં તરફેણમાં લાભ પાણ થયા હતા પરંતુ કાઠીઓની નબળી સ્થિતિ હોવાથી આવા ખર્ચાળ કેસો લડી શકતા નહીં, ત્યારે તેઓ પોતાના બાપદાદાનો ગરાસ પાછો મેળવવા વધુ ઝનૂની બન્યા. પીપળલગમાં (જી.અમરેલી) ચાંપરાજવાળા પોતાના ગામ ગરાસ માટે છોક વડોદરાની રેસીડેન્સી સુધી લડ્યા હતા.

ઈ.સ. ૧૮૭૭નાં આ કાયદાએ અમરેલી પ્રાંતમાં હાહાકાર બોલાવી દીધો હતો અને જે કાઠીઓ મૂળથી જ ઝનૂની સ્વભાવનાં હતા અને વોકર સેટલમેન્ટ પછીનાં રાજકીય શાંતિનાં યુગને બહુ સમજી શક્યા ન હતા અને નાના મોટા ગુન્હાઓ કરી રહ્યા હતા ત્યારે તેઓનો ઘણો બધો ગરાસ એ કાયદાની હેઠળ ગાયકવાડે ખુંચવી લીધો. ત્યારે કાઠીઓ રાજપુરોહિત ભગવાનજી ભીમજી સાવરકરે પોતાના કાઠી રાજપૂત નામનાં મુખપત્રોમાં અવારનવાર લેખો લખી ગાયકવાડનાં આ કાળા કાયદાની સખત શખ્તોમાં ઝાટકાણી કાઢી અન્ય લોકોની આંખ ઉઘાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. પછી તો ધીરે ધીરે અમરેલી પ્રાંતનાં દરેક કાઠીઓ થોડા થોડા જાગૃત થવા લાગ્યા હતા. આથી વડોદરા રાજ્ય પ્રજા મંડળમાં કાઠીઓ પોતાના પ્રતિનિધિઓને પાણ મોકલવા માંડ્યા અને જે વડોદરા પ્રજામંડળમાં માળીલાનાં ઠારણભાઈ લુણવીરભાઈ વાળા ચુંટાયા હતા. તેના દ્વારા ઉપરોક્ત ગામોનાં ગરાસદારોનાં ખાલસા ગરાસો વિશે રજૂઆતો કરાવી હતી.

જ્યારે વડોદરા રાજ્ય પ્રજા મંડળનું ૧૧મું અધિવેશન તા. ૨૩-૧૦-૧૯૩૩નાં રોજ અમરેલીમાં મળ્યું ત્યારે અમરેલી પ્રાંતનાં કાઠીઓએ તા. ૮-૧૦-૧૯૩૩નાં રોજ એક મીટીંગ ભરી તેની ચર્ચા વિચારણાનાં અંતે ખાલસા ગીરાસધારો રદ કરવા માટેનો ઠરાવ કર્યો હતો અને તે ઠરાવ વકીલ શ્રી રાજરતન હરિલાલ ભાઈએ અને જસદાણ આલા ખાયર બીજા અને હડાળા વાજસુરવાળાએ આ કાયદો રદ કરવા ગાયકવાડને ભલામણો કરી હતી. સાથે સાથે અમરેલીનાં અધિવેશનમાં પાણ આ બાબતે રજૂઆતો કરવામાં આવી હતી.

વડોદરા રાજ્ય પ્રજામંડળનાં ૧૧માં અધિવેશનમાં અમરેલીમાં રજૂઆત કર્યા બાદ કાઠીઓ તા. ૨૧-૧૧-૧૯૩૩નાં રોજ સયાજીરાવ ગાયકવાડને રૂબરૂ મળ્યા અને રજૂઆત કરી કે આ કાયદો હવે જરાય સમયને અનુરૂપ નથી. વળી જો તમે કાઠીઓને સુધારવા જ માંગતા હો તો ઓખામાં વાઘેરો માટે જેવું કુર્ચુ તેવી કેળવણી માટેની કાઠીઓ માટે પાણ વ્યવસ્થા કરો. આ પછી પાણ કાઠીઓએ ૨૩-૨૪-૨૫ માર્ચ ૧૯૩૫નાં રોજ અમરેલી મુકામે ભરાયેલા વડોદરા રાજ્ય પ્રજામંડળનાં ૧૨માં અધિવેશનમાં પાણ રજૂઆતો કરી હતી તે જરીતે તા. ૩૧-૩-૧૯૩૫નાં રોજ અમરેલી મુકામે આવેલા વડોદરાનાં દીવાન કૃષ્ણામાચારીને હડાળા વાજસુરવાળાએ નિદોષ કાઠીઓની ખાલસા જમીનો પાછી અપાવવા અરજ કરી હતી.^{૧૫૬}

અમરેલી પ્રાંતના કાઠી ગરાસિયાઓને ગાયકવાડ સરકારનાં ત્રણ કાયદાઓએ ખૂબ જ હાની પહોંચાડી હતી. (૧) ખાલસા ગીરાસધારો (૨) સંપૂર્ણ અધિકાર સાથેનો વિધવાનો વારસો (૩) ગિરાસ સંરક્ષણ ખાતાનો વેચાણ ધારો.

દ.શ્રી શિવરાજકુમાર ખાયર અને પ્રેમીલારાજે- જસદણ

સંબંધો જાળવ્યા હતા. ઈ.સ. ૧૯૧૧માં હડાળા દ.શ્રી વાજસુરવાળાએ પ્રથમ કાઠી કોન્ફરન્સ અમરેલીમાં બોલાવી તેમાણે પ્રમુખ સ્થાને સયાજીરાવ ગાયકવાડને બોલાવ્યા હતા, તે આવ્યા પાણ ખરા અને કાઠીઓની સ્થિતિ સુધરે તે માટે શુભેચ્છા આપી હતી અને કાઠી જ્ઞાતિમાં કેળવાણી ઉપર ભાર મૂકવા જાણાવ્યું હતું પરંતુ કાઠીનાં વિદ્યાર્થીઓ માટે બોર્ડિંગ બને તે માટે કોઈ સહાય ભાવનગરની જેમ કરી ન હતી.

જ્યારે સયાજીરાવ ગાયકવાડનો ઈ.સ. ૧૯૪૭માં તા. ૮ થી તા. ૧૪ સુધી જન્મોત્સવ ઉજવાયો હતો તેમાં વડીયા, બીલખા, બગસરા, ચાંપરાજપુર, બાબરા, કોટડા પીઠા વગેરે રાજ્યોનાં તાલુકદારો તે ઉત્સવમાં ગયા હતા.^{૧૫૭} બાબરા દ.શ્રી બાવાવાળાને વડોદરા સરકારે રાજસ્થાનનો ઈલકાબ આપ્યો હતો.

બીલખા દ.શ્રી દેવાવાળા ઓઢાવાળા ઈ.સ. ૧૯૪૦માં દ્વારકાની યાત્રાએ ગયા ત્યારે ત્યાં ગાયકવાડનાં રેસ્ટ હાઉસમાં ઉતર્યા ત્યારે ઓખા મંડળનાં નાયબ સુબાએ તરત જ તાર દ્વારા વડોદરા હજુર પોલીટીકલ ઓફીસને પૂછાવ્યું કે આ બીલખા તાલુકદારનું ભાડું લેવું કે કેમ ? ત્યારે હજુર પોલીટીકલ ઓફીસ બરોડાનાં સ્પે.ડ્યુટી ઓફીસરે તા. ૬-૫-૧૯૪૦નાં રોજ જવાબ મોકલ્યો હતો કે તેઓનું ભાડું લેવું નહીં.^{૧૫૮}

રજવાડાનાં રિવાજ મુજબ ગાયકવાડ દરેક કાઠી રજવાડા સાથે લગ્નપ્રસંગે અને મરાણ પ્રસંગે સંબંધો જાળવતા હતા લગ્ન વખતે પોશાક મોકલતા અને અવસાન સમયે શોક સંદેશાઓ મોકલતા હતા. જેમ કે બીલખાનાં કુ.શ્રી મેરામવાળાનાં અવસાન સમયે વડોદરાથી દીવાન વી.ટી. કિખામાચારીએ તા. ૨૪-૧-૧૯૪૪નાં રોજ તાર અને શોક સંદેશો બીલખા

ઈ.સ. ૧૯૩૨માં ગાયકવાડે ગરાસ સંરક્ષણ ધારો ઘડ્યો હતો. હડાળા વાજસુરવાળાની રાહબરી હેઠળ ખાલસાધારા વિરૂધ્ધ સયાજીરાવને ઘણી વિનંતી કરવામાં આવી પાણ તેનું પરિણામ કશું જ આવ્યું ન હતું. કાઠીઓ વ્યવસ્થિત અને મક્કમ ચળવળ ગાયકવાડની સામે આપી શક્યા નહીં.

પરંતુ છેલ્લે તા. ૧૮-૨-૧૯૪૮નાં રોજ પીપળલગનાં ચાંપરાજવાળા, ચાંચઈપાણીયાનાં ભાણવાળા અને ઝરનાં દાદાભાઈ વગેરેનાં બનેલા પ્રતિનિધિમંડળે વડોદરા જઈને આ કાયદો રદ કરવા ઠરાવ કર્યો અને ત્યારે તેમાં એ પાણ જાણાવ્યું કે ખાલસાધારા અન્વયે જે કાઠી મૂળ ગરાસીયાની જમીન ખાલસા કરવામાં આવી હોય તેને જે તે મૂળ ગરાસિયાને પાછી સોંપી દેવી. વારસો સગોત્રીઓને જ આપવો. હાલમાં દીકરીએ વારસો લાગુ કરીને કાઠી ગરાસિયાઓનો ગરાસ ઝુંટવી લેવાનો અમલ કરવામાં આવે છે તે રદ કરવો. આથી તા. ૨૬-૨-૧૯૪૮નાં રોજ આ કાયદો રદ કરવામાં આવ્યો. પરંતુ ત્યાં તો આઝાદીનાં મંગલમય ગીતો અમરેલી પ્રાંતમાં ગવાવા માંડ્યા હતા તેથી તેનો કોઈ અર્થ સર્જો નહીં.

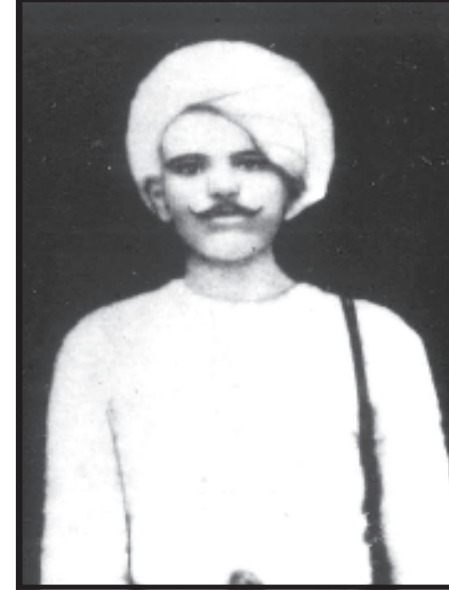
કાઠી સંસ્થાનો સાથેનાં ગાયકવાડનાં સંબંધો

અમરેલી પ્રાંત ગાયકવાડની સત્તા હેઠળ હોવાથી ત્યાંના કાઠી ગરાસદારો સાથેનાં સંબંધો તાણાવ ભર્યા રહ્યા હતા. જ્યારે અન્ય કાઠી સંસ્થાનો સાથે ગાયકવાડ સાથે સારા એવા

મોકલ્યો હતો.^{૧૫૯}

જસદણનાં દ.શ્રી આલા ખાયર બીજાએ પોતાના પાટવી કુમાર શિવરાજકુમારનાં લગ્ન વડોદરાનાં ગાયકવાડનાં કુંવરી સાથે કર્યા હતા ત્યાર બાદ શિવરાજકુમારનાં પાટવી કુમાર અને હાલનાં દ.શ્રી સત્યજીતકુમાર ખાયરનાં લગ્ન એ જ કુંટુંબમાં વડોદરા થયા છે.

રામવાળા કાળાવાળા અને ગાયકવાડ

રામવાળા કાળાવાળા - વાવડી

વડોદરા ગાયકવાડ સરકારે ઈ.સ. ૧૮૭૭નો ગિરાસ ખાલસા ધારો કર્યો અને તે સમયે જ કાઠીઓની સ્થિતિ પાણ તેના ખર્ચાઓ, રીત રિવાજોનાં હિસાબે ખૂબ જ નબળી પડી ગઈ હતી ત્યારે તેમાં વળી આ કાયદો આવ્યો આથી કાઠીઓનાં પક્ષે ખૂબ જ સહન કરવાનું આવ્યું અને એક કાયદા તળે અસંખ્ય કાઠીઓનાં ગરાસ ઝુંટવાઈ ગયા હતા. આથી કાઠી કોમ ઝનૂની તો હતી તેમાં અન્યાયી કાયદો આવતા વધારે ઝનૂની બની હતી અને અમરેલી પંથકનાં દરેક કાઠીઓ ગાયકવાડનાં શાસનની સામે ખૂબ જ નારાજ થયા હતા. આ કાયદાને પરિણામે અને ગાયકવાડની નીતિ અને તેના મુખી પટેલોની જોહુકમી અને મનમાનીને હિસાબે રામવાળા નામનાં બહારવટિયાને જન્મ આપ્યો.

તે આજે રામવાળાની વાવડી કહેવાય છે તે ગામનો વાળાની ધાનાણી શાખાનો કાઠી હતો. તેના પિતાનું નામ કાળા વાળા હતું તે માત્ર ત્રણેક ચોપડી સુધી ભાણેલો હતો, તેને બે બહેનો હતી તેમાં એક મોટી બહેન માંકબાઈ અને નાની બહેન લાખુબાઈ હતી. રામવાળાનું પોલીસ દફતરે નોંધાયેલ વાર્ણન મુજબ રંગે શ્યામ, કદે મધ્યમ અને મોઢા ઉપર શીળીનાં ડાઘ વાળો ઉંચાઈમાં પ.પ ફૂટનો હતો ત્યારે તેની ઉંમર આશરે ૨૨ વર્ષની હતી.^{૧૬૦} કાળાવાળાએ ગરમલીવાળાને

રૂપિયા ૨૨૦૦માં જમીન ગીરો મૂકી હતી તે જમીન છોડાવવામાંથી ડોસા પટેલે (મુખીપટેલ જ્ઞાતિ કુંભાર) ૧૦ વર્ષ સુધી કાગળ ન આપતા તેનો તમામ ગરાસ ખાલસા કરવામાં આવ્યો અને તેના આઘાતમાં જ કાળાવાળાનું મૃત્યુ થયું. ત્યારે રામવાળો બહારવટે ચડ્યો અને સરદારાનું ખૂન કરી નાંખ્યું અને ત્રણ માસની સજા પડી.^{૧૬૧} આ પછી જેલમાંથી છુટી ૯ જાણની ટોળી ઉભી કરી તે ગાયકવાડની સામે બહારવટે ચડ્યો અને માત્ર શાહુકારોને જ રંજાડતો, બ્રાહ્મણ, સ્ત્રીને રંજાડતો નહીં. તેણે રાવાણી, ગોવિંદપરા, ઈંગોરાળા, હડમડીયા, ખોડપર, ખીજડીયા વગેરે ગામો ભાંગ્યા હતા. તેના બહારવટા દરમ્યાન તે ગાયકવાડ સરકારને ચેતવાણી આપતો તેણે ધારી પલટનમાં એક ચીઠી મોકલી હતી કે ગરાસિયા ઉપર એક આની વગેરે નવા કર નાંખ્યા છે તે કાઢી નાંખજો નહીં તો ધારીને ધોળે દિવસે ચુંથી નાંખીશ.

પરંતુ રામવાળાને ખીજડીયા ભાંગતી વખતે પટારો તોડતા પગમાં ખીલી વાગી અને તેથી પગ પાક્યો આથી નિસહાય રામવાળા નાના ગુજરાયામાં કાળુભાઈ ખુમાણના ગઢમાં રહ્યા હતા અને ત્યાં તેમાણે રામેશ્વર નામે શિવલીંગની સ્થાપના કરેલી તે આજે પાણ મોજુદ છે, તે બીલખાના દ.શ્રી કાથડવાળાના આશ્રયે પાણ રહ્યા હતા છેલ્લે જૂનાગઢનાં ભવનાથમાં બોરીયાગાળાનાં ભોંયરામાં આવીને રહ્યા. આ દરમ્યાન તેની ટોળીમાં વિખવાદ થતાં મેરૂરબારી નાગાવાળાને મારી સીધો જ જૂનાગઢ પોલીસ થાણે આવ્યો અને તેણે રામવાળો બોરીયાગાળામાં છે તેવી માહિતી આપી ત્યારે તા. ૧૮-૧-૧૯૧૫નાં રોજ જૂનાગઢ પોલીસ પાર્ટીનાં હાથે તે માર્યા ગયા.^{૧૬૨}

૩.૮ અંગ્રેજો સાથેના સંબંધો

દીવાન શ્રી વીરાવાળા અંગ્રેજ અધિકારી સાથે

ઈ.સ.૧૭૫૭માં પ્લાસીના યુદ્ધ પછી ભારતમાં અંગ્રેજસત્તાની સ્થાપના થઈ અને પછી ધીરેધીરે અંગ્રેજોએ સમગ્ર ભારત ઉપર પોતાની જાળ બિછાવા માંડી પરંતુ સૌરાષ્ટ્રમાં અંગ્રેજો ખૂબ જ મોડા પહોંચ્યા હતા. સૌરાષ્ટ્રમાં અંગ્રેજોને ખેંચી લાવવાનું નિમિત્ત કાઠીઓ બન્યા હતા, કારણ કે સૌ પ્રથમ બ્રિટીશ કંપનીના વડોદરામાં રહેતા રેસીડેન્ટ કર્નલ એલેક્ઝાંડર વોકરને તારીખ ૧૮/૧૨/૧૮૦૩ના ^{૧૬૩}ના રોજ ચિત્તલ, જેતપુર, મેંદરડા અને કુંડલાના કાઠીઓએ પત્ર લખી સૌરાષ્ટ્રના મોટા રજવાડાઓ ભાવનગર, જામનગર અને જૂનાગઢના ત્રાસથી છોડાવવા અને કંપનીનું રક્ષણ માંગ્યું હતું. આ રીતે સૌરાષ્ટ્રમાં અંગ્રેજોને આવવા માટેનું સૌપ્રથમ આમંત્રણ આપનાર કાઠીઓ હતા. ^{૧૬૪}

તા.૧૮/૧૨/૧૮૦૩ના રોજ સાદુળ, જૈતાવાળા, ડોસાવાળા, દેવાવાળા, ઉનડવાળાએ વોકરને પત્ર લખ્યો હતો કે અમારી શરતો મુજબ ચિત્તલ, જેતપુર, મેંદરડા, કુંડલા વગેરે જગ્યાઓ ગરાસ અમે કંપની સરકારને સ્વાધીન કરીએ છીએ. આ પત્રમાં એ પણ લખ્યું હતું કે ચિત્તલ તાલુકો ભાવનગરના વખતસિંહજીએ હલ્લો કરી ઉજ્જડ અને પાયમાલ કર્યો છે. તેથી તાલુકાની પાછી વ્યવસ્થા કરી ચિત્તલમાં કંપનીનું નિશાન ચડાવી તેનું રક્ષણ કરવું. મેંદરડા અને જેતપુરના પરગણામાં જૂનાગઢવાળા અને જામના લોકો આવી જુલમ કરે છે, આથી તેને જુલમ કરતા અટકાવવા કુંડલા, સાવર અને મિતીયાળા, આસોદ તાલુકાના અમારા હિસ્સાના ગામોમાં અને બીજા ભાગમાં ભાવનગરવાળાએ છ વર્ષ થયા જાબરદસ્તીથી થાણા બેસાડ્યા છે. એ થાણા ઉઠાડવાની અને કુંડલાના કિલ્લા ઉપર કંપનીનું નિશાન ચડાવી તાલુકા મજકુરનું રક્ષણ કરવાની જરૂર છે. એ જગ્યાઓની ગમે એટલી ઉપજ થાય તે વહીવટી ખર્ચ બાદ કરીને અમે કંપની સાથે અડધોઅડધ વહેંચી લઈશું.

નવાનગર(નવાનગર) જ્યારથી વસ્યુ ત્યારથી તે ગયા બે વર્ષ સુધીમાં ચિત્તલ ઉપર જામનો વાર્ષિક હક માત્ર ઘોડા વેરાની ૫ હજાર કોરી અથવા રૂ. ૨૦૦૦ હતા. બાદ ભાવનગરવાળા જોડે લડાઈમાં અમે હાર્યા ત્યારથી જામ રૂ. ૧૨૦૦૦ માંગવા માંડ્યા છે, એ બંધ કરી આગળનો દસ્તુર ચલાવવો જોઈએ. આજ દિન સુધીમાં કચારેય જેતપુર પરગણા ઉપર જામે જરા પણ હરકત કરી ન હતી. પણ હાલ તેણે મશાલ ખર્ચની કોરી ૫૦૦ અથવા રૂ. ૨૦૦ લીધા છે.

તા. ૨૭/૫/૧૮૦૫ના રોજ સુદામડાના સાદુળ ખવડે લેફ. કર્નલ વોકરને પત્ર લખ્યો હતો તેમાં તેણે લખ્યું કે “જ્યારે અંગ્રેજો કોઈ ઘટ્ટ(તાલુકો મોરબી) આવશે, ત્યારે અમે આપને મળીશું અને આપની મરજી મુજબ ચાલીશું, અમે આપના

નોકર છીએ અને આપનો આશ્રય માંગીએ છીએ. કારણ કે અમે માળીયા વાળાથી ઘણા ડરીએ છીએ.” તા.૩૧/૫/૧૮૦૭ના રોજ વોકરને ધાંધલપુરના ગોદડ ખવડે પણ પત્ર લખ્યો હતો કે જ્યારે બધા આવશે ત્યારે અમે પણ હાજર થઈશું. આ બધા પત્રો જ અંગ્રેજોને સૌરાષ્ટ્રમાં આવવાનું આમંત્રણ આપનાર હતા.

કાઠીઓ ઉપર જૂનાગઢ, જામનગર અને ભાવનગર જોરાવરી કરતા હતા અને કાઠીઓ વિસ્તારો દબાવા માંડ્યા હતા ત્યારે કાઠીઓએ અંગ્રેજોને ઉપરોક્ત પત્ર લખી મદદ માંગી હતી. કાઠીઓની આવી માંગણીઓ પછી બ્રિટીશ કંપની તથા ગાયકવાડ સરકારે સૌરાષ્ટ્રના કુલ ૨૯ તાલુકદારોને પત્રો લખ્યા હતા. જેમાં ચાર પત્રો સુદામડાના સાદુળ ખવડ અને ધાંધલપુરના ગોદડ ખવડ, જેતપુરના સાદુળવાળા અને જૈતાવાળા અને જસદણના વાજસુર ખાચર ઉપર આવ્યા હતા.

આ રીતે કાઠીઓના નિમંત્રણથી અંગ્રેજોને તો ભાવતું હતું અને વૈદે કીધું એવા બહાનાસર તેઓ સૌરાષ્ટ્રમાં પ્રવેશ્યા અને સૌરાષ્ટ્રમાં ૮૦૦ વર્ષ પછી શાંતિનો કાળ શરૂ થયો અને કાઠીઓ પણ લડતા બંધ થયા. આ સિવાય કર્નલ વોકરે કાઠીઓના ઇતિહાસ, તેની મૂળ વૃત્તિ, સ્વભાવ, વર્તન, વ્યવહાર અને ભવિષ્ય વિશે ઘણી બધી ધારણાઓ બાંધી તેનો અભ્યાસ કરી અંગ્રેજ સરકારને રીપોર્ટ આપ્યો હતો કે આ કોમ ઉપર કાયદા કાનૂનો કોઈ અસર કરી શકે તેવી આશા રાખી શકાતી નથી. ^{૧૬૫} તેઓમાં ભાઈએ ભાગનો રિવાજ હોવાથી નાની ટોળીઓમાં તે વહેચાતા જાય છે અને અંદરો અંદર ઝઘડાઓ થતા રહે છે, તેથી તેઓ નબળા પડતા જાય છે. પણ જ્યારે તેઓ સ્થિર જીંદગી ધારણ કરશે અને વધારે નિયમિત રક્ષણ તળે પોતાની મિલ્કત ભેગી કરશે ત્યારે તે ઝઘડાઓ તેમનામાંથી ઘટતા જશે. તેવું તારણ કર્નલ વોકરે પોતાના તા. ૭/૨/૧૮૦૮ના મુંબઈ કાઉન્સિલના ગવર્નર જોનાથન ડંકનને લખેલા પત્રમાં બતાવ્યું હતું.

આમ અંગ્રેજોના સૌરાષ્ટ્ર પ્રવેશ સમયે જ કાઠીઓ સાથેના સંબંધો શરૂ થયા હતા. ત્યારબાદ ઈ.સ. ૧૮૨૦માં ^{૧૬૬}વિસાવદર પરગણાના હકકદાર બાવાવાળા રાણીંગવાળાએ જૂનાગઢ નવાબ સામે બહારવટુ આદર્થ્ય ત્યારથી શરૂ થાય છે.

બાવાવાળાના જન્મ વિશે કહેવાય છે કે વિસાવદર પાસે જાબુંડા ગામમાં ધમસાણનાથ નામે એક સાધુ હતા તેમને ત્યાં બાવાવાળાના પિતા રાણીંગવાળા આવતા જતા અને સેવા કરતા હતા. પરંતુ ઘેર જ્યારે પાછા જાય ત્યારે તેનું મોઢું પડી જતું હતું તેથી એકવાર ધમસાણનાથજીએ પૂછ્યું કે “દરબાર દરરોજ ઘરે જતી વખતે મોઢું કેમ પડી જાય છે.” દરબાર કહે “બાપુ એ પૂછવું રહેવા દો, એ કીધા જેવું નથી.” સાધુ કહે હું ધમસાણનાથ એ પૂર્ણ ન કરું તો હું ધમસાણનાથ નહીં. ત્યારે રાણીંગવાળાએ કહ્યું કે “કાઠિયાણી દરરોજ રોવે છે કે મારે ઘેર સંતાન નથી” આથી ધમસાણનાથજીએ તરત તેના શિષ્યને કહ્યું કે મારે હવે ત્રેવીસ વર્ષનું આયુષ્ય બાકી છે. તો તું જે સમાધિ લે તો તારો અવતાર રાણીંગવાળાને ઘેર કરું. પણ શિષ્ય કોચવાયો તેથી ધમસાણનાથજીએ જીવતા સમાધિ લીધી અને કહ્યું કે હું જ રાણીંગવાળાને ત્યાં અવતરીશ પણ ત્રેવીસ વર્ષ જ જીવીશ. ^{૧૬૭}

બાવાવાળા વિશે બીજી એક દંતકથા એવી કહેવાય છે કે બાવાવાળા ચલાળાના સંત દાન મહારાજને ખૂબ જ માનતા હતા અને દાન મહારાજના આશીર્વાદથી બાવાવાળા જ્યારે સૂર્યનારાયણની પૂજા કરતા ત્યારે તેના હાથમાં દીવો થતો અને એ પણ દાન મહારાજે કહ્યું હતું કે જે દિવસે તારા હાથમાં દીવો નહીં પ્રગટે ત્યારે તારું અવસાન થશે. પરંતુ આ બંને દંતકથાઓને કોઈ ઐતિહાસિક આધાર સાંપડતો નથી.

વિસાવદર અને છેલ્લા મહાલ વાળાઓના તાબામાં હતા. પણ વિશાળ વિસ્તાર અને ગીચ જંગલ હોવાથી તેઓ તેમનું રક્ષણ કરી શકતા ન હતા. ત્યારે તેમણે ઈ.સ. ૧૮૭૨માં એ મહાલોની અડધી ઉપજ જૂનાગઢના નવાબને લખી આપી. જે નવાબે ઈ.સ. ૧૭૮૪માં પોતાનો હિસ્સો બાંટવાને પહેરામણીમાં આપ્યો. તે બાંટવાવાળા કાઠી જમીનદારોને હેરાન કરવા લાગ્યા. આથી કાઠીઓ ભાગીને ગિરમાં ભરાયા અને તેઓની સામે બહારવટે ચડ્યા. તે પછી બાંટવાના બાબીએ વિસાવદર મહાલમાનો પોતાનો અડધો હિસ્સો રાણીંગવાળાને આપી દીધો જે રાણીંગવાળાને એ હિસ્સાના હકકદાર માત્રાવાળા સાથે વેર હતું. જે માત્રાવાળાને બંડખોર મલ્હારરાવ ગાયકવાડને દોસ્તી હોવાથી રાણીંગવાળાએ મલ્હારરાવને ફસાવી પકડાવી આપ્યો આથી માત્રાવાળાએ ગુસ્સાથી વિસાવદરને ઉજ્જડ કર્યું અને રાણીંગવાળાને ધારીમાંથી કાઢી મૂક્યો. પણ રાણીંગવાળાને

તે પછી તેની જાગીર પાછી મળી અને માત્રાવાળો હરસુરવાળા નામનો એક દીકરો મૂકી બહારવટામાં જ મૃત્યુ પામ્યો, ત્યારે હરસુરવાળાને તેના વંશ પરંપરાની જાગીર સોંપવાનું કર્નલ વોકરે રાણીગવાળાને કહેણ મોકલ્યું. ^{૧૯૮} તેથી તે બહારવટે નિકળ્યો પણ થોડા વખતમાં તે બાવાવાળા નામે એક દીકરાને મૂકી મૃત્યુ પામ્યો.

આ બહારવટાની લગામ પછી બાવાવાળાએ પોતાના હાથમાં લીધી અને તેણે પોતાનો ગરાસ પાછો મેળવવા માટે હિન્દુસ્તાનની દરિયાઈ ફોજના અંગ્રેજ કેપ્ટન મી. ગ્રાન્ટ જે વેલાણ બંદરથી અમરેલી જતો હતો. તેના ઉપર બાવાવાળાએ ૩૫ ઘોડેસવારો સાથે હુમલો કર્યો અને તેના ખાસદારને મારી નાંખ્યો અને કેપ્ટન ગ્રાન્ટને નજરકેદ રાખ્યો અને તેને બે માસ ને સત્તર દિવસ સુધી ^{૧૯૯} ગીરના જંગલમાં ફેરવ્યો.

પછી જ્યારે અંગ્રેજ સત્તાને પોતાના કેપ્ટનને આ રીતે એક બહારવટિયાના સમાચાર મળ્યા ત્યારે તેને છોડાવવા પગલા લીધા અને કેપ્ટન બેલેન્ટાઈનના દબાણથી નવાબ બહાદૂરખાન બીજાએ બાવાવાળાને અમુક ગામો આપી તેનું સમાધાન કર્યું અને કેપ્ટન ગ્રાન્ટને છોડાવવામાં આવ્યો. ^{૧૯૦}

જસદણના આલાખાચર પહેલાના પુત્ર માણસુરખાચરને અંગ્રેજ અધિકારી પ્રિ. મેકનાટનના કહેવાથી તેમને ઈંગ્લેન્ડમાં ભાણવા મોકલ્યા હતા અને માણસુરખાચર મેકનાટનની સાથે જ ઈંગ્લેન્ડ ગયા હતા અને ત્યાં બ્રાઉન સાહેબના હવાલામાં રહ્યા અને બે વર્ષ અને નવ મહિના અને પચ્ચીસ દિવસ ઈંગ્લેન્ડમાં અંગ્રેજના આશ્રયે તેમણે શિક્ષણ મેળવ્યું હતું, તેઓ મીસ મેનીંગ અને બ્રાઉન સાહેબને ત્યાં રહેતા હતા તેમનો વાર્ષિક ખર્ચ રૂ. ૭૦૦ પાઉન્ડ તે અંગ્રેજ અધિકારી આલાખાચર પાસેથી લેતો હતો. ^{૧૯૧}

અંગ્રેજ સરકારે રાજાઓને પ્રોત્સાહિત કરવા અને પોતાને વફાદાર રહે એટલા માટે તેમને નાના મોટા ઈલ્કાબોથી નવાજતા હતા. આલાખાચર પહેલાની રાજ ચલાવવાની રીતથી ખુશ થઈને બ્રિટીશ સરકારે તેમને ઈ.સ. ૧૮૮૭માં સી.એસ.આઈ.નો ઈલ્કાબ આપ્યો હતો. પછીથી તેમને પ્રથમ વર્ગનો કેસર-એ-હિંદનો ચંદ્રક ઈ.સ. ૧૮૯૧માં આપવામાં આવ્યો હતો. કાઠી રાજવીઓમાં આવું સન્માન મેળવવામાં તેઓ પ્રથમ શાસક હતા.

બીજે સી.આઈ.ઈ.નો ઈલ્કાબ બ્રિટીશ સરકારે ઈ.સ. ૧૮૯૧માં થાણાદેવળીના દ.શ્રી. લક્ષ્મણવાળાને દિલ્હીમાં નામદાર શહેનશાહના રાજ્યાભિષેક વખતે જાહેર કર્યો હતો તે ગવર્નર તા. ૧૭/૧૨/૧૮૯૨ના રોજ રાજકોટમાં કોનોટ હોલ ખાતે મોટી પાર્ટી ગોઠવીને આપવામાં આવ્યો હતો. જેતપુર, પીઠડિયાના શાસક મૂળવાળા સુરગવાળાને સી.આઈ.ઈ.નો ઈલ્કાબ મળ્યો હતો.

જસદણ રાજ્યના રીઝન્ટ શ્રી કમરીબાઈ જેઓ વાજસુરખાચરના ધર્મપત્ની હતા. તેમને પણ બ્રિટીશ સરકારે કેસર-એ-હિંદ નો સુવાર્ણચંદ્રક આપી સન્માનિત કર્યા હતા.

નામદાર શહેનશાહ છઠ્ઠા જ્યોજના રાજ્યાભિષેક પ્રસંગે પાણિયાદના દ.શ્રી.લાખાભાઈ રામભાઈ ખાચરને રાજકોટના પોલીટીકલ એજન્ટે તા. ૬/૮/૧૮૭૩ના રોજ એક ચાંદીનો મેડલ એનાયત કર્યો હતો. ^{૧૯૨}

પ્રથમ વિશ્વ યુદ્ધ સમયે કાઠી રજવાડાઓએ બ્રિટીશ સરકારને આર્થિક સહાય અન્ય રજવાડાઓની જેમ જ કરી હતી. જસદણના વાજસુરખાચરે બીજાએ (ઈ.સ. ૧૮૯૨ થી ૧૮૯૮) બ્રિટીશ સરકારને માણસો, વસ્તુઓ અને આર્થિક મદદ કરી હતી. ^{૧૯૩} થાણાદેવળી રાજ્યના શાસક દ.શ્રી. લક્ષ્મણવાળાએ રૂ. ૨૦,૦૦૦ વોર લોન તરીકે પાછા નહીં લેવાની શરતે પ્રથમ વિશ્વ યુદ્ધ વખતે આપ્યા હતા અને રૂ. ૩૦૦૦ લડાઈના ઉપયોગમાં મોટર ખરીદવા અને લડાઈ ચાલુ રહેતા સુધી માસિક રૂ. ૩૦૦ ધાયલ થયેલાને તથા લડાઈમાં મરાણ પામે તેને મદદ કરવા માટે આપ્યા હતા. રીકુટ ગોતવા માટે રૂ. ૧૦,૦૦૦ અને લડાઈના પરચુરાણ ખર્ચના ફાળા માટે રૂ. ૫૦૦૦ આપ્યા હતા, આ સિવાય થાણાદેવળીએ લડાઈમાં સૈનિકો મોકલવાનો પ્રબંધ કરી રાજકોટનો પોતાનો થાણાદેવળીનો ઉતારો રીકુટો અને ઓફિસરોને રહેવા માટે વગર ભાડે આપ્યો હતો.

બરવાળા ચોવીસીના તમામ તાલુકદારોએ એવો સર્વાનુમતે નિર્ણય કર્યો કે ૬, ૭ મે ૧૮૭૩ના રોજ દિલ્હી મુકામે નામદાર શહેનશાહ પંચમ જ્યોજની જ્યુબીલી ઉજવાય છે. એટલે આપણે બધાએ ભેગા થઈ નામદારની દીધાયુષ્ય માટે પરમાત્મા

આગળ પ્રાર્થના કરવી અને ગરીબોને અન્ન, વસ્ત્ર આપવા આ રીતે કાઠીઓએ બ્રિટીશ સરકાર અને પંચમ જ્યોજ તરફ સદ્ભાવ બતાવ્યો હતો. ^{૧૯૪}

બ્રિટીશ સરકારે કાઠીઓની નીતિ રીતિ અને તેનો સ્વભાવ પારખી તેઓની લાગણીઓનો ખ્યાલ રાખ્યો હતો અને તેઓના ઝઘડાઓ ઉકેલવામાં પણ મદદ કરી હતી. જેમ કે કાઠીઓના આમંત્રણથી કર્નલ વોકર કાઠિયાવાડમાં આવ્યો હતો. કાઠીઓને સલામતી પુરી પાડી તેના ધારા ધોરાણ બાંધી આપ્યા હતા. જોગીદાસ ખુમાણના બહારવટાનો અંત લાવવા અને સમાધાન કરાવવા કેપ્ટન બાર્ન વેલે અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો હતો. આ સિવાય ઘણા ઘણા કાઠી રજવાડાઓમાં કોઈ શાસક સગીર વયના પુત્રને મૂકીને મૃત્યુ પામે ત્યારે ત્યાં અંગ્રેજ રેસિડેન્ટો નીમીને રાજતંત્ર ચલાવ્યા હતા. જેમકે બીલખા, જસદણ.

જેતપુર દરબાર ભોજવાળા ગુજરી જતા તેના મોટા ગરાસમાં ત્રણ જાતની તકરારો ઉભી થઈ હતી. તેનો ઉકેલ આવે ત્યાં સુધી બ્રિટીશ સરકારે તરત જ ભરોસાદાર માણસ દુલેરાયને મોકલ્યો હતો અને તે દુલેરાયે ભોજવાળાની પત્નીઓના જીવાઈનો બંદોબસ્ત કર્યા પછી જે ગરાસ બાકી રહે તે તેના વારસ અને ભાગદારો વચ્ચે વહેંચી દેવાનું કામ કર્નલ કીટીંગ્ઝના કહેવાથી તેણે ટૂંક સમયમાં પૂર્ણ કર્યું હતું. ^{૧૯૫}

કાઠીઓ કુર અને લડાયક અને અન્ય રાજપૂતોથી અલગ પ્રકૃતિના હોવા છતાં અંગ્રેજોના હૃદયમાં તેના કોઈ એક પાસાથી વસી ગયા હતા. જેથી ઘણા અંગ્રેજ અધિકારીઓએ કાઠી સંસ્કૃતિ ઉપર ઘણો બધો ઊંડો વિચાર, ચિંતન કરી કાઠીઓ વિશે લખ્યું હતું. કીનકેઈડ, કેપ્ટન ગ્રાંટ, કર્નલ જે.ડબલ્યુ. વોટસન વગેરેએ કાઠીઓ વિશે ઘણું લખ્યું છે, તેમાં ખાસ કરીને જે.ડબલ્યુ. વોટસને અંગ્રેજમાં “હિસ્ટ્રી ઓફ કાઠી” નામનો ગ્રંથ લખ્યો હતો, પરંતુ તેનું અચાનક રાજકોટમાં અવસાન થવાથી તે છપાયો ન હતો. પરંતુ કોઈ કોઈ જગ્યાએ તે હસ્તપ્રત તરીકે જોવા મળે છે. તે ગ્રંથમાં વોટસને કાઠીઓની ઉત્પત્તિ, કાઠીઓની વિવિધ શાખાઓ, પોશાક, રહેણીકરણી, ઘરેણાઓ, ખોરાક વગેરે વિશે લખ્યું હતું.

બ્રિટીશ સરકારે કાઠી કોમની સ્થિતિ સુધારવા ખાસ પ્રયત્ન કર્યા હતા, તેઓ માનતા કે આ જ્ઞાતિમાં ભાઈએ ભાગનો રિવાજ નીકળી જવાથી અને શિક્ષણનો પ્રચાર થવાથી તેઓની ઉન્નતિ જરૂર થશે અને તેઓ શાંતિપ્રિય બની જશે. આથી અંગ્રેજ અધિકારીઓએ જ કાઠીઓમાં “પ્રાયમોનીજેયર” નો ધારો લાવવા જણાવ્યું હતું. તા. ૨૨/૮/૧૮૮૦માં કર્નલ ફિલીપ્સે તેના રીપોર્ટમાં એવો અભિપ્રાય આપ્યો હતો ^{૧૯૬} કે કાઠીઓમાં ચાલતા એક સરખી વહેણાણીનું ધોરાણ મોકૂફ કરવું જોઈએ આથી ઈ.સ. ૧૮૮૭માં ^{૧૯૭} જસદણ રાજ્યે મોટા પુત્રને જ રાજગાદી મળશે તેવું નક્કી કરવામાં આવ્યું. તે પછી ઈ.સ. ૧૯૦૨માં થાણાદેવળી, વડીયા, બગસરા બધાએ આ “પ્રાયમોનીજેયર” નો અમલ કર્યો હતો.

બ્રિટીશ સરકારે હિંદુસ્તાનના શાસકોમાં રાજ્યતંત્રના ખ્યાલો બદલાય અને તેઓ આધુનિક વિચારસરણીના પુરસ્કર્તા બને અને પશ્ચિમી કેળવણી લેતા થાય તે માટે ઘણા પ્રયત્ન કર્યા હતા. આથી તેણે રાજકુમાર કોલેજ રાજકોટ, ગીરાસિયા કોલેજ પઠવાણ વગેરે સંસ્થાઓ સ્થાપી હતી. તેમાં ઘણા કાઠી કુમારોએ શિક્ષણ મેળવ્યું હતું અને તેઓ યુગથી આગળનું વિચારતા બન્યા હતા. આથી કાઠીઓના શિક્ષણમાં અંગ્રેજોનો પણ થોડોક ફાળો હતો તેમ કહી શકાય.

સૌરાષ્ટ્રમાં અંગ્રેજો આવ્યા હતા પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા માટે પણ તેના સ્વાર્થની સાથે સાથે સૌરાષ્ટ્રની પ્રજાને થોડોઘણો ફાયદો જરૂર મળ્યો હતો. તેમાંથી કાઠી જ્ઞાતિ પણ બાકાત રહી ન હતી. અંગ્રેજોનો સૌરાષ્ટ્રમાં પ્રવેશ થવાથી કાઠીઓ ઉપર શું અસરો પડી તે ઉપરોક્ત મુદ્દા જોતા એમ કહી શકાય કે કાઠીઓ અંગ્રેજોના સંપર્કમાં આવ્યા પછી ઘણા વ્યવહાર બનતા ગયા હતા અને અંગ્રેજ શિક્ષણ પણ મેળવતા થયા હતા. એ જ રીતે અંગ્રેજોએ પણ આ જ્ઞાતિને સુધારવા માટે ઘણા બધા પ્રયત્નો કર્યા હતા તેવું જોઈ શકાય છે.

આમ છતાં અંગ્રેજો અને કાઠીઓ વચ્ચે ખાટા મીઠા સંબંધો રહ્યા હતા અને કાઠીઓએ અમુક અંગ્રેજ ઓફિસરોને મારવાના પ્રયત્નો કર્યા હતા. ચરખાના ચાંપરાજવાળાએ ૧૫^{મી} નેટીવ ઈન્ફન્ટ્રીના એક ઓફિસરને ઠાર માર્યો હતો. બીલખાના શાસક નાજવાળા કાળાવાળા ક્યારેય પણ અંગ્રેજ અધિકારીઓને નમીને ચાલતા ન હતા, પણ તેના અન્ય ગુનાસર અને આ હિસાબે તેમને કાળા પાણીની સજા કરવામાં આવી હતી. આ સિવાય ઘણાય બધા કાઠીઓને જ્યારે તેઓ ગેરરસ્તે ગયા ત્યારે

તેમને સાચા રસ્તે લાવવા વિવિધ પ્રકારે અંગ્રેજોએ પ્રયત્નો કર્યા હતા.

૩.૮ રાજકોટ સત્યાગ્રહમાં દીવાન વીરાવાળા અને વાલેરાવાળા

રાજકોટ સત્યાગ્રહના સમાધાનની તસ્વીર જેમાં ગાંધીજી પાછળ વીરાવાળા.

રાજકોટ સત્યાગ્રહ થવાનું કારણ ધર્મેન્દ્રસિંહજીના રાજ્યની સ્થિતિ ખૂબ જ કથળી હતી તેમણે અનેક નવા કરવેરા નાંખ્યા હતા. દિવાસળી, ખાંડ, બરફ અને સિનેમાઘરના ઈજારાઓ આપ્યા હતા. રાજ્યના મકાનો પાણ વેચવા કાઢ્યા હતા. કાર્નિવલ નામની કંપનીને મેળામાં જુગાર રમાડવાનો પરવાનો અપાયો હતો. આથી રાજકોટની જાગૃત પ્રજાએ રાજકોટ રાજ્યની સામે સત્યાગ્રહ કરવાનું નક્કી કર્યું. વળી આ સત્યાગ્રહ પહેલા રાજકોટ રાજ્યના પ્રજાજનોએ રાજકોટ કાપડ મીલની હડતાલ મજૂરોએ પાડી તેમાં તેને સફળતા મળી હતી. આથી તેઓ ઉત્સાહમાં હતા આથી પ્રજા અને કાઠિયાવાડ રાજકીય પરિષદ વધુ ઉત્સાહમાં હતી. લોકોએ ૧૫ ઓગસ્ટ ૧૯૩૮ના રોજ બ્રિટીશ એજન્સીની હદમાં જાહેર સભા ભરી. તેના ઉપર દીવાન વીરાવાળા પડદા પાછળ રહીને લાઠી માર કરાવ્યો ત્યારે લોકોએ પછી સાંગણવા ચોકમાં સભા ભરી તેમાં પાણ દીવાન વીરાવાળાએ લાઠી માર કરાવ્યો અને નેતાઓને કેદ કરાવ્યા. આથી લોકો વધુને વધુ જાગૃત થતા ગયા ત્યારે દીવાન વીરાવાળાએ તેમને જેલમાંથી છોડી મૂક્યા પછી તો રાજકોટ સત્યાગ્રહને સરદાર પટેલ અને ગાંધીજીની દોરવાણી મળતા પોતાની કુટુંબી નીતિનો ઉપયોગ કરી સમાધાન તોડવાનો પ્રયત્ન કર્યો આ સમાધાન તોડવા પાછળ માત્ર દીવાન વીરાવાળા એક જ જવાબદાર ન હતા પાણ તેમાં સૌરાષ્ટ્રના દેશી રજવાડાઓ પાણ આ લડતથી નારાજ હતા અને સમાધાન ગમે તેમ કરીને તુટે તેવું ઈચ્છતા હતા.

દીવાન વીરાવાળાનું સૌરાષ્ટ્રના અનેક દેશી રજવાડાઓમાં મહત્વનું સ્થાન અને માન હતું અને તેઓને સૌરાષ્ટ્રના દરેક રાજવીઓ માનથી જોતા હતા. આથી આ બધાજ દેશી રાજ્યોએ વીરાવાળાને રાજકોટ સત્યાગ્રહ નિષ્ફળ બનાવવામાં અંદરખાનેથી ટેકો આપ્યો હતો પાણ જ્યારે રાજકોટ સત્યાગ્રહનું અંતે સમાધાન થયું ત્યારે દોષનો ટોપલો એકલો દીવાન વીરાવાળાને માથે આવ્યો, તે ઇતિહાસનું બહુ પ્રસિધ્ધ નહીં એવું સત્ય છે.

રાજકોટ સત્યાગ્રહ વખતે દીવાન તરીકે વીરાવાળા મૂળુવાળા હતા અને તેમના સગા ભત્રીજા કુ.શ્રી. વાલેરાવાળા રામવાળા બગસરા પોલીસ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ હતા, તેથી તેમણે પાણ આ સત્યાગ્રહમાં દીવાન વીરાવાળાની દોરવાણી મુજબ જ કામ કર્યું હતું. જ્યારે સમાધાન તુટ્યા પછી કસ્તુરબા અને માણીબેન ૩ ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૮ના રોજ રાજકોટ આવ્યા ત્યારે વાલેરાવાળાએ

કસ્તુરબાને હાથમાં નોટીસ આપી કે “તમારો રાજ્યની હદમાં પ્રવેશ થવાથી અશાંતિનો ભય રહે છે. તેથી તમારે બે મહિના સુધી રાજકોટ રાજ્યની હદમાં દાખલ થવું નહીં” પછી વાલેરાવાળાએ કસ્તુરબાને ગીરફતાર કરી વાંકાનેર પાસેના સાણોસરા ગામે નજર કેદ મૂકી આવ્યા.^{૧૭૯} આ સિવાય રાજકોટની લડતમાં વાલેરાવાળા ઘણા બધા લોકોને અને સત્યાગ્રહીઓને પકડીને રાજકોટ બહાર જંગલમાં મૂકી આવ્યા હતા.

આ સત્યાગ્રહ બાબતે વાલેરાવાળાના ધર્મ પત્ની માણીબાને કસ્તુરબા તેમના બંગલે સમજાવવા માટે પાણ આવ્યા હતા કે વાલેરાવાળાને આ બાબતે સમજાવો પરંતુ માણીબાએ કસ્તુરબાને કહ્યું હતું કે અમે આ બાબતે પુરૂષોની કામગીરીમાં કોઈ દખલગીરી કરતા નથી.^{૧૮૦} વાલેરાવાળા એક પ્રમાણિક સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ હતા અને તેમણે પોતાની રોજનીશી પાણ લખી છે. તેમાંથી રાજકોટ સત્યાગ્રહની ઘણી વાણપીછાણી બાબતો જાણવા મળે છે કે આજ સુધીના કોઈ ઇતિહાસકારોએ તે રોજનીશીનો પોતાના સંશોધનમાં અભ્યાસ કર્યો નથી તે ઘણી દુઃખદ બીના છે.

આખરે દીવાન વીરાવાળાની કુટુંબી નીતિ અને મુત્સદ્દીગીરીને હિસાબે રાજકોટ સત્યાગ્રહ આંશિક રીતે નિષ્ફળ ગયો અને ગાંધીજીએ પાણ રાષ્ટ્રીય શાળામાં કરેલા ઉપવાસ તેમણે અધવચ્ચેથી છોડવા પડ્યા અને તેમણે દીવાન વીરાવાળાને કહ્યું કે “દરબાર વીરાવાળા હું હાર્યો છું તમે જીતજો પ્રજાને અપાઈ એટલું આપીને રીઝવજો અને મને તાર કરજો જેથી આ ઘડી બળી ખાખ થયેલી દેખાતી મારી આશાવેલ ફરી લીલી થવા પામે.”^{૧૮૦} ટૂંકમાં દીવાન વીરાવાળાએ ગાંધીજી, સરદાર પટેલ, ન્યાયમૂર્તિ મોરીસ ગ્વાયર અને પેટ્રીક કેડલ વગેરેને પોતાની કુટુંબી નીતિથી ભોળવી રાજકોટ સત્યાગ્રહને સફળ થવા દીધો ન હતો.

૩.૧૦ આઝાદીની ચળવળમાં કાઠીઓએ ભજવેલ ભાગ

દેબરભાઈની સાથે વાઘણિયા દ. શ્રી અમરાવાળા સાહેબ.

જ્યારે સૌરાષ્ટ્રની પ્રજાને ખબર પડી કે આપણે ગુલામ છીએ ત્યારે અને ગાંધીજીના ઈ.સ. ૧૯૧૫માં ભારત આગમન પછી ધીરે ધીરે આઝાદીની ચળવળ શરૂઆત પામતી ગઈ. ભારતની આઝાદીની ચળવળ દુનિયામાં વિશિષ્ટ અને અનોખા પ્રકારની આલેખાય છે અને એ ચળવળમાં લગભગ દરેક વર્ગના લોકોએ કાંઈકને કાંઈક ભાગ લીધો હતો તે અસર કાઠી જ્ઞાતિમાં પહોંચી હતી અને ગાંધીજીના વિચારોથી કાઠી યુવાનો પાણ આકર્ષાયા હતા. જેમાં ચાડિયાના (તાલુકો ચલાળા) નાજભાઈ નથુભાઈ વાળા, હડાળા દ.શ્રી. વાજસુરવાળા, ચુડા દ.શ્રી.ભાભાવાળા, સાણોસરાના (તાલુકો ચોટીલા) ભગુભાઈ વીરાભાઈ ખાયર, તરવડાના (જિલ્લો અમરેલી) બાબરિયા સુરીગભાઈ અને પાડરસીંગાના રાવતભાઈ ખુમાણ વગેરે ગાંધી

વિચારોથી આકર્ષાયા હતા અને તેઓ ખાદી પહેરતા હતા.

જૂનાગઢ બાબતે આરઝી હકુમતની સ્થાપના થઈ ત્યારે વાઘણિયા દરબાર અમરાવાળાએ તેને સમર્થન આપ્યું હતું અને તેઓના ન્યાયધીશ શ્રી.સુરગભાઈ કાળુભાઈ વડે તો એ આરઝી હકુમતમાં જોડાયા હતા અને સુરગભાઈને લશ્કર અને સૈન્ય ભરતી ખાતાના પ્રધાન બનાવવામાં આવ્યા હતા.

આરઝી હકુમતને વાઘણિયા દરબાર અમરાવાળાએ માન્યતા આપી હતી પછી જ્યારે રાજસ્થાની ખાતું સંભાળી સરદાર વલ્લભભાઈ સૌરાષ્ટ્રમાં આવ્યા ત્યારે હડાળા દરબાર અમરાવાળા તથા કુ.શ્રી. લક્ષ્મણવાળા તથા કુ.શ્રી. રાવતવાળાએ તેમને હારતોરાથી સત્કાર્યા હતા.^{૧૮૧}

સ્વાતંત્ર્યસેનાની રાવતભાઈ ખુમાણ-પારસીંગા

સ્વાતંત્ર્યસેનાની દાનાભાઈ ખાયર - ખાંભડા

ખાંભડાના દાનાભાઈ ભીમભાઈ ખાયર મેટ્રીક સુધી ભણ્યા હતા અને સુધારક હતા, પોતે ગામના ઘણા ભાઈઓને અફીણ તથા દારૂ ન પીવાની પ્રતિજ્ઞા લેવરાવી હતી. જસદણ સંમેલનના (ઈ.સ.૧૯૨૯) ધારાધોરાણ પ્રમાણે ચાલવાને પ્રતિજ્ઞા પત્ર પર સહીઓ પાણ કરાવી હતી તેમણે આઝાદીની લડતમાં પોતાની નાદુરસ્ત તબિયતનું ભાન રાખ્યા વિના જોડાવાની અદ્વ્ય ઈચ્છા હતી પણ તેમ ન થઈ શક્યું પરંતુ પોતે ઝજ તારીખે સામુદાયિક સવિનયભંગ માટે કણબી પટેલોની એક ટુકડીની સરદારી લઈ રાણપુર મીઠાના કાયદાનો ભંગ કરી આવ્યા. પોતે આ યુદ્ધને ધર્મયુદ્ધનું નામ આપે છે અને કહે છે કે મહાત્મા ગાંધી અમૃતલાલ શેઠ જેવા મહા પુરૂષો જેલમાં ખોરી જરનો રોટલો ખાય અને આપણને દૂધ ચોખા કેમ ભાવે ? બીજી દિવસે જાળીલાથી એભલભાઈ કાળાભાઈ પટગીર દાનાભાઈને ત્યાં મહેમાન થયા અને આખા ગામના કાઠી ભાઈઓને તથા ગામના બીજા લોકોને એકઠા કરી અસંખ્ય માણસોને સ્વદેશી વસ્ત્રો પહેરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવરાવી અને બધાને આ ધર્મયુદ્ધનું રહસ્ય સમજાવ્યું. દાનાભાઈએ તેના નાના ભાઈ જે શિકાર કરવાના શોખીન હતા તેમને પાણ આપું પાપ ન કરવા સોંગન ખવરાવ્યા, તેમણે કારજમાં મિથાન ન ખાવાની તેમજ પરદેશી વસ્ત્ર જેમ બને તેમ નહીં પહેરવાની બાધા લીધી હતી. તેઓ ગામની પ્રજાના રક્ષણ અર્થે ચોરે સુઈને તેઓની રખેવાળી કરવાનું કામ કરતા હતા.^{૧૮૨}

અમરેલીના સુરીગભાઈ રાણીગભાઈ મીઠાવેરો રદ કરવાની લડતમાં જોડાયા હતા અને હમીને બુધવારે તેમણે ધોલેરામાં

મીઠાનો કાયદો તોડીને કાઠી કોમને દિપાવી હતી.^{૧૮૩}

દામનગર તાલુકાના પારસીંગા ગામના રાવતભાઈ ખુમાણ મેટ્રીક પાસ કરી પહેલા વર્ષમાંથી જ કોલેજ છોડીને લડતમાં જોડાય ગયા હતા તેને પાણ ગાંધીજીનો રંગ લાગ્યો હતો. તેઓ રાજકોટની લડતમાં ટુકડી લઈને ગયા ત્યાં દીવાન વીરાવાળાને ખબર પડી તે તેમને બોલાવીને ઠપકો આપ્યો હતો કે “કાઠી થઈને આ પોતડી ભેગો આવ્યો ? ઘર ભેગો થઈ જ નહીંતર મરી જઈશ” રાવતભાઈ તેમ છતાં દીવાન વીરાવાળાનું માન્યા ન હતા, ત્યારે તેમને પોલીસે ખૂબ માર માર્યો અને કુવાડવાની શીમમાં મોટર પાછળ ઢસડયા હતા. બીજે દિવસે કોઈકે તેમને દવાખાને પહોંચાડ્યા પાણ તે જીવ્યા ત્યાં સુધી વાંસામાં તે ઢસડયાના નિશાન રહ્યા હતા અને એક કાન આ લડતમાં તૂટી ગયાનું નિશાન રહી ગયું હતું.^{૧૮૪}

અમરેલી તાલુકાના દેવળીયા (ચક્કરગઢ)ના પીઠ ગાંધીવાદી નેતા સુરગભાઈ દેવાયતભાઈ જેબલિયા હતા, તેઓનું તા.૩૦-૭-૨૦૦૧ના રોજ ૮૪ વર્ષની ઉંમરે મૃત્યુ થયું હતું. તેઓ સતત ૩૫ વર્ષ સુધી સરપંચ પદે સેવા આપી અનેક કાર્યો કર્યા હતા અને કાઠી બોર્ડિંગમાં તેણે ૪૦ વર્ષ સુધી સક્રિય રહી ટ્રસ્ટી રહ્યા હતા. તથા નવા સૂરજદેવળ મંડળમાં પાણ પરચીસ વર્ષ સુધી સેવા આપી હતી.^{૧૮૫}

૩.૧૧ કાઠીઓનું સૌરાષ્ટ્રમાં ઐતિહાસિક સ્થાન

કાઠીઓએ કચ્છમાંથી સૌરાષ્ટ્રમાં પ્રવેશીને રાજસત્તા પાણ સ્થાપી અને સૌરાષ્ટ્ર ઉપર એવી બધી ઊંડી અને ચિરસ્થાયી અસર ઉભી કરી કે સૌરાષ્ટ્રનું નામ જ કાઠી ઉપરથી “કાઠિયાવાડ” બની ગયું અને સૌરાષ્ટ્રના ઘણા ગામો અને સ્થળો સાથે કાઠીઓના નામો પાણ જોડાયા. પરંતુ કાઠીઓમાં ભાઈએ ભાગનો રિવાજ હોવાથી કાઠીઓનું એક પાણ પ્રથમ વર્ગનું રજવાડું ઉભું થઈ શક્યું નહીં અને નાના મોટા રાજ્યોમાં વહેચાતા ગયા. તેમ છતાં કાઠીઓએ સૌરાષ્ટ્રના એકે એક રાજવંશોની સાથે જોરદાર ટક્કર લીધી હતી અને સોરઠમાં તેમણે પોતાનું વચ્ચે સ્થાન જમાવ્યું હતું. મરાઠાઓને પાણ તેમણે હંફાવ્યા હતા. વળી કાઠીઓએ ઘણો બધો વિસ્તાર તો કબજે કરી જ લીધો હતો. તે છેક ઈ.સ.૧૯૪૭માં આઝાદી વખતે ઘણા કાઠી જમીનદારો પાસે ૨૦૦ થી ૫૦૦ વિઘા સુધીની જમીનો તો રહી જ હતી, જ્યારે અન્ય રાજપૂતોના પ્રમાણમાં જમીનોની બાબતમાં કાઠીઓએ ઘણો જ ગરાસ સાંચવ્યો હતો અને જમીનોના માલિક રહ્યા હતા.

કાઠીઓની પાસે શરૂઆતમાં સૌરાષ્ટ્રનો ઘણો વિસ્તાર હતો પણ તેઓ પોતાના જ્ઞાતિગત રિવાજ અને તેની યુદ્ધ નીતિને હિસાબે તેઓ નબળા બનતા ગયા અને ત્યારે સૌરાષ્ટ્રના અન્ય રાજવંશોએ કાઠીઓ પાસે તેમના રાજ્ય વિસ્તાર ખૂંચવવા માંડ્યા. નવાનગરે માંજરિયા પાસેથી કાલાવડ ચોવીસી પડાવી લીધી. બાબરિયાઓ પાસેથી ઝાલાઓએ રાજ્ય પડાવી લીધું એ જ રીતે ગોહીલો અને ગાયકવાડે કાઠીઓનો ઘણો વિસ્તાર પડાવી લીધો તેથી તેઓ વધુને વધુ નિર્બળ બનતા ગયા અને મોટા રાજ્યોની સામે કાઠીઓએ જોરદાર લડત આપી અને ચિત્તલમાં સંયુક્ત મુકાબલાની પાણ કોશિષ કરી હતી. પાણ તેઓ તેમાં નિષ્ફળ નિવડ્યા હતા. પરંતુ જ્યારે વોકર સેટલમેન્ટ થયું ત્યાર પછીથી કાઠીઓ પાસે જેટલો વિસ્તાર રહ્યો હતો તેટલો વિસ્તાર કાયમ રહ્યો પાણ ગાયકવાડના ઈ.સ.૧૮૭૭ના કાયદાએ પાણ તેમનો ઘણો ગરાસ ખૂંચવી લીધો.

આ રીતે કાઠીઓ સૌરાષ્ટ્રના ઇતિહાસમાં ઘણા બધા કારણોસર મોટા રાજ્યો સ્થાપી શક્યા નહીં તેમ છતાં જસદણ અને થાણાદેવળી જેવા પ્રગતિશીલ રાજ્યોએ મોરેમોરે ભાઈએ ભાગનો રિવાજ કાઢી નાંખી દીવાયત અને ફટાયાનો રિવાજ અપનાવી પોતાના રાજ્યના ભાગલા થતા અટકાવ્યા અને છેક ૧૯૪૭ સુધી સૌરાષ્ટ્રમાં ઘણા બધા અખંડ કાઠી રાજ્યો જળવાયા હતા.

આમ ૧૭ મી સદીથી ૧૯ સદીના આરંભ સુધીમાં સૌરાષ્ટ્રમાં રાજકીય સ્થિતિ ભારે ગૂંચવાડાવાળી, વ્યવસ્થાતંત્ર વગરની અને રાજકીય કુસંપો, લડાઈ તેમજ અરાજકતાવાળી હતી. મીયાણાઓ અને વાઘેરો વહાણો ભાંગવાનો અને ચાંચિયાગિરીનો ધંધો કરતા, રાજપૂતો પાણ પાડોશીઓની જમીનો પડાવી લઈ તેના માલિક બની જઈ વધુ વિસ્તારનો કબ્જો લઈ સ્વતંત્ર બનતા હતા. બળવાનનો સિધ્ધાંત કામ કરવા લાગ્યો હતો અને બળવાન નબળાને દબાવી દેતો લગભગ બધે જ અવિશ્વાસનું વાતાવરણ ફેલાયેલું હતું. વહીવટી તંત્રના કોઈ ચોક્કસ ધોરણો ન હતા. આવે સમયે કાઠીઓએ રાજતંત્ર સ્થાપવા પોતાની

પદ્ધતિ મુજબ સૌરાષ્ટ્રમાં પોતાના શાસનો સ્થાપ્યા હતા પણ અન્ય વર્ગ કરતા તેઓ વધુ જાણુમ્યા અને તેઓની યુદ્ધ પદ્ધતિને હિસાબે તેઓને ઇતિહાસમાં નબળા ચિતરવામાં આવ્યા. હકીકતે તો કાઠીઓએ પણ જે તે સમયે અન્ય જગીરદાર વર્ગો જેવી જ લુંટફાટો કરી બીજાના વિસ્તારો પડાવ્યા હતા, તેમ છતાં તેમને નામે લુંટફાટનો આરોપ વધુ ચડેલો જણાય છે.

આ રીતે છેલ્લી ૧૮મી સદીની શરૂઆત સુધીનું સૌરાષ્ટ્ર અસ્તવ્યસ્ત અને લડાઈ ઝઘડાથી ભરેલું અને બળવાનોના પગતળે દબાયેલું જ રહ્યું હતું. એવી સમયે કાઠીઓ પોતાનો રાજસ્થાપનનો વિચારને વધુ ફેલાવવા માટે ખૂબ જ જાણુમ્યા હતા. આ કારણથી તેમને સૌરાષ્ટ્રના અન્ય રાજવંશો સાથે અનેક વર્ષો પોતાની રાજસ્થાપનની નીતિ છોડી શાંત બન્યા હતા. તો બીજી બાજુ વોકર સેટલમેન્ટ થતા હવે કોઈ પણ કાઠી ગરાસદારનો કોઈ પણ મોટું રજવાડું જરાય ખોટી રીતે ગરાસ પડાવી લે તેમ ન હતું. તેથી કાઠીઓમાં ઘણો સુધારો આવ્યો હતો તેમ કહી શકાય.

* * *

પાદનોંધ

- (૧) શાસ્ત્રી કે.કા. (સંપાદક) “ધુમલી રાજકીય અને સંસ્કૃતિ” પોરબંદર, પ્ર.આ.ઈ.સ. ૧૯૮૨, પૃ. ૧૫૧.
- (૨) ખાચર પ્રદ્યુમ્ન ભ. “કાઠી ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિ” સાણોસરા, ઈ.સ. ૧૯૮૭, પૃ. ૭૧.
- (૩) બારોટ નાજભાઈ ગોદડભાઈ “હાટી પરજ” જેતપુર ઈ.સ. ૧૯૮૫, પૃ. ૨૩૦.
- (૪) પાઠક જગજીવન “મકરધવજવંશી મહિપમાળા” પોરબંદર, વિ.સં. ૧૯૭૮, પૃ. ૧૨૪.
- (૫) કવિ કહાનજી ધર્મસિંહ “કાઠિયાવાડી સાહિત્ય” ભાગ-૧, રાજકોટ, પ્ર.આ. વિ.સં. ૧૯૭૮, પૃ. ૨૩.
- (૬) ખાચર પ્રદ્યુમ્ન “તવારીખ” જૂનાગઢ ઈ.સ. ૨૦૦૪, પૃ. ૭.
- (૭) વોટસન જે.ડબલ્યુ. (અનુવાદ) “કાઠિયાવાડ સર્વસંગ્રહ” મુંબઈ ઈ.સ. ૧૮૮૬, પૃ. ૪૮૪.
- (૮) ખાચર પ્રદ્યુમ્ન “ઇતિહાસ સુમન” જૂનાગઢ, પ્ર.આ.ઈ.સ. ૨૦૦૧, પૃ. ૨૪.
- (૯) પરીખ પી.સી. “ગુજરાતના અભિલેખો સ્વાધ્યાય અને સમિક્ષા” અમદાવાદ, ઈ.સ. ૧૯૮૧ પૃ. ૧૧૧.
- (૧૦) વડે સુરભાઈ “હું કોણ છું?” નાગેશ્રી ઈ.સ. ૧૯૮૬, પૃ. ૩૦.
- (૧૧) પોરબંદર સ્ટેટ ડિરેક્ટરી પુસ્તક-૩, રાજકોટ ઈ.સ. ૧૯૧૭, પૃ. ૫૧, ૫૮ અને ૧૮૩.
- (૧૨) પાઠક જગજીવન “મકરધવજવંશી મહિપમાળા” પોરબંદર પ્ર.આ. વિ.સં. ૧૯૭૮, પૃ. ૨૪૬.
- (૧૩) File No.24 - 1947/1948 - " Khari Bagasara affairs " N.A.I., New Delhi.
- (૧૪) વોરા ગુલાબશંકર “જૂનાગઢનો ઇતિહાસ” જૂનાગઢ, ઈ.સ. ૧૯૮૮, પૃ. ૮-૧૦.
- (૧૫) દેસાઈ શંભુપ્રસાદ “સૌરાષ્ટ્રનો ઇતિહાસ” રાજકોટ ત્રીજી આવૃત્તિ, ઈ.સ. ૧૯૮૦, પૃ. ૨૧૪.
- (૧૬) વાળા સહદેવસિંહ “સૂર્યવંશ અને વાળા રાજપૂત રાજવંશ” રાજકોટ પ્ર.આ. ઈ.સ. ૧૯૮૮, પૃ. ૨૪૪.
- (૧૭) ચુડાસમા કરાણસિંહ ગો. “વિશ્વ માનવવંશ” ધોલેરા, પૃ. ૨૬.
- (૧૮) શ્રી મનુભા બાપુ (ચેરનું જીવન ચરિત્ર) પ્રકાશક જન્મ શતાબ્દિ સમિતિ ધંધુકા, ડિસેમ્બર, ૧૯૮૩, પૃ. ૧૧.
- (૧૯) ખાચર પ્રદ્યુમ્ન ભ. “કાઠી ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિ” સાણોસરા, ઈ.સ. ૧૯૮૭, પૃ. ૩.
- (૨૦) Watson J.W. (Un Published) "History of Kathis" A.D.1883 Page. 4.(અપ્રગટ).
- (૨૧) ખાચર પ્રદ્યુમ્ન ભ. “કાઠી ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિ” સાણોસરા, ઈ.સ. ૧૯૮૭, પૃ. ૪૭.
- (૨૨) રાયજદા વિક્રમસિંહ “ચુડાસમા રાજવંશનો ઇતિહાસ” રાજકોટ, પ્ર.આ.ઈ.સ. ૧૯૮૫, પૃ. ૨૬૨-૬૪.
- (૨૩) બાવીસી મુગટલાલ “લીંબડી રાજ્યનો ઇતિહાસ” અમદાવાદ, પ્ર.આ. ઈ.સ. ૨૦૦૦, પૃ. ૨.

- (૨૪) ઠાકર ધીરુભાઈ (સંપાદક) “ગુજરાતી વિશ્વકોશ” ભાગ-૮ અમદાવાદ, પ્ર.આ.ઈ.સ. ૧૯૮૭, પૃ. ૨૭.
- (૨૫) શાહ અમૃતલાલ “ધ હિંદ રાજસ્થાન” અમદાવાદ ઈ.સ. ૧૯૮૧, પૃ. ૧૩૪.
- (૨૬) શાહ રતિલાલ “મખવાનનો અર્થાત... અને ધ્રાંગધ્રાનો ઇતિહાસ” માંડલ સંવત ૨૦૨૪, પૃ. ૮૦.
- (૨૭) શુક્લ નથુરામ “ઝાલાવંશ વારિધિ” વાંકાનેર ઈ.સ. ૧૯૧૭-૧૮, પૃ. ૫૮૩.
- (૨૮) અન્ય ઠેકાણે આ ઘોડેસવારોની સંખ્યા ૧૬૦૦ દર્શાવવામાં આવી છે.
- (૨૯) શુક્લ નથુરામ “ઝાલાવંશવારિધિ” વાંકાનેર ઈ.સ. ૧૯૧૭-૧૮, પૃ. ૫૮૪.
- (૩૦) ખાચર પ્રદ્યુમ્ન ભ. “સૌરાષ્ટ્ર ઇતિહાસને પાને” (કટાર) ફૂલછાબ તા. ૧૯-૬-૨૦૦૨.
- (૩૧) શાહ અમૃતલાલ “ધ હિંદ રાજસ્થાન” અમદાવાદ ઈ.સ. ૧૯૮૧, પૃ. ૧૬૦.
- (૩૨) શુક્લ નથુરામ “ઝાલાવંશવારિધિ” વાંકાનેર ઈ.સ. ૧૯૧૭-૧૮, પૃ. ૬૨૭.
- (૩૩) શુક્લ નથુરામ “ઝાલાવંશવારિધિ” વાંકાનેર ઈ.સ. ૧૯૧૭-૧૮, પૃ. ૬૨૮.
- (૩૪) જાની એસ.વી. “સૌરાષ્ટ્રનો ઇતિહાસ” અમદાવાદ, પ્ર.આ. ૨૦૦૩, પૃ. ૨૭૮.
- (૩૫) ચંદ્રસિંહજી બીજા ઉર્ફે ડોસાજીનો સમય ઈ.સ. ૧૭૮૭ થી ૧૮૦૮ સુધીનો છે. જ્યારે ગોંડલના ઠાકોર સાહેબ કાનોજીનો શાસનકાળ ઈ.સ. ૧૮૧૪ થી ૧૮૨૧ છે. એટલે આ ઘટના વખતે તે કાનોજી યુવરાજ હોવા જોઈએ.
- (૩૬) File No.E-12-2 / 1942 - "Loan by Wankaner Darbar Shri to Khachar Hathia Desa, & Juridition Talukdar of Anandpur, " N.A.I., New Delhi.
- (૩૭) ટાપરિયા જસવંતસિંહ “અમર ચરિત્ર” વાંકાનેર ઈ.સ. ૧૯૭૮, પૃ. ૫૦.
- (૩૮) ટાપરિયા જસવંતસિંહ “અમર ચરિત્ર” વાંકાનેર ઈ.સ. ૧૯૭૮, પૃ. ૨૬૨.
- (૩૯) બાવીસી મુગટલાલ (લેખ) “ચુડા રાજ્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ” પથિક જૂન ઈ.સ. ૧૯૮૪, પૃ. ૩૧.
- (૪૦) ખાચર પ્રદ્યુમ્ન ભ. (લેખ) “ઝાલા રાજકૂળ” સંશોધન, ઓકટો-ડિસે. ઈ.સ. ૨૦૦૩, પૃ. ૫૪.
- (૪૧) જાની બળવંત, રોહિયા રતુદાન (સંપાદકો) “ચારણી સાહિત્ય પ્રદીપ” ભાગ ૨, રાજકોટ, પ્ર.આ.ઈ.સ. ૧૯૮૮ પૃ. ૪૮.
- (૪૨) “કાઠિયાવાડ સર્વસંગ્રહ”માં જે.ડબલ્યુ. વોટસન પૃ. ૩૫૫ ઉપર રાયસિંહજીને ઈ.સ. ૧૭૬૮માં મર્યાનું બતાવે છે ખોટું છે. એ જ રીતે દેસાઈ શંભુપ્રસાદ “સૌરાષ્ટ્રનો ઇતિહાસ” ત્રીજી આવૃત્તિ ઈ.સ. ૧૯૮૦, પૃ. ૬૮૪ ઉપર રાયસિંહજીને ઈ.સ. ૧૭૬૨માં મર્યાનું જણાવે છે તે પણ ખોટું છે.
- (૪૩) દેસાઈ શંભુપ્રસાદ “સૌરાષ્ટ્રનો ઇતિહાસ” રાજકોટ, ત્રીજી આવૃત્તિ, ઈ.સ. ૧૯૮૦, પૃ. ૬૮૪.
- (૪૪) વોટસન જે.ડબલ્યુ. (અનુવાદ) “કાઠિયાવાડ સર્વસંગ્રહ” મુંબઈ ઈ.સ. ૧૮૮૬, પૃ. ૩૫૫.
- (૪૫) રોહિયા રતુદાન (સંપાદકો) “ચારણી સાહિત્ય પ્રદીપ” ભાગ-૨ રાજકોટ, પ્ર.આ. ઈ.સ. ૧૯૮૮, પૃ. ૪૮.
- (૪૬) શ્રી વાસ્કુરભાઈ વી. ખાચર પાળિયાદની રૂબરૂ મુલાકાતને આધારે.
- (૪૭) જેબલિયા નાનાભાઈ “આપા વિસામણ” રાજકોટ, ઈ.સ. ૧૯૮૮, પૃ. ૧૦૮.
- (૪૮) ખાચર પ્રદ્યુમ્ન ભ. “સૌરાષ્ટ્ર ઇતિહાસને પાને” (કટાર) ફૂલછાબ તા. ૨૮-૭-૨૦૦૪, પૃ. ૪.
- (૪૯) મહંતશ્રી અમરાબાપુ (જગ્યા) પાળિયાદની રૂબરૂ મુલાકાતને આધારે.
- (૫૦) ખાચર પ્રદ્યુમ્ન ભ. “સૌરાષ્ટ્ર ઇતિહાસને પાને” (કટાર) ફૂલછાબ તા. ૧૯-૫-૨૦૦૪, પૃ. ૮.
- (૫૧) શેષમલજી પહેલાની સાયલામાં આવેલી છતરડીના શિલાલેખની વાંચનાને આધારે.
- (૫૨) શુક્લ નથુરામ “ઝાલાવંશવારિધિ” વાંકાનેર ઈ.સ. ૧૯૧૭-૧૮, પૃ. ૮૦૩.
- (૫૩) શુક્લ નથુરામ “ઝાલાવંશવારિધિ” વાંકાનેર ઈ.સ. ૧૯૧૭-૧૮, પૃ. ૮૧૬.
- (૫૪) બાવીસી મુગટલાલ “લીંબડી રાજ્યનો ઇતિહાસ” અમદાવાદ પ્ર.આ.ઈ.સ. ૨૦૦૦, પૃ. ૧૧.
- (૫૫) શાસ્ત્રી હરિપ્રસાદ “ગુજરાતના ઐતિહાસિક લેખો” ભાગ-૫, મુંબઈ, પૃ. ૨૧૫.

- (૫૬) વોટસન જે.ડબલ્યુ. (અનુવાદ) “કાઠિયાવાડ સર્વસંગ્રહ” મુંબઈ ઈ.સ.૧૮૮૬, પૃ.૫૬૫.
- (૫૭) જોશી વસનજી “શ્રી યશવંત જીવન ચરિત્ર” પૃ.૧૮ ઉપર લખે છે કે હરભમજી કેટલાક કાઠીઓ અને ૪૦૦ કાઠિયાણીઓને પકડી લાવ્યા હતા, અહીં લેખકે રાજ્યનું પ્રકાશન ગણીને થોડી વધારે અતિશયોક્તિ કરી દેખાય છે. બાકી કાઠી અને કાઠિયાણીઓ મળીને અંદાજે ૪૦૦ જેટલી સંખ્યા હશે.
- (૫૮) શુક્લ નથુરામ “ઝાલાવંશવારિધિ” વાંકાનેર ઈ.સ.૧૯૧૭-૧૮, પૃ.૮૧૯.
- (૫૯) ચોપડા નં.૧૧૩, હસ્તપ્રત નં.૩૭૨૩, ચારાણી સાહિત્ય હસ્તપ્રત ભંડાર, સૌરાષ્ટ્ર યુનિ. રાજકોટ
- (૬૦) શાહ હેમરાજ (સંપાદક) “દુલેરાય કારાણી વિશેષ” મુંબઈ પૃ.૧૦૨.
- (૬૧) (૧) બરવાળા (૨) કુંડળ (૩) જાળિલા (૪) વેજલકા (૫) ચંદ્રવા (૬) સુંદરિયાણા (૭) ગુંદા (૮) ખાંભડા (૯) રોજીદ (૧૦) ચાચરિયા (૧૧) રેફડા (૧૨) સાળીગપુર.
- (૬૨) “કાઠી રાજપૂત” (માસિક) વર્ષ-૫, અંક-૪, તા.૨૬-૧૨-૧૯૩૩, પૃ.૧૫.
- (૬૩) “કાઠી રાજપૂત” (માસિક) વર્ષ-૬, અંક-૨, તા.૧૬-૧૧-૧૯૩૪, પૃ.૧૪.
- (૬૪) પંજવાણી મૂળજી “અક્ષરધામ ગઢપુર” ગઢડા (સ્વામીના) ઈ.સ.૧૯૯૩, પૃ.૬૯-૭૦.
- (૬૫) બાવીસી મુગટલાલ “લીંબડી રાજ્યનો ઇતિહાસ” અમદાવાદ, પ્ર.આ.ઈ.સ.૨૦૦૦, પૃ.૬૬.
- (૬૬) “કાઠી રાજપૂત” (માસિક) વર્ષ-૫, અંક-૫, તા.૨૫-૧-૧૯૩૪, પૃ.૭.
- (૬૭) File No.1760/1899 -(1) - "Lakhtar state V/S Khachar Bhan Jetha and Shadul Dada of Chotila and others regarding appointment mahant for Surajdeval," National Archives of India, New Delhi.
- (૬૮) File No.1760/1899 -(2) - "Lakhtar state V/S Khachar Bhan Jetha and Shadur Dada of Chotila and others regarding appointment mahant for Surajdeval," National Archives of India, New Delhi.
- (૬૯) File No.1760 / 1899 (4) - "Dispute regarding of appointment a Mahant & Surajdeval Temple situated of Songadh under Lakhtar," N.A.I., New Delhi.
- (૭૦) File No.1760 / 1899 (5) - "Dispute regarding of appointment a Mahant & Surajdeval Temple situated of Songadh under Lakhtar," N.A.I., New Delhi.
- (૭૧) File No.2421-1911 - "Khachar Bhan Jetha and Khachar Surag Shardul representing kathi community V/S Lakhtar State, Bhagat unad Mahant of Songadh, under thana Lakhtar claim regarding Surajdeval temple," National Archives of India, New Delhi.
- (૭૨) રત્નુ માવદાનજી “શ્રી યદુવંશપ્રકાશ” કાલાવાડ, ઈ.સ.૧૯૩૪, તૃતીય ખંડ, પૃ.૬૬.
- (૭૩) કાળા માંજરિયાએ આ રાજ્ય સ્થાપ્યું ત્યારે સાત ચોવીસીઓ હતી, પછી કાઠીમાં ભાઈએ ભાગનો રિવાજ હોવાથી કદાચ દેવાયત માંજરિયાના સમયમાં આ ચોવીસીમાં ઘણા ભાગદારો થયા હશે અને એ રીતે જ માંજરિયાઓ નબળા પડતા જમ રાવળે તેનું રાજ્ય જીતી લીધું હોવું જોઈએ.
- (૭૪) ઈલિયટ અને ડાઉસન “તબકાતે અકબરી” (હિંદી) ગ્રંથ-૫, આગ્રા, ઈ.સ.૧૯૭૭, પૃ.૩૮૨.
- (૭૫) ખાચર પ્રદ્યુમ્ન ભ. “ભૂચર મોરીની લડાઈ” સુકી સાજડિયાળી, પ્ર.આ.ઈ.સ.૨૦૦૦, પૃ.૧૩.
- (૭૬) દેસાઈ શંભુપ્રસાદ (અનુવાદક) “તારીખે સોરઠ વ હાલાર” જૂનાગઢ, દ્વિતીય આવૃત્તિ ઈ.સ.૨૦૦૩, પૃ.૧૯૬.
- (૭૭) રત્નુ માવદાનજી “શ્રી યદુવંશપ્રકાશ” કાલાવાડ, ઈ.સ.૧૯૩૪, પ્રથમ ખંડ, પૃ.૨૭૪.

- (૭૮) જની એસ.વી. “સૌરાષ્ટ્રનો ઇતિહાસ” અમદાવાદ, પ્ર.આ. ૨૦૦૩, પૃ.૫૯.
- (૭૯) "The Ruling Princes, Chiefs and Leading Personages in the Western India States Agency" Second Edition, 1935, Page 58.
- (૮૦) કવિ અલરાજ “અમર સંગ્રહ” થાણાદેવળી ઈ.સ.૧૯૩૭, પૃ.૩૧.
- (૮૧) “કાઠી રાજપૂત” (માસિક) વર્ષ-૯, અંક-૫, ૬, ૭, તા.૧૩-૪-૧૯૩૮, પૃ.૧૩.
- (૮૨) વોટસન જે.ડબલ્યુ. (અનુવાદ) “કાઠિયાવાડ સર્વસંગ્રહ” મુંબઈ ઈ.સ.૧૮૮૬, પૃ.૧૫૧.
- (૮૩) “કાઠી રાજપૂત” (માસિક) વર્ષ-૩, અંક-૪, તા.૧૮-૧-૧૯૩૨, પૃ.૭.
- (૮૪) શાસ્ત્રી જીવરામ “ગોંડળનો ઇતિહાસ” ગોંડળ, ઈ.સ.૧૯૨૭, પૃ.૧૧૯.
- (૮૫) શાસ્ત્રી જીવરામ “ગોંડળનો ઇતિહાસ” ગોંડળ, ઈ.સ.૧૯૨૭, પૃ.૧૬૫.
- (૮૬) વિદ્યાધિકારીની કચેરી “ગોંડલનો ઇતિહાસ” ગોંડલ, વિ.સં.૧૯૯૮, પૃ.૨૨.
- (૮૭) ખાચર પ્રદ્યુમ્ન ભ. “સૌરાષ્ટ્ર ઇતિહાસને પાને” (કટાર) ફૂલછાબ તા.૪-૧૨-૨૦૦૨, પૃ.૮.
- (૮૮) દેસાઈ શંભુપ્રસાદ “ઇતિહાસ દર્શન” ભાગ-૬, જૂનાગઢ, પ્ર.આ.ઈ.સ.૧૯૯૫, પૃ.૧૨૨.
- (૮૯) યદુવંશપ્રકાશમાં આ ઘટના નથુજીના કાળમાં બનેલી તેઓ ઉલ્લેખ છે, તેમાં તેણે જેતપુરના હાલો ખુમાણ, રાણીંગવાળા, નાજ ખાચર, રૂપો જમાદાર, લવીંગ જમાદાર વગેરેને કલોજ સાથેની લડાઈમાં સાથીદારો બતાવ્યા છે. આથી જોગીદાસ ખુમાણના પિતા હાદા ખુમાણ હોય તો આ ઘટના નથુજીના સમયમાં જ બની છે એમ માનવું પડે. બાકી જીવરામ કાળીદાસ શાસ્ત્રીએ આ ઘટનાને ભા કુંભાજી બીજાના સમયમાં બતાવી છે.
- (૯૦) શાસ્ત્રી જીવરામ “ગોંડળનો ઇતિહાસ” ગોંડળ, ઈ.સ.૧૯૨૭, પૃ.૭૮.
- (૯૧) સ્વ. બારોટ કાનજી ભુટા ચલાળાની માહિતી.
- (૯૨) આ ચડાઈનો સમય શંભુપ્રસાદ દેસાઈ ઈ.સ.૧૭૫૫ બતાવે છે.
- (૯૩) કવિ અલરાજ “અમર સંગ્રહ” થાણાદેવળી, ઈ.સ.૧૯૩૭, પૃ.૩૧.
- (૯૪) બારોટ કાનજી ભુટા (લેખ) “સાણિયા વિંછીયાની વછેરી તો નવાઈ કરશે બાપ” ઉર્મિનવરચના અંક-૭-૮, ઓક્ટો.નવે.૧૯૭૦, પૃ.૪૯૦.
- (૯૫) શ્રી નાનાભાઈ નથુભાઈ બારોટ સાણોસરા તા. ચોટીલાના ચોપડાને આધારે.
- (૯૬) મેઘાણી ઝવેરચંદ “સૌરાષ્ટ્રની રસધાર” (સંકલિત આવૃત્તિ) ભાવનગર ઈ.સ.૧૯૯૯, પૃ.૩૮૩-૮૪.
- (૯૭) દેસાઈ શંભુપ્રસાદ “જૂનાગઢ અને ગિરનાર” રાજકોટ, બીજી આવૃત્તિ, ઈ.સ.૧૯૯૦, પૃ.૧૬૧.
- (૯૮) વોટસન જે.ડબલ્યુ. (અનુવાદ) “કાઠિયાવાડ સર્વસંગ્રહ” મુંબઈ ઈ.સ.૧૮૮૬, પૃ.૪૧૫.
- (૯૯) “કાઠી રાજપૂત” (માસિક) વર્ષ-૫, અંક-૯, ૧૦, ૧૧, તા.૨૦-૮-૧૯૩૪, પૃ.૧૭.
- (૧૦૦) “કાઠી રાજપૂત” (માસિક) વર્ષ-૨, અંક-૯, તા.૨૫-૬-૧૯૩૧, પૃ.૨૫.
- (૧૦૧) શેરખાન ઉર્ફે બહાદુરખાનજી પહેલા તો ઈ.સ.૧૭૫૮માં મૃત્યુ પામ્યા હતા, તેથી કાઠીઓને આ પરગણાઓ તેના પછી આવેલા બીજા શાસક મહાબતખાનજી પહેલાએ આપ્યા હોવા જોઈએ. આમ ઘણા પુસ્તકોમાં ઈ.સ.૧૭૬૦ની સાલ આપી છે તે ખોટી ઠેર છે.
- (૧૦૨) વિદ્યાધિકારીની કચેરી “ગોંડલનો ઇતિહાસ” વિ.સં.૧૯૯૮, પૃ.૪૩-૪૪.
- (૧૦૩) વડે સુરગભાઈ “હું કોણ છું ? ” નાગેશ્રી ઈ.સ.૧૯૯૬, પૃ.૯૨.
- (૧૦૪) ઘણા ગ્રંથોમાં બાવાવાળા પાસેથી નવાબે વિસાવદર લઈ લીધાની સાલ ઈ.સ.૧૮૨૨ આપી છે. જેમકે “બાબી રૂવર ઓફ સોરઠ” પછીના ઇતિહાસો જે બાબી રૂવર ઓફ સોરઠના આધારે લખાયા તેમાં તેણે પાણ એ જ સાલ આપી છે. પરંતુ ખુદ કેપ્ટન ગ્રાંટનો લખેલો વૃતાંત જોતા તેનો સાચો સમય ઈ.સ.૧૮૨૦ જાણવા મળે છે.

- (૧૦૫) દેસાઈ શંભુપ્રસાદ “જૂનાગઢ અને ગિરનાર” રાજકોટ, બીજી આવૃત્તિ, ઈ.સ.૧૯૮૦, પૃ.૧૮૨.
- (૧૦૬) Jacob George Le Grand "Extracts from Western India Before and during the mutinies" Junagadh, A.D.1893, Page 75.
- (૧૦૭) વોરા ગુલાબશંકર “જૂનાગઢનો ઇતિહાસ” જૂનાગઢ, પ્ર.આ.ઈ.સ.૧૮૮૮, પૃ.૫૮.
- (૧૦૮) આવા દુહાઓ લોક કવિઓ જોડતા હોય છે તેથી તેમાં નાની-મોટી સેળભેળ થઈ હોય છે, ગ્રાંટને ચાર મહિના નહીં પણ બે મહિના ને ૧૭ દિવસ બંદીવાન તરીકે બાવાવાળાએ રાખ્યો હતો.
- (૧૦૯) આ હંસરાજ જેઠા ઈ.સ.૧૮૨૩માં પછી જૂનાગઢનો દીવાન બન્યો હતો.
- (૧૧૦) “કાઠી રાજપૂત” વર્ષ-૨, અંક-૮, તા.૨૫-૬-૧૯૩૧, પૃ.૨૫.
- (૧૧૧) જોષીપુરા જયસુખરાય “શ્રી મંત્રીશ્વર રાયજી સાહેબ” ધારી ઈ.સ.૧૯૫૧, પૃ.૨૨૧.
- (૧૧૨) દેસાઈ શંભુપ્રસાદ “જૂનાગઢ અને ગિરનાર” રાજકોટ, બીજી આવૃત્તિ, ઈ.સ.૧૯૮૦, પૃ.૩૪૫.
- (૧૧૩) ફાઈલ નંબર નથી. પોશાક દફતર ઈ.સ.૧૯૪૦, ગુ.રા.અ.જૂનાગઢ.
- (૧૧૪) જાની એસ.વી. “સૌરાષ્ટ્રનો ઇતિહાસ” અમદાવાદ, પ્ર.આ. ૨૦૦૩, પૃ.૬૯.
- (૧૧૫) કોરાટ પી.જી. અને... (સંપાદકો) “ભાવનગર રાજ્યનો ઇતિહાસ” અમદાવાદ, પ્ર.આ.ઈ.સ.૧૯૮૫, પૃ.૧૬.
- (૧૧૬) ખાચર પ્રદ્યુમ્ન ભ. “સૌરાષ્ટ્ર ઇતિહાસને પાને” (કટાર) ફૂલછાબ તા.૨૭-૭-૨૦૦૨, પૃ.૬.
- (૧૧૭) ભટ્ટ દેવશંકર “શિહોરની હકીકત” ભાવનગર, ઈ.સ.૧૯૨૮, પૃ.૪૬.
- (૧૧૮) ખાચર પ્રદ્યુમ્ન ભ. “ભૂચર મોરીની લડાઈ” સુકી સાજડિયાળી, ઈ.સ.૨૦૦૦, પૃ.૨૮.
- (૧૧૯) આજ સુધી શ્રી જયમલ્લ પરમારથી માંડીને દરેક લેખકોએ ખેરડીને કાલાવાડ તાબાનું બતાવ્યું છે. હકીકતે લોમા ખુમાણનું સાચું ગામ ખેરડી રાજકોટથી ૧૧ કિ.મી. દૂર માલિયાસાગની પાસે આવેલું છે અને ત્યાં લોમા ખુમાણ અને તેના મિત્રની યાદગીરી રૂપ લોમાનો ઢોરો અને નોંઘણજનો ધુનો પણ છે.
- (૧૨૦) મિરઝા ઈસારતખાન એ સોરઠમાં દિલ્હીથી આવેલો ફોજદાર હતો અને તેનો સમય ઈ.સ.૧૬૩૩થી ૧૬૪૨નો છે.
- (૧૨૧) Watson J.W.(Un Published) "History of Kathi" A.D.1883 Page 70.
- (૧૨૨) Bell, Wilberforce "The History of Kathiawad" Delhi, 1980, A.D. Page 169.
- (૧૨૩) કોરાટ પી.જી. અને... (સંપાદકો) “ભાવનગર રાજ્યનો ઇતિહાસ” અમદાવાદ, ઈ.સ.૧૯૮૫, પૃ.૫૩.
- (૧૨૪) Trivedi R.K. "Gujrat State Gazetteers Bhavnagar district" Ahmd. 1969 A.D. Page 68.
- (૧૨૫) એક ઉલ્લેખ એવો મળે છે કે શરતચુકથી ભાવનગરની એ સભામાં પૃથ્વીરાજજીને આમંત્રણ આપવાનું ભુલાય ગયું હતું, તેથી તેઓ પોતાનું અપમાન સમજીને કાઠીઓના પક્ષે ભળ્યા હતા. સ્વામી જેઠમલજી “સૌરાષ્ટ્રના મધ્યકાળના અંધાધૂંધીનો ઇતિહાસ” રાજકોટ, પ્ર.આ. ઈ.સ.૧૯૬૨, પૃ.૧૭.
- (૧૨૬) જેબલિયા નાનાભાઈ “આપા વિસામાણ” રાજકોટ, ઈ.સ.૧૯૮૮, પૃ.૧૧૩, જેબલિયાએ વધુ કલ્પના કરી પ્રસંગને રોચક બનાવ્યો છે.
- (૧૨૭) ઇતિહાસના જૂના પુસ્તકોમાં માણસુર ખુમાણનું મૃત્યુ સ્થળ રેડાણની પાસેનું ગામ બતાવવામાં આવે છે તે હકીકતે ધારી પાસેના ખીસરી ગામે આવેલું છે.
- (૧૨૮) કોરાટ પી.જી. અને... (સંપાદકો) “ભાવનગર રાજ્યનો ઇતિહાસ” અમદાવાદ, ઈ.સ.૧૯૮૫, પૃ.૩૬૭.
- (૧૨૯) મહેતા કૌશિકરામ વિઘ્નરામ “ગૌરીશંકર ઉદયશંકર ઓઝાનું જીવન ચરિત્ર” મુંબઈ ઈ.સ.૧૯૦૩, પૃ.૮૩.
- (૧૩૦) મહેતા અશોક (લેખ) “ભાવનગર રાજ્ય અને જોગીદાસ ખુમાણનું બહારવટું” સૌરાષ્ટ્ર કચ્છ ઇતિહાસ પરિષદ જૂનાગઢ, ઈ.સ.૧૯૮૩-૮૪.
- (૧૩૧) ભટ્ટ દેવશંકર “શિહોરની હકીકત” ભાવનગર, ઈ.સ.૧૯૨૮, પૃ.૮૭.

- (૧૩૨) Watson J.W.(Un Published) "History of Kathi" A.D.1883 Page. 75.
- (૧૩૩) Trivedi R.K. "Gujrat State Gazetteers Bhavnagar District" Ahamedabad 1969 A.D. Page 70.
- (૧૩૪) કોરાટ પી.જી. અને... (સંપાદકો) “ભાવનગર રાજ્યનો ઇતિહાસ” અમદાવાદ, ઈ.સ.૧૯૮૫, પૃ.૫૮.
- (૧૩૫) લાઠીની ઉત્તરમાં બાબરા અને કરિયાણા, દક્ષિણે આસોદર અને લીલીયા, કુંડલા, પૂર્વમાં ગઢડા, ભડલી, જસદણ, પશ્ચિમમાં ચિતલના વાળાઓ હતા.
- (૧૩૬) વાળા શિવસિંહજી “સૌરાષ્ટ્રની વીર જાતિઓ” ભાવનગર, પૃ.૧૬૨.
- (૧૩૭) મહેતા ગોરધનદાસ “સૌરાષ્ટ્ર ઇતિહાસ દર્શન” શિહોર, ઈ.સ.૧૯૩૭, પૃ.૪૨.
- (૧૩૮) મહેતા ગોરધનદાસ “સૌરાષ્ટ્ર ઇતિહાસ દર્શન” શિહોર, ઈ.સ.૧૯૩૭, પૃ.૭૮.
- (૧૩૯) File No.37, Secsion 279, Daftar No.879, "Amreli Girasia Case File" 1910 A.D. Gujrat Rajya Abhilekhagar Vadodara.
- (૧૪૦) પરીખ અને શાસ્ત્રી “ગુ.રા.સાં.ઈ.” ગ્રંથ-૬, અમદાવાદ, પ્ર.આ. ઈ.સ.૧૯૮૧, પૃ.૧૪૬.
- (૧૪૧) દેસાઈ શંભુપ્રસાદ “ઇતિહાસ દર્શન” ભાગ-૬, જૂનાગઢ, પ્ર.આ. ઈ.સ.૧૯૮૫, પૃ.૧૪૦.
- (૧૪૨) મજમુદાર નયનસુખરાય “કાઠિયાવાડમાં સાર્વભૌમ સત્તા અને ગાયકવાડ મજમુદાર” અમરેલી, ઈ.સ.૧૯૩૩, પૃ.૪૭.
- (૧૪૩) બગસરા કુ.શ્રી મૂળુવાળા વાલેરાવાળાની રૂબરૂ મુલાકાતને આધારે.
- (૧૪૪) જેબલિયા નાનાભાઈ “આપા વિસામાણ” રાજકોટ, પ્ર.આ. ઈ.સ.૧૯૮૮, પૃ.૧૨૬.
- (૧૪૫) મેઘાણી ઝવેરચંદ “દાના ભગત” ભાવનગર, પુન:મુદ્રણ, ઈ.સ.૧૯૮૩, પૃ.૨૪.
- (૧૪૬) Watson J.W.(Un Published) "History of Kathi" A.D.1883 Page. 44.
- (૧૪૭) ખાચર પ્રદ્યુમ્ન ભ. “કાઠી ઇતિહાસ અને સંસ્કૃતિ” સાગોસરા, ઈ.સ.૧૯૮૭, પૃ.૪૮.
- (૧૪૮) જેબલિયા નાનાભાઈ “આપા વિસામાણ” રાજકોટ, પ્ર.આ. ઈ.સ.૧૯૮૮, પૃ.૧૫૬.
- (૧૪૯) જેટે રત્નમણિરાવ “ખંભાતનો ઇતિહાસ” ખંભાત, ઈ.સ.૧૯૩૫, પૃ.૮૧.
- (૧૫૦) મજમુદાર નયનસુખરાય “કાઠિયાવાડમાં સાર્વભૌમ સત્તા અને ગાયકવાડ મજમુદાર” અમરેલી, ઈ.સ.૧૯૩૩, પૃ.૬૭.
- (૧૫૧) હજુર હુકમ (મરાઠી) ગુ.રા.અ. વડોદરા.
- (૧૫૨) File No.11 Daftar No.877 "Miscellaneous Correspondence about the Mul Girassias of Amreli Part-2, 1874 to 1908, Gujrat Rajya Abhilekhagar, Vadodara.
- (૧૫૩) File No.11 Daftar No.279 "Giras Miscellaneous" Gujrat Rajya Abhilekhagar, Vadodara.
- (૧૫૪) File No.37, Secsion 279, Daftar No.879, "Amreli Girasia Case File" 1910 A.D. Gujrat Rajya Abhilekhagar Vadodara.
- (૧૫૫) “કાઠી રાજપૂત” (માસિક) વર્ષ-૮, અંક-૫, ૬, ૭, તા.૧૩-૪-૧૯૩૮, પૃ.૧૪.
- (૧૫૬) “કાઠી રાજપૂત” (માસિક) વર્ષ-૬, અંક-૬ અને ૭, તા.૧૩-૪-૧૯૩૫, પૃ.૧૮-૨૦.
- (૧૫૭) “કાઠી મિત્ર” (માસિક) વર્ષ-૨, અંક-૫, તા.૧૫-૨-૧૯૪૭, પૃ.૨૦.
- (૧૫૮) File No D-263, Daftar No.8 T, "Darbar Shaheb of Bilkha State" Gujrat Rajya

Abhilekhagar Vadodara.

(૧૫૯) File No P-117, Daftar No.4 T, "Death of Meram Wala" 1943-44 A.D. Gujrat Rajya Abhilekhagar Vadodara.

(૧૬૦) File No 8, "Thuggee and Decoity Amreli" Gujrat Rajya Abhilekhagar Vadodara.

(૧૬૧) મેઘાણી ઝવેરચંદ “સોરઠી બહારવટિયા” (સંકલિત) ભાવનગર, પુનઃમુદ્રણ, ઈ.સ.૨૦૦૧, પૃ.૩૨૬.

(૧૬૨) File No 1, Section 135 "Outlaws in Okhamandal and Amreli" Gujrat Rajya Abhilekhagar Vadodara.

(૧૬૩) છત્રપતિ ભગવાનલાલ “કાઠિયાવાડ અને ગુજરાતના કેટલાક પરગણા વિશે” (અનુવાદ) મુંબઈ, ઈ.સ.૧૮૭૦, પૃ.૩.

(૧૬૪) જાની એસ.વી. “સૌરાષ્ટ્રનો ઇતિહાસ” અમદાવાદ, પ્ર.આ. ૨૦૦૩, પૃ.૧૦૦.

(૧૬૫) છત્રપતિ ભગવાનલાલ “કાઠિયાવાડ અને ગુજરાતના કેટલાક પરગણા વિશે” (અનુવાદ) મુંબઈ, ઈ.સ.૧૮૭૦, પૃ.૨૬૫.

(૧૬૬) અન્ય લેખકોએ આ સાલ ઈ.સ.૧૮૨૨ આપી છે, પરંતુ કેપ્ટન ગ્રાંટનો મૂળ વૃતાંત જોતા તે સાલ ઈ.સ.૧૮૨૦ સાચી જણાય છે.

(૧૬૭) દવે નૌતમભાઈ કે. જૂનાગઢની રૂબરૂ મુલાકાતને આધારે.

(૧૬૮) Watson J.W.(Un Published) "History of Kathi" A.D.1883 Page. 13.

(૧૬૯) Jacob George Le Grand "Extracts from Western India Before and during the mutinies" Junagadh, A.D.1893, Page 76.

(૧૭૦) વોરા ગુલાબશંકર “જૂનાગઢનો ઇતિહાસ” જૂનાગઢ, ઈ.સ.૧૮૮૮, પૃ.૫૮.

(૧૭૧) આલા ખાયર પ્રથમ જસદણની સંવત ૧૮૪૬ની રોજનીશીને આધારે.

(૧૭૨) કાઠી રાજપૂત” (માસિક) વર્ષ-૮, અંક-૧૧, ૧૨, તા.૧૪-૮-૧૮૩૭, પૃ.૨૭.

(૧૭૩) એ.ડી.એમ. રિપોર્ટ જસદણ રાજ્ય, ઈ.સ.૧૮૧૫-૧૬, પૃ.૬.

(૧૭૪) “કાઠી રાજપૂત” (માસિક) વર્ષ-૬, અંક-૬, ૭, તા.૧૩-૪-૧૮૩૫, પૃ.૨૭.

(૧૭૫) મજમુદાર નયનસુખરાય “કાઠિયાવાડમાં સાર્વભૌમ સત્તા અને ગાયકવાડ મજમુદાર” અમરેલી, ઈ.સ.૧૮૩૩, પૃ.૨૪૨.

(૧૭૬) વૈદ વલ્લભદાસ સુંદરજી (અનુવાદક) “ગવર્મેન્ટ રિઝોલ્યુશન વો.૧-૨ તથા ૩નું ગુજરાતી ભાષાંતર, અમદાવાદ, ઈ.સ.૧૮૦૮, પૃ.૪૫૦.

(૧૭૭) ઇતિહાસ પ્રેમી (હિંદી) “પશ્ચિમી ભારત કે દેશી નરેશ” બનારસ ઈ.સ.૧૮૪૪, પૃ.૨૫.

(૧૭૮) પાઠક રામનારાયણ “રાજકોટ સત્યાગ્રહ” ગાંધીનગર, ઈ.સ.૧૮૭૪, પૃ.૨૮.

(૧૭૯) પોલીસ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ શ્રી વાલેરાવાળાના (રાજકોટ રાજ્ય) ધર્મપત્ની મણિબાની રૂબરૂ મુલાકાતને આધારે.

(૧૮૦) ગાંધી મોહનદાસ “દેશી રાજ્યોનો પ્રશ્ન” અમદાવાદ, પ્ર.આ. ઈ.સ.૧૮૪૧, પૃ.૩૫૧.

(૧૮૧) કોઠારી રતુભાઈ “જૂનાગઢની લોકક્રાંતિ” મુંબઈ, પ્ર.આ. ઈ.સ.૧૮૪૮માં આપેલા ફોટોગ્રાફને આધારે.

(૧૮૨) “કાઠી રાજપૂત (માસિક) વર્ષ-૮, અંક-૮, ૯, ૧૦, તા.૧૮-૭-૧૮૩૪, પૃ.૨૦.

(૧૮૩) “કાઠી રાજપૂત” (માસિક) વર્ષ-૧, અંક-૭, તા.૮-૪-૧૮૩૦, પૃ.૨૬.

(૧૮૪) વાળા નાજભાઈ “અનેક ઇશ્વરવાદના અનિષ્ટો” ચાડકા, ઈ.સ.૧૮૭૬, પૃ.૬.

(૧૮૫) “કાઠી અભ્યુદય” (માસિક) વર્ષ-૨, સળંગ અંક-૧૭, તા.૧૧-૮-૨૦૦૧, પૃ.૩.